

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X_YTeX, and uses the Sanskrit 2003 font extensively. It also uses several T_EX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma. See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्	1
प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	32
तृतीयः प्रश्नः	45
चतुर्थः प्रश्नः	58
पञ्चमः प्रश्नः	80
षष्ठः प्रश्नः	107
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	119
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	124
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	129
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	133
कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्	156
प्रथमः प्रश्नः	156
द्वितीयः प्रश्नः	167
तृतीयः प्रश्नः	181

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ संस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु। आपमापामपः सर्वाः।
अस्मादस्मादितोऽमुतः॥ १ ॥

अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया। वाय्वश्चा रश्मिपतयः।
मरीच्यात्मानो अद्रुहः। देवीर्भुवनसूवरीः। पुत्रवत्वाय मे सुत।
महानाम्नीर्महामानाः। महसो महसः स्वः। देवीः पर्जन्यसूवरीः।
पुत्रवत्वाय मे सुत॥ २ ॥

अपाश्र्युष्णिमपा रक्षः। अपाश्र्युष्णिमपारघम्। अपाघ्रामप
चावर्तिम्। अपदेवीरितो हित। वज्रं देवीरजीताꣳश्च। भुवनं
देवसूवरीः। आदित्यानदितिं देवीम्। योनिनोर्ध्वमुदीषत। शिवा
नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। समृडीका सरस्वति।
मा ते व्योम सन्दृशि॥ ३ ॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्यमण्डलम्।
सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते। सर्वस्माद्भुवनादधि।
तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं कालविशेषणम्। नदीव
प्रभवात्काचित्। अक्षय्यात्स्यन्दते यथा ॥ ४ ॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सोरुः सती न निवर्तते। एवं
नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च
महेशश्च। सर्वे समवयन्त्रितम्। सतैः सर्वैः समाविष्टः। ऊरुः सन्न
निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेव लक्षणे ॥ ५ ॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः प्रत्यक्षेण।
नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः। एतद्वरुणलक्षणम्।
यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते। एकः हि शिरो नाना मुखे।
कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम् ॥ ६ ॥

उभयतः सप्तैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं ते
अन्यद्यजतं ते अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि
माया अवसि स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्त्विति। नात्र
भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नऽऽदित्यः संवत्सर एव प्रत्यक्षेण
प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं रूपम्। योऽस्य
महानर्थ उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं कुरुष्वेति। तमाहरणं
दद्यात् ॥ ७ ॥

[२]

साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजम्। षट्पद्यमा ऋषयो देवजा इति।
 तेषामिष्टानि विहितानि धामशः। स्थात्रे रैजन्ते विकृतानि
 रूपशः। को नु मर्या अमिथितः। सखा सखायमब्रवीत्। जहाको
 अस्मदीषते। यस्तित्याज सखिविदः सखायम्। न तस्य वाच्यपि
 भागो अस्ति। यदी शृणोत्यलकः शृणोति ॥ ८ ॥

न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थामिति। ऋतुरऋतुना नुद्यमानः।
 विननादाभिधावः। षष्टिश्च त्रिंशका वल्गाः। शुक्लकृष्णौ च
 षाष्टिकौ। सारागवस्त्रैर्जरदक्षः। वसन्तो वसुभिः सह। संवत्सरस्य
 सवितुः। प्रैषकृतप्रथमः स्मृतः। अमूनादयतेत्यन्यान् ॥ ९ ॥

अमूञ्श्च परिरक्षतः। एता वाचः प्रयुज्यन्ते। यत्रैतदुपदृश्यते।
 एतदेव विजानीयात्। प्रमाणं कालपर्यये। विशेषणं तु वक्ष्यामः।
 ऋतूनां तन्निबोधत। शुक्लवासा रुद्रगणः। ग्रीष्मेणऽऽवर्तते सह।
 निजहन् पृथिवीं सर्वाम् ॥ १० ॥

ज्योतिषाऽप्रतिख्येन सः। विश्वरूपाणि वासांसि। आदित्यानां
 निबोधत। संवत्सरीणं कर्मफलम्। वर्षाभिर्ददतां सह। अदुःखौ
 दुःखचक्षुरिव। तद्भाऽऽपीत इव दृश्यते। शीतेनाव्यथयन्निव।
 रुरुदक्ष इव दृश्यते। ह्लादयते ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य चक्षुषी।
 या वै प्रजा भ्रंश्यन्ते। संवत्सरान्ता भ्रंश्यन्ते। याः प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य इत्यर्थः ॥ ११ ॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने कनीनिके। आङ्गे चाद्रणं नास्ति।
 ऋभूणां तन्निबोधत। कनकाभानि वासांसि। अहतानि निबोधत।

अन्नमश्नीत॑ मृज्मीत॑। अ॒हं वो॑ जी॒वन॑प्रदः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते।
शर॑द्यत्रोप॒दृश्य॑ते ॥ १२ ॥

अभिधू॑न्वन्तोऽभिघ्न॑न्त इ॒व। वा॒तव॑न्तो म॒रुद्ग॑णाः। अमु॒तो
जेतु॑मिषुमु॒खमि॑व। सन्न॑द्धाः सह द॑दृशे ह। अप॒ध्वस्तै॑र्वस्तिव॒र्णैरि॑व।
वि॒शि॒खासः॑ क॒पर्दि॑नः। अक्रु॑द्धस्य योत्स्य॑मान॒स्य। क्रु॑द्धस्यै॒व
लोहि॑नी। हे॒मतश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्। अ॒क्ष॒णयोः॑ क्षि॒प॒णोरि॑व ॥ १३ ॥

दु॒र्भिक्षं॑ दे॒वलो॑केषु। म॒नूना॑मु॒दकं॑ गृहे। ए॒ता वा॒चः प्र॑वद॒न्तीः।
वै॒द्युतो॑ या॒न्ति शै॒शिरीः॑। ता अ॒ग्निः प॑व॒मना॒ अन्वै॑क्षत। इ॒ह
जी॒वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॒षा भ॑वति। इ॒हेह॑वः स्व॒त॒पसः॑। म॒रुतः॑
सूर्य॑त्वचः। श॒र्म स॒प्र॒था आ॒वृ॒णे ॥ १४ ॥

[४]

अति॑ता॒म्राणि॑ वासा॒सि। अ॒ष्टि॒वज्रि॑शत॒ग्नि च॑। वि॒श्वे दे॒वा
वि॒प्र॒हर॑न्ति। अ॒ग्निजि॑ह्वा अ॒सश्च॑त। नै॒व दे॒वो न॑ म॒र्त्यः। न राजा
व॒रु॒णो वि॒भुः। ना॒ग्निर्ने॒न्द्रो न॑ प॒व॒मानः॑। मा॒तृक्क॑च्च॒न वि॒द्यते॑।
दि॒व्यस्यै॒का ध॑नु॒रार्तिः॑। पृ॒थि॒व्याम॑प॒रा श्रि॒ता ॥ १५ ॥

तस्ये॒न्द्रो व॒ग्निरू॑पेण। ध॒नु॒र्ज्या॑म॒छिन॑त्स्व॒यम्। तदि॒न्द्र॒धनु॑रि॒त्य॒ज्यम्।
अ॒भ्रव॑र्णेषु चक्ष॑ते। ए॒तदे॒व शं॒योर्बा॑र्ह॒स्पत्य॑स्य। ए॒तद्रु॑द्रस्य॒ धनुः॑।
रु॒द्रस्य॑ त्वे॒व ध॑नु॒रार्तिः॑। शि॒र उ॒त्पि॑पेष। स प्र॒व॒र्ग्योऽभ॑वत्।
तस्मा॑द्यः सप्र॒व॒र्ग्येण॑ य॒ज्ञेन॑ यज॑ते। रु॒द्रस्य॑ स शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति।
नैनं॑ रु॒द्र आ॑रु॒को भ॑वति। य ए॒वं वेद॑ ॥ १६ ॥

[५]

अ॒त्यूर्ध्वा॒क्षोऽति॑रश्वात्। शिशि॑रः प्र॒दृश्य॑ते। नैव रूपं न
वासा॒ऽसि। न चक्षुः॑ प्र॒तिदृश्य॑ते। अ॒न्योन्यं॑ तु न हि॒ऽस्नातः॑।
स॒तस्तद्दे॒वलक्ष॑णम्। लोहितोऽक्षि॑ण शार॒शीर्ष्णिः॑। सूर्य॑स्योद॒यनं॑
प्रति। त्वं करो॑षि न्य॒ञ्जलि॑काम्। त्वं करो॑षि नि॒जानु॑काम्॥ १७॥

निजानुका मे न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति। तस्मै सर्व
ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मण आप्नोति।
य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः सह। इन्द्राय
सर्वान्कामान्भिवहति। स द्रप्सः। तस्यैषा भवति॥ १८॥

अव॑द्रप्सो अ॒ऽशुम॑तीमतिष्ठत्। इ॒यानः॑ कृष्णो द॒शभिः॑ सह॒स्रैः॑।
आव॑र्तमिन्द्रः श॒च्या ध॑मन्तम्। उ॒प्सुहि॑ तं नृमणामथ॒द्रामि॑ति।
एत॑यैवेन्द्रः सलावृ॒क्या सह॑। असुरान् प॒रिवृ॑श्चति। पृथि॒व्य॒ऽशुम॑ती।
ताम॒न्वव॑स्थितः संवत्स॒रो दि॒वं च॑। नैवं वि॒दुषाऽऽचा॑र्यान्तेवा॒सिनौ॑।
अ॒न्योन्य॑स्मै द्रु॒ह्याता॑म्। यो द्रु॒ह्यति॑। भ्र॒श्यते॑ स्वर्गा॒ल्लोका॑त्।
इत्यृ॒तुम॑ण्डला॒नि। सूर्य॑मण्डला॒न्याख्या॑यिकाः। अत ऊ॒र्ध्व॒ऽ
सर्नि॑र्वचनाः॥ १९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषिमान् विभासः।
ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्ति इति।
कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं
कश्यप रोचनावत्। इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रमानु। यस्मिन्त्सूर्या
अर्पिताः सप्त साकम्॥ २०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे कश्यपाज्यो-
तिर्लभन्ते। तान्तसोमः कश्यपादधिनिर्द्धमति। भस्ताकर्मकृदिवैवम्।
प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या
इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्तसप्त सूर्यानि। पञ्चकर्णो
वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः ॥ २१ ॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव
महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः
प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्। एकं चाजहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा
निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तप्रितपाः ॥ २२ ॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातप्रितपाः। तेषामेषा भवति। सप्त सूर्या
दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे
घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तर्त्विजः सूर्या
इत्याचार्याः। तेषामेषा भवति। सप्त दिशो नानासूर्याः ॥ २३ ॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभीरक्षण
इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता
सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्यैषा भवति। यद्याव इन्द्र ते
शत५ शतं भूमीः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्तसहस्र५ सूर्याः ॥ २४ ॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्।
अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्।
तेषामेषा भवति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य
वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा
जगतस्तस्थुषश्चेति ॥ २५ ॥

[७]

केदमभ्रं निविशते। कायः संवत्सरो मिथः। काहः केयं देव रात्री।
क मासा ऋतवः श्रिताः। अर्द्धमासा मुहूर्ताः। निमेषास्तुटिभिः
सह। केमा आपो निविशन्ते। यदीतो यान्ति सम्प्रति। काला अप्सु
निविशन्ते। आपः सूर्ये समाहिताः ॥ २६ ॥

अभ्राण्यपः प्रपद्यन्ते। विद्युत्सूर्ये समाहिता। अनवर्णे इमे भूमी। इयं
चाऽसौ च रोदसी। किंस्विदत्रान्तरा भूतम्। येनेमे विधृते उभे।
विष्णुना विधृते भूमी। इति वत्सस्य वेदना। इरावती धेनुमती हि
भूतम्। सूर्यवसिनी मनुषे दशस्यै ॥ २७ ॥

व्यष्टभ्राद्रोदसी विष्णवेते। दाधर्थं पृथिवीमभितो मयूखैः। किं
तद्विष्णोर्बलमाहुः। का दीप्तिः किं परायणम्। एको यद्धारयद्देवः।
रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहुः। अक्षरादीप्तिरुच्यते।
त्रिपदाद्धारयद्देवः। यद्विष्णोरेकमुत्तमम् ॥ २८ ॥

अग्नयो वायवश्चैव। एतदस्य परायणम्। पृच्छामि त्वा परं मृत्युम्।
अवमं मध्यमञ्चतुम्। लोकं च पुण्यपापानाम्। एतत्पृच्छामि
सम्प्रति। अमुमाहुः परं मृत्युम्। पवमानं तु मध्यमम्।
अग्निरेवावमो मृत्युः। चन्द्रमाश्चतुरुच्यते ॥ २९ ॥

अनाभोगाः परं मृत्युम्। पापाः संयन्ति सर्वदा। आभोगास्त्वेव
संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्मात्रं
च सम्प्रति। पृच्छामि त्वा पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं
नस्तद्वहन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान् ॥ ३० ॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निघ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु।
तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य
कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा
पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः ॥ ३१ ॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं
जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति।
कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति।
आयस्मिन्त्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्व्यां रुहः ॥ ३२ ॥

ऋषिरूह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको
भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य।
तस्यैषा भवति। अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्। विश्वानि देव
वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं
विधेमेति ॥ ३३ ॥

[८]

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो नर्यापाश्च।
पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्। एतेऽष्टौ
वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः। नीलार्चिश्च
पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य।
प्रभ्राजमाना व्यवदाताः ॥ ३४ ॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हिनस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।

विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति । न त्वकामं हन्ति ॥ ३५ ॥

य एवं वेद । अथ गन्धर्वगणाः । स्वानभ्राट् । अङ्घ्रिर्वम्भारिः । हस्तः सुहस्तः । कृशानुर्विश्वावसुः । मूर्धन्वान्तसूर्यवर्चाः । कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः । देवाश्च महादेवाः । रश्मयश्च देवा गरगिरः ॥ ३६ ॥

नैनं गरौ हिनस्ति । य एवं वेद । गौरी मिमाय सलिलानि तक्षती । एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी । सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति । वाचो विशेषणम् । अथ निगदव्याख्याताः । ताननुक्रमिष्यामः । वराहवः स्वतपसः ॥ ३७ ॥

विद्युन्महसो धूपयः । श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते । ये चेमेऽशिमिविद्विषः । पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति । वृष्टिभिरिति । एतयैव विभक्तिर्विपरीताः । सप्तभिर्वा तैरुदीरिताः । अमूल्लोकानभिवर्षन्ति । तेषामेषा भवति । समानमेतदुदकम् ॥ ३८ ॥

उच्चैत्यवचाहभिः । भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति । दिवं जिन्वन्त्यग्नय इति । यदक्षरं भूतकृतम् । विश्वे देवा उपासन्ते । महर्षिमस्य गोप्तारम् । जमदग्निमकुर्वत । जमदग्निराप्यायते । छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः । राज्ञः सोमस्य तृप्तासः ॥ ३९ ॥

ब्रह्मणा वीर्यावता । शिवा नः प्रदिशो दिशः । तच्छं योरावृणीमहे । गातुं यज्ञाय । गातुं यज्ञपतये । दैवीः स्वस्तिरस्तु नः । स्वस्तिर्मानुषेभ्यः । ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम् । शं नो अस्तु द्विपदे । शं चतुष्पदे । सोमपा (३) असोमपा (३) इति निगदव्याख्याताः ॥ ४० ॥

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना भुज्यूनासत्या।
विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः पतिव्योम। मिथुनन्ता
अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः। सरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं
वामन्यद्यजतं वामन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः ॥ ४१ ॥

विश्वा हि माया अवथः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह रातिरस्तु।
वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः सः सखायौ।
तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती आगतः सूर्यया सह।
त्युग्रोह भुज्युमश्विनोदमेघे। रयिं न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः।
तमूहथुर्नोभिरात्मन्वतीभिः। अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः ॥ ४२ ॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्भिः। नासत्या भुज्युमूहथुः पतङ्गैः।
समुद्रस्य धन्वन्तार्द्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः षडश्वैः।
सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः। आपपूरूषम्बरश्चैव।
सवितारिपसोऽभवत्। त्यः सुतृप्तं विदित्वैव। बहुसोम गिरं
वंशी ॥ ४३ ॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्तसोमतृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स तद्गोभिः
स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति परिवृत्याऽस्तः।
एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः। अहरहर्गर्भं
दधाथे ॥ ४४ ॥

तयोरितौ वत्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो रात्रिः। ता
अविसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ। अग्निश्चादित्यश्च।

रात्रेर्वत्सः। श्वेत आदित्यः। अह्नोऽग्निः ॥ ४५ ॥

ताम्रो अरुणः। ता अर्विसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ।
वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युत आदित्यस्य। ता अर्विसृष्टौ।
दम्पती एव भवतः। तयोरितौ वत्सौ ॥ ४६ ॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ तावेव
प्रतिपद्येते। सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या वा
एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोगर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति। य
एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य वत्सः।
अथ पवित्राङ्गिरसः ॥ ४७ ॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति व्रतम्।
महः समुद्रं वरुणस्तिरोदधे। धीरा इच्छेकुर्धरुणेष्वारभम्। पवित्रं
ते विततं ब्रह्मणस्पतैः। प्रभुर्गात्राणि पर्येषिविध्वतः। अतस्ततनूर्न
तदामो अश्रुते। श्रुतास इद्वहन्तस्तत्समाशत। ब्रह्मा देवानाम्।
असतः सद्ये ततक्षुः ॥ ४८ ॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कृतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृश्रे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ४९ ॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं देवस्य भोजनम्।
श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भर्गस्य धीमहि। अपागूहत सविता
तृभीन्। सवान्दिवो अन्धसः। नक्तं तान्यभवन्दृशे। अस्थ्यश्चा
सम्भविष्यामः। नाम नामैव नाम मे॥ ५० ॥

नपुंसकं पुमांश्च्यस्मि। स्थावरोऽस्म्यथ जङ्गमः। यजेऽयक्षि
यष्टाहे च। मया भूतान्ययक्षत। पशवो मम भूतानि।
अनूबन्ध्योऽस्म्यहं विभुः। स्त्रियः सतीः। ता उमे पुंस आहुः।
पश्यदक्षणावचिचेतदन्धः। कविर्यः पुत्रः स इमा चिकेत॥ ५१ ॥

यस्ता विजानात्सवितुः पितासत्। अन्धो मणिमविन्दत्।
तमनङ्गुलिरावयत्। अग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्। तमजिह्वा असश्चत्।
ऊर्ध्वमूलमवाक्छाखम्। वृक्षं यो वेद सम्प्रति। न स जातु जनः
श्रद्दध्यात्। मृत्युर्मा मारयादितिः। हसितं रुदितं गीतम्॥ ५२ ॥

वीणापणवलासितम्। मृतं जीवं च यत्किञ्चित्। अङ्गानि स्नेव विद्धि
तत्। अतृष्यस्तृष्यध्यायत्। अस्माज्जाता मे मिथू चरन्। पुत्रो
निर्ऋत्या वैदेहः। अचेता यश्च चेतनः। स तं मणिमविन्दत्।
सोऽनङ्गुलिरावयत्। सोऽग्नीवः प्रत्यमुञ्चत्॥ ५३ ॥

सोऽजिह्वो असश्चत्। नैतमृषिं विदित्वा नगरं प्रविशेत्। यदि
प्रविशेत्। मिथौ चरित्वा प्रविशेत्। तत्सम्भवस्य व्रतम्। आतमग्ने
रथं तिष्ठ। एकश्चमेकयोजनम्। एकचक्रमेकधुरम्। वातघ्राजिगतिं
विभो। न रिष्यति न व्यथते॥ ५४ ॥

नास्याक्षो यातु सज्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे युत्वाऽधि-

तिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये विंशत्या च।
तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह तां विमुञ्च ॥ ५५ ॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमऽऽधम सन्धम। आदित्ये चन्द्रवर्णानाम्।
गर्भमार्धेहि यः पुमान्। इतः सिक्तं सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं
कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य एको रुद्र उच्यते। असह्याताः
सहस्राणि। स्मर्यते न च दृश्यते ॥ ५६ ॥

एवमेतं निबोधत। आमन्द्रैरिन्द्र हरिभिः। याहि मयूररोमभिः। मा
त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव ता इहि। मा मन्द्रैरिन्द्र
हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः।
निधन्वेव तां (२) इमि। अणुभिश्च महद्भिश्च ॥ ५७ ॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैरहरित्वमापन्नैः। इन्द्रऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः। संवत्सरो
विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तव। सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योम्। इन्द्रऽऽगच्छ हरिव आगच्छ मेधातिथेः। मेघ
वृषणश्चस्य मेने ॥ ५८ ॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै जार। कौशिकब्राह्मण गौतमब्रुवाण।
अरुणाश्वा इहागताः। वसवः पृथिविक्षितः। अष्टौदिग्वासोऽग्नयः।
अग्निश्च जातवेदश्चेत्येते। ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथा-
ऽसिताः। दण्डहस्ताः खादुदतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः ॥ ५९ ॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता च।

विश्वरूपैरिहऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा इति तद्वयोः।
 उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः प्रतीज्या। वासात्या
 इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति। वासिष्ठो रौहिणो
 मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेव विद्युदिति। ब्रह्मण
 उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण आस्तरणमसि। ब्रह्मण
 उपस्तरणमसि॥ ६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयौनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद न मे मृत्युः।
 न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयौन्यष्टपुत्रम्। अष्टपदिदमन्तरिक्षम्।
 अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयौनीमष्टपुत्राम्।
 अष्टपत्नीममूं दिवम्॥ ६१॥

अहं वेद न मे मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं महीम्
 षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता स पिता स पुत्रः।
 विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः। अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्।
 अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये जातास्तन्वः परि। देवां (२)
 उपप्रैत्सप्तभिः॥ ६२॥

परा मार्ताण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उपप्रैत्पूव्यं युगम्।
 प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्ताण्डमाभरदिति। ताननुक्रमिष्यामः।
 मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च। अशश्च भगश्च। इन्द्रश्च
 विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो हंसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं
 तदित्यदमिति। गर्भः प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥ ६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति ॥ ६४ ॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः। असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत ॥ ६५ ॥

इमे मासाश्चार्धमासाश्च। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। इम ऋतवः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृपत मोत्सृपत। अयं संवत्सरः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च ॥ ६६ ॥

मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। इदमहः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। इयं रात्रिः। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पति चोत्सर्पति च। मा मै प्रजाया मा

पशूनाम्। मा मम प्राणैरपप्रसृप मोत्सृप। ॐ भूर्भुवः स्वः। एतद्वो
मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ६७॥

[१४]

अथऽऽदित्यस्याष्टपुरुषस्य। वसूनामादित्यानां स्थाने
स्वतेजसा भानि। रुद्राणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि। आदित्यानामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। सतां
सत्यानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। अभिधून्वता-
मभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा
भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां
देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य
सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः।
रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥ ६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा
भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने
स्वतेजसा भानि। विभासरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो
मिथुनं रीद्वम्॥ ६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां
रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने

स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि ॥ ७० ॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ७१ ॥

[१७]

अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य

स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम् ॥ ७२ ॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ यस्मिन्त्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते ॥ ७३ ॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्। त्वष्टा वो रूपायैरुपरिष्ठादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति। आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि। चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येव। एवा ह्यग्ने। एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि देवाः ॥ ७४ ॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह सञ्चस्करद्विया। वाय्वश्वा रश्मिपतयः।

मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे
सुत। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒हसो॒ म॒हसः॒ स्वः॑ ॥ ७५ ॥

दे॒वीः पर्ज॑न्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॒त्वाय॑ मे सुत। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑।
अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पारघ॑म्। अ॒पा॑घ्रा॒मप॑चाव॒र्तिम्। अप॑दे॒वीरि॑तो हित।
वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताऽश्च। भु॒वनं॑ दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्।
योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑ ॥ ७६ ॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृ॒णुयाम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ स॒स्तनू॑भिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः। स्व॒स्ति
न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॒ पूषा॑ वि॒श्ववे॑दाः। स्व॒स्ति
न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु। के॒तवो॑
अ॒रुणा॑सश्च। ऋ॒षयो॑ वा॒तर॑श॒नाः। प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑ हि।
स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धा॒यस॑म्। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या
आप॑ ओष॒धयः॑। सु॒मृ॒डीका॑ सर॒स्वति॑। मा ते॒ व्योम॑ स॒न्दृशि॑ ॥ ७७ ॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। चन्द्रमा वा
अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति। य एवं वेद।
योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति। अग्निर्वा अपामायतनम्।
आयतनवान् भवति। योऽग्नेरायतनं वेद ॥ ७८ ॥

आयतनवान् भवति। आपो वा अग्नेरायतनम्। आयतनवान्
भवति। य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।
वायुर्वा अपामायतनम्। आयतनवान् भवति। यो वायोरायतनं

वेद। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ ७९ ॥

आ॒पो वै वा॒यो॒रा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ य ए॒वं वे॒द। यौ॒ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ अ॒सौ वै त॒प॒न्न॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ यौ॒ऽमु॒ष्य त॒प॒त आ॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ आ॒पो वा अ॒मु॒ष्य त॒प॒त आ॒य॒त॒न॒म्॥ ८० ॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ य ए॒वं वे॒द। यौ॒ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ च॒न्द्र॒मा वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ यश्च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ आ॒पो वै च॒न्द्र॒म॒स आ॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ ८१ ॥

य ए॒वं वे॒द। यौ॒ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ नक्ष॑त्राणि वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ यो नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ आ॒पो वै नक्ष॑त्राणामा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ य ए॒वं वे॒द॥ ८२ ॥

यौ॒ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ प॒र्ज॒न्यो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ यः प॒र्ज॒न्य॒स्यऽऽय॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ आ॒पो वै प॒र्ज॒न्य॒स्यऽऽय॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ य ए॒वं वे॒द। यौ॒ऽपा॒मा॒य॒त॒नं वे॒द॥ ८३ ॥

आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ सं॒व॒त्स॒रो वा अ॒पा॒मा॒य॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ यः सं॒व॒त्स॒र॒स्यऽऽय॒त॒नं वे॒द। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ आ॒पो वै सं॒व॒त्स॒र॒स्यऽऽय॒त॒न॒म्। आ॒य॒त॒न॒वा॒न् भ॒वति॥ य ए॒वं वे॒द। यौ॒ऽप्सु ना॒वं प्र॒ति॒ष्ठा॒तां वे॒द। प्र॒त्ये॒व ति॒ष्ठति॥ ८४ ॥

इमे वै लोका अप्सु प्रतिष्ठिताः। तदेषाऽभ्यनूक्ता। अपां
 रसमुदयंसन्न। सूर्ये शुक्रं समाभृतम्। अपां रसस्य यो
 रसः। तं वो गृह्णाम्युत्तममिति। इमे वै लोका अपां रसः।
 तेऽमुष्मिन्नादित्ये समाभृताः। जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां
 पूरयित्वा गुल्फदघ्नम् ॥ ८५ ॥

पुष्करपर्णैः पुष्करदण्डैः पुष्करैश्च सङ्स्तीर्य। तस्मिन्विहायसे।
 अग्निं प्रणीयौपसमाधाय। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्प्रणीते-
 ऽयमग्निश्चीयते। साप्रणीतेऽयमप्सु ह्ययं चीयते। असौ
 भुवनेप्यनाहिताग्निरेताः। तमभित एता अबीष्टका उपदधाति।
 अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे चातुर्मास्येषु ॥ ८६ ॥

अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। एतद्ध स्म वा आहुः शण्डिलाः।
 कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः। संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं
 चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः। अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं
 चिनुते ॥ ८७ ॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
 चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्म प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
 वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
 उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः ॥ ८८ ॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
 चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती। तमिति।
 योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा अग्नेर्मिथूयाः।

मिथुनवान्भवति। य एवं वेद ॥ ८९ ॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे
समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं सृजेयमिति।
तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा वेदति। तत्कर्मणा
करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे समवर्तताधि। मनसो रेतः
प्रथमं यदासीत् ॥ ९० ॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति।
उपैनन्तदुपेनमति। यत्कामो भवति। य एवं वेद। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य यन्मांसमासीत्। ततोऽरुणाः
केतवो वार्तरशना ऋषय उदतिष्ठन् ॥ ९१ ॥

ये नखाः। ते वैखानसाः। ये वालाः। ते वालखिल्याः। यो रसः।
सोऽपाम्। अन्तरतः कूर्मं भूतं सर्पन्तम्। तमब्रवीत्। मम
वैत्वङ्मांसम्। समभूत् ॥ ९२ ॥

नेत्यब्रवीत्। पूर्वमेवाहमिहासमिति। तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्।
स सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। भूत्वोदतिष्ठत्।
तमब्रवीत्। त्वं वै पूर्वं समभूः। त्वमिदं पूर्वं कुरुष्वेति। स इत
आदायापः ॥ ९३ ॥

अञ्जलिना पुरस्तादुपादधात्। एवाह्येवेति। तत् आदित्य उदतिष्ठत्।
सा प्राची दिक्। अथाऽरुणः केतुर्दक्षिणत उपादधात्। एवाह्यन्न
इति। ततो वा अग्निरुदतिष्ठत्। सा दक्षिणा दिक्। अथारुणः केतुः

पश्चादुपादधात्। एवा हि वायो इति ॥ ९४ ॥

ततो वायुरुदतिष्ठत्। सा प्रतीची दिक्। अथारुणः केतुरुत्तरत्
उपादधात्। एवाहीन्द्रेति। ततो वा इन्द्र उदतिष्ठत्। सोदीची
दिक्। अथारुणः केतुर्मध्य उपादधात्। एवा हि पूषन्निति। ततो वै
पूषोदतिष्ठत्। सेयं दिक् ॥ ९५ ॥

अथारुणः केतुरुपरिष्ठादुपादधात्। एवा हि देवा इति। ततो
देवमनुष्याः पितरः। गन्धर्वाप्सरसश्चोदतिष्ठन्। सोर्ध्वा
दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्घो हि ते समभवन्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९६ ॥

आपो ह यद्वृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत् इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अद्भ्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्वति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव तत्।
आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्। तदेषाऽभ्यनूक्ता ॥ ९७ ॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः प्रदिशो दिशश्च।
प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य। आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति।
सर्वमेवेदमाप्त्वा। सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं
वेद ॥ ९८ ॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि। मेघो

विद्युत्। स्तनयितुर्वृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति वर्ष्यां गृह्णाति।
ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या आपः। मुखत एव
ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो ब्रह्मवर्चसितरः ॥ ९९ ॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता वै तेजस्विनीरापः।
तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्दक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः।
स्थावरा गृह्णाति। ताः पश्चादुपदधाति। प्रतितिष्ठता वै स्थावराः।
पश्चादेव प्रतितिष्ठति। वहन्तीर्गृह्णाति ॥ १०० ॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्गतीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। पल्वल्या
गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति ॥ १०१ ॥

असौ वै पल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति। दिक्षूपदधाति। दिक्षु
वा आपः। अन्नं वा आपः। अज्यो वा अन्नं जायते। यदेवज्योऽन्नं
जायते। तदवरुन्धे। तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना
ऋषयोऽचिन्वन्न। तस्मादारुणकेतुकः ॥ १०२ ॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा ५ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति। शतशश्चैव
सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं
वेद ॥ १०३ ॥

जा॒नु॒द॒घ्नीमु॒त्तर॒वेदीं॑ खा॒त्वा। अ॒पां पू॒रय॑ति। अ॒पां॑ स॒र्वत्वा॑य।
पु॒ष्कर॒पर्णं॑ रु॒क्मं पु॒रुष॑मित्युप॒दधा॑ति। तपो॒ वै पु॒ष्कर॒पर्णम्।
स॒त्यं॑ रु॒क्मः। अ॒मृतं॑ पु॒रुषः॑। ए॒ताव॒द्वा वा॑ऽस्ति। याव॑दे॒तत्।
याव॑दे॒वास्ति॑ ॥ १०४ ॥

तद॑व॒रुन्धे। कूर्म॑मुप॒दधा॑ति। अ॒पामे॒व मे॒धम॑व॒रुन्धे। अथो॑ स्व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ स॒मष्ट्यै॑। आ॒प॒मा॒पाम॑पः स॒वाः। अ॒स्माद॒स्मादि॑तोऽमु॒तः।
अ॒ग्निर्वा॒युश्च॑ सू॒र्यश्च॑। स॒ह स॒ञ्चस्कर॑र्द्धि॒या इति॑। वा॒य्वश्चा॑
रश्मि॑प॒तयः॑। लो॒कं पृ॒णच्छि॒द्रं पृ॒ण ॥ १०५ ॥

यास्ति॑स्रः प॒रम॑जाः। इन्द्र॑घोषा वो वसु॑भिरे॒वाह्ये॑वेति। पञ्च॑चित॒य
उप॑दधाति। पाङ्क्तोऽग्निः। या॒वाने॒वाग्निः॑। तं चि॑नुते। लो॒कं
पृ॒णया॑ द्वि॒तीया॑मुप॒दधा॑ति। पञ्च॑ प॒दा वै वि॒राट्। तस्या॑ वा इ॒यं
पादः॑। अ॒न्तरि॑क्षं पादः॑। द्यौः पादः॑। दि॒शः पादः॑। प॒रोर॑जाः
पादः॑। वि॒राज्ये॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। य ए॒तम॑ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैन॑मे॒वं
वेद॑ ॥ १०६ ॥

[२५]

अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। तम॑भित ए॒ता अ॒बीष्टका॑ उप॒दधा॑ति।
अ॒ग्निहो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॑न्धे चा॒तुर्मा॑स्येषु। अथो॑ आहुः।
सर्वेषु॑ यज्ञक्र॒तुष्वि॑ति। अथ॑ ह स्मा॒हारु॑णः स्वा॒यम्भु॑वः। सा॒वि॒त्रः
सर्वो॑ऽग्निरि॒त्यन॑नुषङ्गं म॒न्याम॑हे। ना॒ना वा ए॒तेषां॑ वी॒र्या॑णि। क॒म॒ग्निं
चि॑नुते ॥ १०७ ॥

स॒त्रि॒यम॑ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते। सा॒वि॒त्रम॑ग्निं चि॒न्वा॒नः।
क॒म॒ग्निं चि॑नुते। ना॒चि॒के॒तम॑ग्निं चि॒न्वा॒नः। क॒म॒ग्निं चि॑नुते।

चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥ १०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः। वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः। सोत्तरवेदिषु क्रतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्यां ह्यग्निश्चीयते। प्रजाकामश्चिन्वीत॥ १०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान् भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत् पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान् भवति। य एवं वेद॥ ११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्। भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरंश्चिन्वीत। वज्रो वा आपः॥ १११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो यशस्कामः। ब्रह्मवर्चस्कामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्व्रतम्। वर्षति न धावेत्॥ ११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा एषोऽग्निः। एतस्याग्नेरनतिदाहाय। न पुष्करपर्णानि हिरण्यं वाऽधितिष्ठेत्। एतस्याग्नेरनभ्यारोहाय। न कूर्मस्याश्नीयात्। नोदकस्याघातुकान्येनोदकानि भवन्ति। अघातुका आपः। य

एतमग्निं चिनुते। य उचैनमेवं वेद ॥ ११३ ॥

[२६]

इमानुकं भुवना सीषधेम। इन्द्रश्च विश्वे च देवाः। यज्ञं च नस्तन्वं
च प्रजां च। आदित्यैरिन्द्रः सह सीषधातु। आदित्यैरिन्द्रः सगणो
मरुद्भिः। अस्माकं भूत्वविता तनूनाम्। आप्लवस्व प्रप्लवस्व।
आण्डीभवज मा मुहुः। सुखादीन्दुःखनिधनाम्। प्रतिमुञ्चस्व स्वां
पुरम् ॥ ११४ ॥

मरीचयः स्वायम्भुवाः। ये शरीराण्यकल्पयन्। ते ते देहं
कल्पयन्तु। मा च ते ख्यास्म तीरिषत्। उत्तिष्ठत मा स्वप्त।
अग्निमिच्छध्वं भारताः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः। सूर्येण
सयुजौषसः। युवा सुवासाः। अष्टाचक्रा नवद्वारा ॥ ११५ ॥

देवानां पूरयोध्या। तस्याः हिरण्मयः कोशः। स्वर्गो लोको
ज्योतिषाऽऽवृतः। यो वै तां ब्रह्मणो वेद। अमृतेनऽऽवृतां पुरीम्।
तस्मै ब्रह्म च ब्रह्मा च। आयुः कीर्तिं प्रजां ददुः। विभ्राजमानाः
हरिणीम्। यशसा सम्परीवृताम्। पुरः हिरण्मयीं ब्रह्मा ॥ ११६ ॥

विवेशाऽपराजिता। पराडेत्यज्यामयी। पराडेत्यनाशकी। इह
चामुत्र चान्वेति। विद्वान्देवासुरानुभयान्। यत्कुमारी मन्द्रयते।
यद्योषिद्यत्पतिव्रता। अरिष्टं यत्किं च क्रियते। अग्निस्तदनुवेधति।
अश्रुतासः श्रुतासश्च ॥ ११७ ॥

यज्वानो येऽप्ययज्वनः। स्वर्यन्तो नापैक्षन्ते। इन्द्रमग्निं च
ये विदुः। सिकता इव संयन्ति। रश्मिभिः समुदीरिताः।

अस्माल्लोकादमुष्माच्च। ऋषिभिरदात्पृश्निभिः। अपेत वीत वि च
सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्तु-
भिव्यक्तम्॥ ११८॥

यमो ददात्ववसानमस्मै। नृ मुणन्तु नृपात्वर्यः। अकृष्टा ये च
कृष्टजाः। कुमारीषु कनीनीषु। जारिणीषु च ये हिताः। रेतः पीता
आण्डपीताः। अङ्गारेषु च ये हुताः। उभयान् पुत्रपौत्रकान्। युवेऽहं
यमराजगान्। शतमिन्नु शरदः॥ ११९॥

अदो यद्वह्म विलबम्। पितृणां च यमस्य च। वरुणस्याश्विनोरग्नेः।
मरुतां च विहायसाम्। कामप्रयवणं मे अस्तु। स ह्येवास्मि
सनातनः। इति नाको ब्रह्मिश्रवो रायो धनम्। पुत्रानापो
देवीरिहऽऽहित॥ १२०॥

[२७]

विशीर्ष्णीं गृध्रशीर्ष्णीं च। अपेतो निर्ऋतिः हथः। परिबाधः
श्वेतकुक्षम्। निजङ्घः शबलोदरम्। स तान् वाच्यायया सह। अग्ने
नाशय सन्दृशः। ईर्ष्यासूये बुभुक्षाम्। मन्युं कृत्यां च दीधिरे। रथेन
किं शुकावता। अग्ने नाशय सन्दृशः॥ १२१॥

[२८]

पर्जन्याय प्रगायत। दिवस्पुत्राय मीढुषै। स नो यवसमिच्छतु। इदं
वचः पर्जन्याय स्वराजै। हृदो अस्त्वन्तरन्तद्युयोत। मयोभूर्वातो
विश्वकृष्टयः सन्त्वस्मे। सुपिप्पला ओषधीर्देवगोपाः। यो
गर्भमोषधीनाम्। गवां कृणोत्यर्वताम्। पर्जन्यः पुरुषीणाम्॥ १२२॥

[२९]

पुन॑र्मा॒मै॒त्विन्द्रि॒यम् । पुन॑रा॒युः पुन॑र्भगः । पुन॑र्ब्रा॒ह्मण॑मैतु
मा । पुन॑र्द्र॒विण॑मैतु मा । यन्मे॒ऽद्य रे॒तः पृथि॒वीम॑स्कान् ।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः । इ॒दं तत्पुन॑राद॒दे । दी॒र्घायु॑त्वाय॒ वर्च॑से ।
यन्मे॒ रे॒तः प्र॑सि॒च्यते । यन्म॒ आजा॑यते पुनः । तेन॑ मा॒ममृ॑तं कुरु ।
तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु ॥ १२३ ॥

[३०]

अ॒द्ध्यस्ति॒रोऽधा॑ऽजा॒यत । तव॑ वै॒श्रव॑णः स॒दा । ति॒रोऽधे॑हि
स॒प॒त्नान्नः॑ । ये अ॒पोऽश्न॑न्ति के॒चन । त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वै॒श्रव॑णः ।
रथ॑ꣳ स॒हस्र॑व॒न्धुर॑म् । पु॒रुश्च॑क्रꣳ स॒हस्रा॑श्चम् । आ॒स्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम् । यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति । धनं॑ गा॒वो ह॑स्ति
हि॒र॒ण्यम॑श्वान् ॥ १२४ ॥

अ॒साम॑ सु॒मतौ॑ य॒ज्ञिय॑स्य । श्रि॒यं बिभ्र॑तोऽन्न॒मुखीं॑ वि॒राज॑म् ।
सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौञ्चे॑ च । मै॒नागे॑ च॒ म॒हागि॑रौ । श॒त॒द्वा॒द्वार॑ग॒मन्ता॑ ।
सꣳहा॒र्यं न॑गरं तव । इति॑ मन्त्राः । क॒ल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम् । यदि॑ ब॒लिꣳ
ह॑रेत् । हि॒र॒ण्यना॑भये॒ वितु॑दये॒ कौबे॑रा॒यायं॑ ब॒लिः ॥ १२५ ॥

सर्व॑भू॒ताधि॑पतये नम॒ इति॑ । अथ॑ ब॒लिꣳ ह॒त्वोप॑तिष्ठेत् । क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं
वै॒श्रव॑णः । ब्रा॒ह्मणा॑ वय॒ꣳ स्मः । नम॑स्ते अस्तु॒ मा मा॑ हिꣳसीः ।
अ॒स्मात्प्र॑वि॒श्यान्न॑म॒द्धीति॑ । अथ॑ तम॒ग्निमा॑द॒धीत॑ । यस्मि॑न्ने॒तत्कर्म॑
प्र॒युञ्जी॑त । ति॒रोऽधा॑ भूः । ति॒रोऽधा॑ भुवः ॥ १२६ ॥

ति॒रोऽधाः॑ स्वः । ति॒रोऽधा॑ भूर्भुवः॑ स्वः । सर्वे॑षां लो॒काना॑माधि॒पत्ये॑

सीदेति। अथ तमग्निमिन्धीत। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयुञ्जीत। तिरोऽधा भूः स्वाहा॥ तिरोऽधा भुवः स्वाहा॥ तिरोऽधाः स्वः स्वाहा॥ तिरोऽधा भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ यस्मिन्नस्य काले सर्वा आहुतीरूहता भवेयुः ॥ १२७ ॥

अपि ब्राह्मणमुखीनाः। तस्मिन्नहः काले प्रयुञ्जीत। परः सुप्तजनाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्तमाध्यापयेत्। सर्वार्थाः सिद्ध्यन्ते। य एवं वेद। क्षुध्यन्निदमजानताम्। सर्वार्था न सिद्ध्यन्ते। यस्ते विघातुको भ्राता। ममान्तरूहदये श्रितः ॥ १२८ ॥

तस्मा इममग्रपिण्डं जुहोमि। स मेऽर्थान्मा विवधीत्। मयि स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने। नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्। कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठाः शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि ॥ १२९ ॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी। चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्नीयात्। औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मामैत्विन्द्रियमित्येतेनऽनुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत ॥ १३० ॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये। चन्द्रमसे

नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति व्रतहोमाः।
प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्येऽधीयीरन्न। भद्रं
कर्णेभिरिति द्वे जपित्वा ॥ १३१ ॥

महानाम्नीभिरुदकं सङ्स्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
नः शन्तमेत्योषधीरालभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्। यथाशक्ति
वा। एवङ्स्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत। तपस्वी पुण्यो भवति
तपस्वी पुण्यो भवति ॥ १३२ ॥

[३२]

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः। भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳ सस्तनूभिः। व्यशेम देवहितं यदायुः। स्वस्ति
न इन्द्रो वृद्धश्रवाः। स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः। स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो
अरिष्टनेमिः। स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां वयं स्वर्गं लोकमैष्यामो वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्न प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्यैवाधीयीत याजयेद्यजेत वा यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम् ॥ १ ॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान् प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीतऽऽदित्यो नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रियाऽभिमन्त्रितेनाम्भसा शाम्यन्ति तद् ह वा एते ब्रह्मवादिनः पूर्वाभिमुखाः सन्ध्यायां गायत्रियाऽभिमन्त्रिता आप ऊर्ध्वं विक्षिपन्ति ता एता आपो वज्रीभूत्वा तानि रक्षांसि

मन्देहारुणे द्वीपे प्रक्षिपन्ति यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानम्
अवधून्वन्त्युद्यन्तमस्तं यन्तम् आदित्यमभिध्यायन् कुर्वन् ब्राह्मणो
विद्वान्त्सकलं भद्रमश्नुतेऽसावादित्यो ब्रह्मेति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति
य एवं वेद ॥ २ ॥

[२]

यदेवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम्। आदित्यास्तस्मान्मा
मुञ्चतर्तस्यर्तेन मामित। देवा जीवनकाम्या यद्वाचाऽनृतमूदिम।
तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः। ऋतेन द्यावापृथिवी
ऋतेन त्वं सरस्वति। कृतान्नः पाह्येनसो यत्किं चानृतमूदिम।
इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः। ते नौ मुञ्चन्त्वेनसो
यदन्यकृतमारिम। सजातशंसादुत जामिशंसाज्यायसः
शंसादुत वा कनीयसः। अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्
त्वमस्माञ्जातवेदो मुमुग्धि ॥ ३ ॥

यद्वाचा यन्मनसा बाहुभ्यामूरुभ्यामष्टीवद्वा शिश्रैर्यदनृतं चकृमा
वयम्। अग्निर्मा तस्मादेनसो गारुहपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि
दुष्कृता। येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निर्मुमोच।
येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानशान
आक्षि। यत्कुसीदमप्रतीत्तं मयेह येन यमस्य निधिना चरामि।
एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि। यन्मयि माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसातिक्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता
यदाप इमं मे वरुण तत्त्वा यामि त्वं नौ अग्ने स त्वं नौ अग्ने त्वमग्ने
अयासि ॥ ४ ॥

[३]

यददीव्यन्नृणमहं बभूवादित्सन्वा सञ्जगर जनैभ्यः। अग्निर्मा
 तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम्। यद्धस्ताभ्यां चकर
 किल्बिषाण्यक्षाणां वशुमुपजिघ्रमानः। उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च
 तान्यप्सरसावनुदत्तामृणानि। उग्रं पश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि
 यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत्। नेत्रं ऋणानृणव इत्समानो यमस्य लोके
 अधिरज्जुराय। अव ते हेळ उदुत्तममिमं मे वरुण तत्त्वा यामि
 त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। सङ्कुसुको विकुसुको निर्ऋथो
 यश्च निस्वनः। तेऽ(१)स्मद्यक्षममनागसो दूरादूरमचीचतम्।
 निर्यक्षममचीचते कृत्यां निर्ऋतिं च। तेन योऽ(१)स्मत्समृच्छातै
 तमस्मै प्रसुवामसि। दुःशःसानुशःसाभ्यां घणेनानुघणेन च।
 तेनान्योऽ(१)स्मत्समृच्छातै तमस्मै प्रसुवामसि। सं वर्चसा पयसा
 सन्तनूभिरगन्महि मनसा सः शिवेन। त्वष्टा नो अत्र विदधातु
 रायोऽनुमार्ष्टु तन्वो(१) यद्विलिष्टम्॥ ५ ॥

[४]

आयुष्टे विश्वतो दधद्यमग्निर्वरेण्यः। पुनस्ते प्राण आयाति
 परायक्ष्मं सुवामि ते। आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो
 घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि। घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव
 पुत्रमभिरक्षतादिमम्। इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो
 वरुण सः शिशाधि। मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा
 जरदष्टिर्यथाऽसत्। अग्न आयूषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः।

आरे बाधस्व दुच्छुनाम्। अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम्।
दधद्रयि मयि पोषम्॥ ६ ॥

अग्निरृषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः। तमीमहे महागयम्।
अग्ने जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अस्मे
दीदिहि सुमना अहेळञ्छर्मन्ते स्याम त्रिवरूथ उद्भौ। सहसा
जातान्प्रणुदा नः सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व। अधि नो
ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान्। अग्ने यो
नोऽभितो जनो वृको वारो जिघांसति। तांस्त्वं वृत्रहञ्जहि
वस्वस्मभ्यमाभर। अग्ने यो नोऽभिदासति समानो यश्च निष्ठः। तं
वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमग्नेऽपि दध्मसि॥ ७ ॥

यो नः शपादशपतो यश्च नः शपतः शपात्। उषाश्च तस्मै निष्क्रुक्
सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो यो रणो मर्तोऽभिदासति
देवाः। इध्मस्येव प्रक्षायतो मा तस्योच्छैषि किं चन। यो मान्द्वेष्टि
जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि यश्च माम्। सर्वांस्तानग्ने सन्दह
यांश्चाहन्द्वेष्मि ये च माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेष्टे
जनः। निन्दाद्यो अस्मान्दिप्साच्च सर्वांस्तान्मष्मषा कुरु।
संशितं मे ब्रह्म संशितं वीर्या(१)म्बलम्। संशितं क्षत्रं मे
जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः प्राणः
पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्। वैश्वानरो
मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥ ८ ॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणः सङ्गरो देवतासु। स एतान्पाशान्
 प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्। वैश्वानरः पवयान्नः
 पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाम्याशाम्। अनाजानन्मनसा याचमानो
 यदत्रैनो अव तत्सुवामि। अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके।
 प्रेहामृतस्य यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष्व लोकान्कृधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो
 अनुष्व। स प्रजानन्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
 अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनुसञ्चरेम ॥ ९ ॥

तत् तन्तुमन्वेके अनु सञ्चरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायनवत्।
 अबन्ध्वेके ददतः प्रयच्छाद्वातुं चेच्छक्रवांसः स्वर्ग एषाम्।
 आरभेथामनु सश्रभेथाः समानं पन्थामवथो घृतेन। यद्वा
 पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्मै गोत्रायेह जायापती सश्रभेथाम्।
 यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम।
 अग्निर्मा तस्मादेनसो गारुहपत्य उन्नो नेषदुरिता यानि चकृम।
 भूमिर्माताऽदितिर्नो जनित्रं भ्राताऽन्तरिक्षमभिशास्त एनः। द्यौर्नः
 पिता पितृयाच्छं भवासि जामि मित्वा मा विवित्सि लोकात्।
 यत्र सुहार्दः सुकृतो मदन्ते विहाय रोगं तन्वा(१)ः स्वायाम्।
 अश्लोणाङ्गैरहुताः स्वर्गे तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम्। यदन्नमध्यनृतेन
 देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्। यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति
 यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यदन्नमग्नि

बहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम्। यद्देवानां चक्षुष्यागो
अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्राहमग्निर्मा तस्मादनृणं कृणोतु। यन्मया
मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन। सर्वस्मात्तस्मान्मेळितो मोग्धि
त्व५ हि वेत्थ यथातथम् ॥ १० ॥

[६]

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयो-
ऽर्थमायुस्ते निलायमचरुस्तेऽनुप्रविशुः कूश्माण्डानि
ताऽस्तेष्वन्विन्दञ्छ्रद्धया च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्कथा
निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुवन्नमो वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धास्मि
केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रुवन्पवित्रं नो ब्रूत येनरिपसः
स्यामेति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यद्देवा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहं
बभूवऽऽयुष्टे विश्वतो दधदित्येतैराज्यं जुहुत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम
इत्युपतिष्ठत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मोक्ष्यध्व
इति त एतैरजुहवुस्तेऽरेपसोऽभवन्कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो
दैवलोकान्त्समश्नुते ॥ ११ ॥

[७]

कूश्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा
भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो
भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यते यावदेनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः
सतति जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते
मासं दीक्षितो भवति यो मासः स संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
पुनीते चतुर्विंशति५ रात्रीर्दीक्षितो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः

संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं पुनीते
 षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवऽऽत्मानं
 पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति त्रिपदा गायत्री गायत्रिया
 एवऽऽत्मानं पुनीते न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपैयान्नोपर्यासीत
 जुगुप्सेतानृतात्पयो ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा
 वैश्यस्याथो सौम्येष्वध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्यौदनं
 धानाः सक्तून्मृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय ॥ १२ ॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त यज्ञकामास्त
 एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त यदृचोऽध्यगीषत ताः
 पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि घृताहुतयो यत्सामानि
 सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुतयो यद्वाह्मणानीतिहासान्
 पुराणानि कल्पान्गार्था नाराशंसिर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः
 क्षुधं पाप्मानमपाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन् ॥ १३ ॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सतति प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यदुग्रौ
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
 करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्भूतेभ्यो बलिः हरति

तद्भूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः
 सन्तिष्ठते यत्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा तद्ब्रह्मयज्ञः
 सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः कूल्या अस्य पितृन्त्स्वधा
 अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या यत्सामानि सोमं एभ्यः
 पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि
 कल्पाङ्गाथा नाराशंसीर्मैदसः कूल्या अस्य पितृन्त्स्वधा
 अभिवहन्ति यदृचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति
 यद्यजूंषि घृताहुतिभिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
 नाराशंसीर्मैदाहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति ॥ १४ ॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दृश उदीच्यां
 प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत उपवीर्योपविश्य
 हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी
 नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य यत्त्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः
 परिमृजति तेन यजूंषि यत्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यत्सव्यं
 पाणिं पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
 तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पाङ्गाथा
 नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राडासीनः
 स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो यद्दर्भाः सरसमेव

ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा सपवित्रावोमिति
 प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा वागेतत्परममक्षरं
 तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्देवा अधि विश्वे
 निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति
 त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः स्वरित्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं
 तत्प्रायुङ्क्तार्थं सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पच्छोऽर्धर्चशोऽनवान्
 सविता श्रियः प्रसविता श्रियमेवऽऽप्नोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
 छन्दांसि प्रतिपद्यते ॥ १५ ॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति ह स्मऽऽह शौच
 आह्वय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतऽऽसीन
 उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो भवति य एवं
 विद्वान्त्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै
 नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
 करोमि ॥ १६ ॥

[१२]

मध्यन्दिने प्रबलमधीयीतासौ खलु वावैष आदित्यो यद्वाह्मण-
 स्तस्मात्तर्हि तेऽक्षिणं तपति तदेषाऽभ्युक्ता । चित्रं देवानामुदगा-
 दनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं
 सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते
 सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमवभृथो नमो ब्रह्मणे इति
 परिधानीयां त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किं च ददाति

सा दक्षिणा ॥ १७ ॥

[१३]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हविर्धानं विद्युदग्निर्वरषः
हविः स्तनयितुर्वषट्कारो यदवस्फूर्जति सोऽनुवषट्कारो
वायुरात्माऽमावास्यां स्विष्टकृद्य एवं विद्वान्मेघे वर्षति विद्योतमाने
स्तनयत्यवस्फूर्जति पवमाने वायावमावास्यायाः स्वाध्यायमधीते
तप एव तत्तप्यते तपो हि स्वाध्याय इत्युत्तमं नाकः रोहत्युत्तमः
समानानां भवति यावन्तः ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं
जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति
ब्रह्मणः सायुज्यं गच्छति ॥ १८ ॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्वद्देशः
समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते व्रजः स्तिष्ठन्नासीनः
शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकान्जयति
सर्वाल्लोकाननृणोऽनुसञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः
परस्मिंस्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवानां उत
पितृयाणां सर्वाण्यथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा
जग्राह तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति।

यदी॑ऽ शृ॒णोत्य॒लकः॑ शृ॒णोति॒ न हि प्र॒वेद॑ सु॒कृत॑स्य पन्था॒मिति॑
 तस्मा॑त्स्वाध्या॒योऽध्यै॑तव्यो॒ यं यं क्र॒तुम॑धी॒ते तेन॑ तेनास्येष्टं
 भव॑त्य॒ग्नेर्वा॒योरा॑दित्यस्य सायु॒ज्यं गच्छ॑ति तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता। ये
 अ॒र्वा॒ङ्मु॒त वा पु॒राणे वे॒दं वि॒द्वाऽस॑म॒भितो॑ वदन्त्यादित्यमेव ते
 परि॑वदन्ति॒ सर्वे॑ अ॒ग्निं द्वि॒तीयं॑ तृ॒तीयं॑ च ह॒ऽसमि॑ति याव॒तीर्वै
 दे॒वता॒स्ताः सर्वा॑ वेद॒विदि॑ ब्राह्म॒णे व॑सन्ति॒ तस्मा॑ब्राह्म॒णेभ्यो॑
 वेद॒विद्भ्यो॑ दि॒वे दि॒वे नम॑स्कु॒र्यान्ना॒श्लीलं॑ की॒र्तये॒देता ए॒व दे॒वताः॑
 प्री॑णाति ॥ १९ ॥

[१५]

रि॒च्यत इ॒व वा ए॒ष प्रे॒व रि॑च्यते॒ यो या॒जय॑ति॒ प्रति॑ वा गृ॒ह्णाति॑
 या॒जय॑त्वा॒ प्रति॑गृ॒ह्य वाऽन॑श्नन्त्रिः स्वा॑ध्या॒यं वे॒दम॑धी॒यीत॑ त्रि॒रात्रं॑
 वा सा॒वि॒त्रीङ्गा॒यत्री॑मन्वातिरेचयति॒ वरो॑ दक्षि॒णा वरे॑णै॒व वरः॑
 स्पृ॒णोत्या॒त्मा हि वरः॑ ॥ २० ॥

[१६]

दु॒हे ह॒ वा ए॒ष छ॒न्दाऽसि॑ यो या॒जय॑ति॒ स येन॑ यज्ञक्र॒तुना॑
 या॒जये॑त्सोऽरण्यं॒ परे॑त्य॒ शुचौ॑ दे॒शे स्वा॑ध्या॒यमे॒वैन॑मधी॒यन्नासी॑त
 तस्या॒न॒शनं॑ दी॒क्षा स्था॒नमु॑प॒सद॑ आ॒सनं॑ सु॒त्या वाग्जु॑हूर्मनं
 उप॑भृद्धृतिर्ध्रु॒वा प्रा॒णो ह॒विः सा॒माध्व॑र्युः स वा ए॒ष य॒ज्ञः
 प्रा॒णदक्षि॑णोऽनन्तदक्षि॒णः समृ॑द्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

क॒तिधा॒वकी॑र्णी॒ प्रवि॑शति॒ चतु॑र्धेत्याहुर्ब्रह्म॒वादि॒नो म॒रुतः॑ प्रा॒णैरि॒न्द्रं

बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण तस्यैतां प्रायश्चित्तिं
विदाञ्चकार सुदेवः काश्यपो यो ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां
रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय द्विराज्यस्योपघातं जुहोति
कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि काम कामाय स्वाहा
कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽस्मि काम कामाय स्वाहेत्यमृतं वा
आज्यममृतमेवऽऽत्मन्धत्ते हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुनिमभि-
मन्त्रयेत् सं माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः।
सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चऽऽयुष्मन्तं करोतु
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं प्रति
बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति
त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत इव मन्येत स इत्थं
जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत एवऽऽत्मानमायुरेवऽऽत्मन्धत्ते
वरो दक्षिणा वरेणैव वरं स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २२ ॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म प्रपद्ये
ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं ब्रह्मकोशं
यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं प्रपद्ये परीवृतो
वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य यस्मै नमस्तच्छिरो
धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा विष्णुरहृदयं संवत्सरः
प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं मित्रावरुणावपरपादावग्निः
पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स
वा एष दिव्यः शाक्तरः शिशुमारस्तं ह य एवं वेदाप पुनर्मृत्युं

जयति जयति स्वर्गल्लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ
 प्रमीयते नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वर्मसि ध्रुवस्य
 क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि त्वां
 भूतान्युप पर्यावर्तन्ते नमस्ते नमः सर्वं ते नमो नमः शिशुकुमाराय
 नमः ॥ २३ ॥

[१९]

नमः प्राच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमो दक्षिणायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमः प्रतीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नम उदीच्यै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नम ऊर्ध्वायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽधरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च नमो
 नमोऽवान्तरायै दिशे याश्च देवता एतस्यां प्रतिवसन्त्येताभ्यश्च
 नमो नमो गङ्गायमुनयोर्मध्ये ये वसन्ति ते मे प्रसन्नात्मानश्चिरं
 जीवितं वर्धयन्ति नमो गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमो नमो
 गङ्गायमुनयोर्मुनिभ्यश्च नमः ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि ॥

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

ॐ तच्छं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्। शं नो
अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बरुहिः। केतो
अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्स्पतिरहोता। मन उपवक्ता। प्राणो
हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम ते नाम्।
विधेस्त्वमस्माकं नाम्। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। आऽस्मासु
नृमणन्धात्स्वाहा॥ १ ॥

अध्वर्युः पञ्च च॥ १ ॥ _____ [१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय वायम्।
आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु। जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय
स्वाहा॥ २ ॥

पृथिवी होता दश॥ २ ॥ _____ [२]

अग्निरहोता। अश्विनाऽध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता। सोमः
सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रतास्त इन्द्र सोमाः।
वातापेरुहवनश्रुतः स्वाहा॥ ३ ॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥ ३ ॥ _____ [३]

सूर्यं ते चक्षुः। वातं प्राणः। द्यां पृष्ठम्। अन्तरिक्षमात्मा।
अङ्गैर्यज्ञम्। पृथिवीं शरीरैः। वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा।

अच्छिद्रया जुह्वी। दिवि देवावृधः होत्रा मेरयस्व स्वाहा॥ ४॥

सूर्यं ते नव॥ ४॥ [४]

महाहविरहोता। सत्यहविरध्वर्युः। अच्युतपाजा अग्नीत्।
अच्युतमना उपवक्ता। अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरौ।
अयास्य उद्गाता। वाचस्पते हृद्विधे नामन्। विधेम ते
नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोममपात्। मा
दैव्यस्तन्तुश्छेदि मा मनुष्यः। नमो दिवे। नमः पृथिव्यै
स्वाहा॥ ५॥

अपात्तीणि च॥ ५॥ [५]

वाग्घोता। दीक्षा पत्नी। वातोऽध्वर्युः। आपोऽभिगरः। मनो हविः।
तपसि जुहोमि। भूर्भुवः सुवः। ब्रह्म स्वयम्भु। ब्रह्मणे स्वयम्भुवे
स्वाहा॥ ६॥

वाग्घोता नव॥ ६॥ [६]

ब्राह्मण एकहोता। स यज्ञः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः।
यज्ञश्च मे भूयात्। अग्निर्द्विहोता। स भर्ता। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। भर्ता च मे भूयात्। पृथिवी त्रिहोता। स प्रतिष्ठा॥ ७॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्रतिष्ठा च मे भूयात्। अन्तरिक्षं
चतुरहोता। स विष्ठाः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। विष्ठाश्च
मे भूयात्। वायुः पञ्चहोता। स प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। प्राणश्च मे भूयात्॥ ८॥

चन्द्रमाः षड्विहोता। स ऋतून्कल्पयाति। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं
यशः। ऋतवश्च मे कल्पन्ताम्। अन्नः सप्तहोता। स प्राणस्य

प्राणः। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। प्राणस्य च मे प्राणो भूयात्। द्यौरष्टहोता। सौऽनाधृष्यः ॥ ९ ॥

स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। अनाधृष्यश्च भूयासम्। आदित्यो नवहोता। स तेजस्वी। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। तेजस्वी च भूयासम्। प्रजापतिर्दशहोता। स इदं सर्वम्। स मे ददातु प्रजां पशून्पुष्टिं यशः। सर्वं च मे भूयात् ॥ १० ॥

प्रतिष्ठा प्राणश्च मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात् ॥ ७ ॥ [७]

अग्निर्यजुर्भिः। सविता स्तोमैः। इन्द्र उक्थामदैः। मित्रावरुणा-
वाशिषा। अङ्गिरसो धिष्णिष्यैरग्निभिः। मरुतः सदोहविर्धानाभ्याम्।
आपः प्रोक्षणीभिः। ओषधयो बरहिषा। अदितिर्वेद्या। सोमो
दीक्षया ॥ ११ ॥ त्वष्टेधमेन। विष्णुर्यज्ञेन। वसव आज्येन।
आदित्या दक्षिणाभिः। विश्वे देवा ऊर्जा। पूषा स्वगाकारेण।
बृहस्पतिः पुरोधया। प्रजापतिरुद्गीथेन। अन्तरिक्षं पवित्रेण। वायुः
पात्रैः। अहं श्रद्धया ॥ १२ ॥

दीक्षया पात्रैरेकं च ॥ ८ ॥ [८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतैः। पत्थ्या पूषणः। वागवायोः। दीक्षा
सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणान्निष्ठुक्। आदित्यानां
जगती। विष्णोरनुष्ठुक् ॥ १३ ॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः। मित्रस्य
श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो रोहिणी।
ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो दिशः।
चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।

त्विषिश्चापचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता च देवानां
पत्नयः ॥ १४ ॥

अनुष्टुप्दिशः षड् ॥ ९ ॥ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यां
प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्।
तेनामृतत्वमश्याम्। वयौ दात्रे। मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं
कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता ॥ १५ ॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमाविश। कामेन त्वा प्रतिगृह्णामि।
कामैतत्तै। एषा तै काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु।
सोमाय वासः। रुद्राय गाम्। वरुणाय श्वम्। प्रजापतये
पुरुषम् ॥ १६ ॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पूष्णेऽविम्। निर्ऋत्या अश्वतरगर्दभौ।
हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं करणे। विश्वेभ्यो
देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण ओदनम्। समुद्रायापः ॥ १७ ॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः प्रत्नथा
नाकमारुहत। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः। स पूर्ववज्जनयज्जन्तवे
धनम्। समानमज्मा परियाति जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु
देविदक्षिणे वैश्वानराय रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयौ दात्रे। मयो
मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे ॥ १८ ॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन त्वा

प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा। उत्तानस्त्वाङ्गीरसः
प्रतिगृह्णातु ॥ १९ ॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च ॥ १० ॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्तम्। अन्तः
समुद्रे मनसा चरन्तम्। ब्रह्मान्वविन्दद्दशहोतारमणै। अन्तः प्रविष्टः
शास्ता जनानाम्। एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं
भवन्ति। सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।
समानसीन आत्मा जनानाम् ॥ २० ॥

अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा। सर्वाः प्रजा यत्रैकं
भवन्ति। चतुरहोतारो यत्र संपदं गच्छन्ति देवैः। समानसीन
आत्मा जनानाम्। ब्रह्मेन्द्रमग्निं जगतः प्रतिष्ठाम्। दिव आत्मानं
सवितारं बृहस्पतिम्। चतुरहोतारं प्रदिशोऽनु क्लृप्तम्। वाचो वीर्यं
तपसाऽन्वविन्दत्। अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। त्वष्टारं रूपाणि
विकुर्वन्तं विपश्चिम् ॥ २१ ॥

अमृतस्य प्राणं यज्ञमेतम्। चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः।
अन्तः प्रविष्टं कर्तारमेतम्। देवानां बन्धु निहितङ्गुहासु। अमृतैः
क्लृप्तं यज्ञमेतम्। चतुरहोतृणामात्मानं कवयो निचिक्वुः। शतन्नियुतः
परिवेद विश्वा विश्ववारः। विश्वमिदवृणाति। इन्द्रस्यात्मा निहितः
पञ्चहोता। अमृतं देवानामायुः प्रजानाम् ॥ २२ ॥

इन्द्रं राजानं सवितारमेतम्। वायोरात्मानं कवयो निचिक्वुः।
रश्मिं रश्मीनां मध्ये तपन्तम्। ऋतस्य पदे कवयो निषान्ति।

य आण्डकोशे भुवनं बिभर्ति। अनिर्भिण्णः सन्नथ लोकान्
विचष्टे। यस्याण्डकोशः शुष्ममाहुः प्राणमुल्बम्। तेन
क्लृप्तोऽमृतेनाहमस्मि। सुवर्णं कोशः रजसा परीवृतम्। देवानां
वसुधानीं विराजम्॥ २३ ॥

अमृतस्य पूर्णान्तामु कलां विचक्षते। पादः षड्वैतुर्न किलाविवित्से।
येनर्तवः पञ्चधोत क्लृप्ताः। उत वा षड्वा मनसोत क्लृप्ताः। तः
षड्वैतारमृतुभिः कल्पमानम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। अन्तः
प्रविष्टं कर्तारमेतम्। अन्तश्चन्द्रमसि मनसा चरन्तम्। सहैव सन्तं
न विजानन्ति देवाः। इन्द्रस्यात्मानः शतधा चरन्तम्॥ २४ ॥

इन्द्रो राजा जगतो य ईशै। सप्तहोता सप्तधा विक्लृप्तः। परेण
तन्तुं परिषिच्यमानम्। अन्तरादित्ये मनसा चरन्तम्। देवानां
हृदयं ब्रह्मान्वविन्दत्। ब्रह्मैतद्ब्रह्मण उज्जभार। अर्कः श्वेतन्तः
सरिरस्य मध्ये। आ यस्मिन्त्सप्त परेवः। मेहन्ति बहुलाः श्रियम्।
बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्॥ २५ ॥

अच्युतां बहुलाः श्रियम्। स हरिर्वसुवित्तमः। पेरुरिन्द्राय पिन्वते।
बह्वश्वामिन्द्र गोमतीम्। अच्युतां बहुलाः श्रियम्। मह्यमिन्द्रो
नियच्छतु। शतः शता अस्य युक्ता हरीणाम्। अर्वाङ्गा यातु
वसुभी रश्मिरिन्द्रः। प्रमहमाणो बहुलाः श्रियम्। रश्मिरिन्द्रः
सविता मे नियच्छतु॥ २६ ॥

घृतन्तेजो मधुमदिन्द्रियम्। मय्ययमग्निर्दधातु। हरिः पतङ्गः पटरी
सुपर्णः। दिविक्षयो नभसा य एति। स न इन्द्रः कामवरन्ददातु।

पञ्चरं चक्रं परिवर्तते पृथु। हिरण्यज्योतिः सरिरस्य मध्ये। अजस्रं
ज्योतिर्नभसा सर्पदेति। स न इन्द्रः कामवरन्ददातु। सप्त युञ्जन्ति
रथमेकचक्रम्॥ २७॥

एको अश्वो वहति सप्तनामा। त्रिणाभि चक्रमजरमनर्वम्। येनेमा
विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो दीक्षामृषयः
सुवर्दिदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै देवा अभि
सन्नमन्तु। श्वेतः रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां नेतारं भुवनस्य
गोपाम्। इन्द्रं निचिक्वुः परमे व्योमन्॥ २८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः। शतः
सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः। परि
सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु। श्वेतो रश्मिः
परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्। पतङ्गमक्तमसुरस्य
मायया॥ २९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो विचक्षते।
मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति।
ताङ्गन्धर्वोऽवदद्भैः अन्तः। तां द्योतमानाः स्वयं मनीषाम्।
ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः।
विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्ताः अग्रे प्रमुमोक्तु
देवः॥ ३०॥

प्रजापतिः प्रजया संविदानः। वीतः स्तुकेस्तुके। युवमस्मासु
नियच्छतम्। प्रप्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपाः।

विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो
 विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। वायुस्तां
 अग्रे प्रमुमुक्तु देवः। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। इडाये
 सृप्तद्वृतवच्चराचरम्। देवा अन्वविन्दन्गुहा हितम्। य आरण्याः
 पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
 सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ॥ ३१ ॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानीं विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रव्योमन्मायया देव
 एकरूपा अष्टौ च ॥ ११ ॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं विश्वतो
 वृत्वा। अत्यतिष्ठदशाङ्गुलम्। पुरुष एवेदं सर्वम्। यद्भूतं यच्च
 भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदन्नेनातिरोहति। एतावानस्य
 महिमा। अतो ज्यायांश्च पूरुषः। [३२]

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
 उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्कामत।
 साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि पूरुषः।
 स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः। [३३]

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासीदाज्यम्।
 ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः सप्त समिधः
 कृताः। देवा यद्यज्ञन्तन्वानाः। अबध्नन्पुरुषं पशुम्। तं यज्ञं बरुहिषि

प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः। [३४]

तेन देवा अयजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्। आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्। यजुस्तस्मादजायत। [३५]

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते। ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः। [३६]

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च। प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत। पद्भ्याँ भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ अकल्पयन्। [३७]

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्तै। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार। शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति। नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः। तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते। यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥ [३८]

पूरुषः पुराँऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥१२॥—[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः समवर्तताधि। तस्य
त्वष्टा विदधद्रूपमिति। तत्पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रै। वेदाहमेतं पुरुषं
महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृत इह
भवति। नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः।
अजायमानो बहुधा विजायते। [३९]

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः।
यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो देवेभ्यो जातः।
नमो रुचाय ब्राह्मणे। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः। देवा अग्रे तदब्रुवन्।
यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा असन्वशः। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च
पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं
मनिषाण। अमुं मनिषाण। सर्वं मनिषाण॥ [४०]

जायते वशे सप्त च॥ १३॥ [१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः। यदा
भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति। तमेव
मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स भृतो भ्रियमाणो
बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो जातमुत जहात्येषः।
उतो जरन्तं न जहात्येकम्॥ ४१॥

उतो बहूनेकमहर्जहार। अतन्द्रो देवः सदमेव प्रार्थः। यस्तद्वेद यत
आबभूव। सन्धां च याꣳ सन्दधे ब्रह्मणैषः। रमते तस्मिन्नुत जीर्णे
शयाने। नैनं जहात्यहः सु पूर्व्येषु। त्वामापो अनु सर्वाश्चरन्ति
जानतीः। वत्सं पयसा पुनानाः। त्वमग्निꣳ हव्यवाहꣳ समिन्त्से।

त्वं भर्ता मातरिश्वा प्रजानाम् ॥ ४२ ॥

त्वं यज्ञस्त्वमुवेवासि सोमः। तवं देवा हवमायन्ति सर्वै।
त्वमेकौऽसि बहूनुप्रविष्टः। नमस्ते अस्तु सुहवो म एधि। नमो
वामस्तु शृणुतः हवं मे। प्राणापानावजिरः सञ्चरन्तौ। ह्यामि
वां ब्रह्मणा तूर्तमेतम्। यो मां द्वेष्टि तं जहितं युवाना। प्राणापानौ
संविदानौ जहितम्। अमुष्यासुनामा सङ्गसाथाम् ॥ ४३ ॥

तं मे देवा ब्रह्मणा संविदानौ। वधाय दत्तं तमहः हनामि।
असज्जजान सत आबभूव। यं यं जजान स उ गोपो अस्य।
यदा भारन्तन्द्रयते स भर्तुम्। परास्य भारं पुनरस्तमेति। तद्वै
त्वं प्राणो अभवः। महान्भोगः प्रजापतेः। भुजः करिष्यमाणः।
यद्देवान्प्राणयो नव ॥ ४४ ॥

एकं प्रजानाङ्गसाथां नव ॥ १४ ॥ [१४]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवाः। विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम्। ब्रह्म
सरूपमनुमेदमागात्। अयनं मा विवधीर्विक्रमस्व। मा छिदो मृत्यो
मा वधीः। मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिष
आयुरुग्र। नृचक्षसन्त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय
मृत्यवै ॥ ४५ ॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परैहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो
देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजाः रीरिषो मोत

वी॒रान्। प्र॒ पूर्वं॑ म॒नसा॑ व॒न्द॒मानः॑। ना॒ध॒मानो॑ वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्।
यः प्र॒जाना॑मे॒करा॑ण॒मानु॑षीणाम्। मृ॒त्युं य॑जे प्रथ॒म॒जामृ॑तस्य ॥ ४६ ॥

मृत्युर्वै वीराश्चत्वारि च ॥ १५ ॥ [१५]

त॒रणि॑र्वि॒श्वद॑र्श॒तो ज्योति॑ष्कृ॒दसि॑ सूर्य॑। वि॒श्व॒मा भा॑सि रोच॒नम्।
उ॒प॒या॒म॒गृही॑तोऽसि॒ सूर्या॑य त्वा॒ भ्राज॑स्वत ए॒ष ते॒ योनिः॑ सूर्या॑य त्वा॒
भ्राज॑स्वते ॥ ४७ ॥

[१६]

आ॒ प्या॑यस्व मदि॒न्तम् सोम॑ वि॒श्वाभि॑रू॒तिभिः॑। भ॒वा नः॑
स॒प्रथ॑स्तमः ॥ ४८ ॥

[१७]

ई॒युष्टे॑ ये पूर्॒वैतरा॑मपश्यन् व्यु॒च्छन्ती॑मु॒षसं॑ म॒र्त्यासः॑। अ॒स्माभि॑रू॒ नु
प्र॒तिच॑क्ष्या॒ऽभूदो॑ ते य॒न्ति॒ ये अ॒परी॑षु प॒श्यान् ॥ ४९ ॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा साद॒यामि॑ ज्योति॑ष्कृतं त्वा साद॒यामि॑ ज्योति॑र्विदं
त्वा साद॒यामि॑ भास्व॒तीं त्वा साद॒यामि॑ ज्वल॒न्तीं त्वा साद॒यामि॑
म॒ल्म॒ला॒भ॒वन्तीं॑ त्वा साद॒यामि॑ दी॒प्य॒मानां॑ त्वा साद॒यामि॑ रोच॒मानां॑
त्वा साद॒याम्य॑ज॒स्रां त्वा साद॒यामि॑ बृ॒हज्यो॑तिषं त्वा साद॒यामि॑
बो॒ध॒य॒न्तीं॑ त्वा साद॒यामि॑ जाग्र॒तीं त्वा साद॒यामि॑ ॥ ५० ॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॒ऽऽया॑साय॒ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑ सं॒या॒साय॑
स्वा॒हो॒द्या॑साय॒ स्वाहा॑ऽव॒या॑साय॒ स्वाहा॑ शु॒चे॒ स्वाहा॑ शे॒काय॑

स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॒ते स्वाहा॑ ब्रह्म॒हत्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॒स्मै
स्वाहा॑ ॥ ५१ ॥

[२०]

चित्त॑ꣳ सन्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्त्वा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॒शुप॑तिꣳ स्थूल॒हृद॑येना॒ग्निꣳ
हृद॑येन रु॒द्रं लो॒हितेन॑ श॒र्वम्म॑त॒स्त्राभ्यां॑ महादे॒वम॒न्तः पार्श्वे॑नौषि॒ष्ठह॑नꣳ
शिङ्गी॑निको॒श्याभ्या॑म् ॥ ५२ ॥

[२१]

ॐ तच्छं॑ योरावृ॒णीम॑हे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑
स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मा॑नु॒षेभ्यः॑। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्। शं नो॑
अस्तु॑ द्वि॒पदै॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑ ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

नमोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

नमो वाचे या चोदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यासः शिवामदस्तां जुष्टान्देवेभ्यः
शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्। शर्म चन्द्रश्च
सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं वदिष्ये तेजो
वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये सत्यं वदिष्ये
तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं मे प्रजायै पशूनां
भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं प्राणापानौ मृत्योर्मा
पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु
वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासः शुश्रूषेण्या
मनुष्यैभ्यस्तं मा देवा अवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु ॥ १ ॥

[१]

युञ्जते मन उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः। वि
होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामा ददे।
अभिरसि नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ॥ २ ॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र प्राशूर्भवा
सचा। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता। अच्छा वीरं नय

पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे
मन्साथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मखस्य शिरः ॥ ३ ॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्र आसीः। ऋद्ध्यासमद्य।
मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य
भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः। ऋद्ध्यासमद्य। मखस्य शिरः ॥ ४ ॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि। ऋद्ध्यासमद्य।
मखस्य शिरः। मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। अग्निजा असि
प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासमद्य। मखस्य शिरः ॥ ५ ॥

मखाय त्वा। मखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणन्धेहि।
अपानन्धेहि व्यानन्धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रन्धेहि। मनो धेहि
वाचन्धेहि। आत्मानन्धेहि प्रतिष्ठान्धेहि। मान्धेहि मयि धेहि। मधु
त्वा मधुला करोतु। मखस्य शिरौऽसि ॥ ६ ॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मखस्य
रास्त्राऽसि। अदितिस्ते बिलङ्गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य हरसा
श्राय। मखौऽसि ॥ ७ ॥

पते शिरं ऋतावरीरुद्ध्यासमद्य मखस्य शिरः शिरः शिरौऽसि नवं च ॥ २ ॥ [२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा। ज्योतिषे
त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो बभूव सप्रथाः। उत
श्रवसा पृथिवीम् ॥ ८ ॥

मित्रस्य चरुषणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं
चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा दिश
आ पूण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥९॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवै त्वा।
साधवै त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमामुष्यायणं विशा
पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण त्वा छन्दसा च्छृणद्मि।
त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा च्छृणद्मि। जागतेन त्वा छन्दसा च्छृणद्मि।
छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु त्वोर्क। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्।
छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि हविः। देव पुरश्चर सगध्यासन्त्वा॥१०॥

पृथिवी भव वारुषद्॥३॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। अग्नीद्रौहिणौ
पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातुर्विहर। प्रस्तौतः सामानि गाय।
यजुर्युक्तं सामभिराक्तवन्त्वा। विश्वेदेवैरनुमतं मरुद्भिः।
दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्। स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्।
स नो रुचन्देह्यहणीयमानः। भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः
प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥४॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा मखाय त्वा।
सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा। व्यानाय स्वाहा।ऽपानाय स्वाहा।
चक्षुषे स्वाहा। श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा। वाचे सरस्वत्यै स्वाहा।

दक्षा॒य स्वाहा॒ क्रत॒वे स्वाहा॑। ओज॑से॒ स्वाहा॒ बला॒य स्वाहा॑।
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता मध्वा॑ऽनक्तु ॥ १२ ॥

पृथि॒वीन्तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शोचि॑रसि ज्योति॑रसि तपो॑ऽसि।
स॒ःसीद॑स्व म॒हाः अ॑सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः। वि॒धूम॑मग्ने अरु॑षं
मि॒येध्य॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒रश॑तम्। अ॒ञ्जन्ति॒ यं प्र॑थय॒न्तो न वि॑प्राः।
व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न पु॒त्र उप॑सि प्रेष्ठः। आ घ॒र्मो
अ॒ग्निमृ॑तयन्नसादीत् ॥ १३ ॥

अ॒नाधृ॑ष्या पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेरा॑धिपत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्। दे॒वस्य॑
सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॑ ॥ १४ ॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। वि॒धृतिरु॑परि॒ष्टात्।
बृह॒स्पते॑राधिपत्ये। ब्रह्म॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि ॥ १५ ॥

सू॒पसदा॑ मे भूया॒ मा मा॑ हि॒ःसीः। तपो॑ष्वग्ने अन्त॑राः अ॒मित्रा॑न्।
तपा॑शः॒समरु॑षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒किता॑नो अ॒चित्ता॑न्। वि
तै तिष्ठ॑न्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितः॑। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑
परि॑श्रयस्व। मा अ॑सि। प्र॒मा अ॑सि। प्र॒तिमा॑ अ॑सि ॥ १६ ॥

स॒म्मा अ॑सि। वि॒मा अ॑सि। उ॒न्मा अ॑सि। अ॒न्तरि॑क्षस्यान्त॒र्द्धिर॑सि।
दि॒वं तप॑सस्त्रायस्व। आ॒भिर्गी॑र्भिर्यद॒तौ न ऊ॑नम्। आ॒प्याय॑य हरि॒वो
वर्द्ध॑मानः। य॒दा स्तो॒तृभ्यो॑ म॒हि गो॒त्रा रु॒जासि॑। भूयि॑ष्ठभाजो॒ अघ॑ ते

स्याम। शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यत् ॥ १७ ॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवसि स्वधावः।
भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अरूहन्विभरूषि सायकानि धन्व। अरूहं
निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अरूहं निदन्दयसे विश्वमभ्युवम्। न वा
ओजीयो रुद्र त्वदस्ति। गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागतमसि।
मधु मधु मधु ॥ १८ ॥

अनत्तवसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा असि यजतन्ते अन्यजागतमस्येकं च ॥ ५ ॥ [५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश भास्युदीचीः।
दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो रुचन्धेह्यहणीयमानः।
अग्निश्चा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो
रौचय। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो रौचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा
रुचितो रौचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा।
स मा रुचितो रौचय ॥ १९ ॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। स
मा रुचितो रौचय। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्द्वैरुपरिष्ठाद्रोचयतु पाङ्क्तैः
छन्दसा। स मा रुचितो रौचय। रोचितस्त्वन्देव घर्म देवेष्वसि।
रोचिषीयाहं मनुष्येषु। सम्राड्वर्म रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्मास्तेजस्वी
ब्रह्मवर्चस्यसि। रुचितोऽहं मनुष्येष्वायुष्मास्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी
भूयासम्। रुगसि। रुचं मयि धेहि ॥ २० ॥

मयि रुक्। दश पुरस्ताद्रोचसे। दश दक्षिणा। दश प्रत्यङ्गु। दशोदङ्गु।
दशोर्ध्वो भासि सुमनस्यमानः। स नः सम्राडिषमूर्जन्धेहि। वाजी

वाजिने॑ पवस्व। रोचि॒तो घ॒र्मो रु॒चीय॑ ॥ २१ ॥

रोच॒य धेहि॑ नव॒ च ॥ ६ ॥

अप॑श्यङ्गोपा॒मनि॑पद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च प॒थिभि॑श्चरन्तम्।
स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः। आ व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑
प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑ मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वान्दे॒ववी॑तये।
सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सन्दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण रोचते ॥ २२ ॥

स्वाहा॑ सम॒ग्निस्त॑पसा गत। सन्दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑णारोचिष्ट।
ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थिव्या॑ ध॒र्ता। उ॒रोर॑न्तरि॒क्षस्य॑ ध॒र्ता।
ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः। ह॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे
त्वा॒ सूर्या॑य त्वा ॥ २३ ॥

ऊ॒र्ध्वमि॒मध्व॑रं कृ॒धि। दि॒वि दे॒वेषु॑ होत्रा॑ यच्छ। वि॒श्वासां॑ भुवां पते।
वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते। वि॒श्वस्य॑ वचसस्पते।
वि॒श्वस्य॑ तपसस्पते। वि॒श्वस्य॑ ब्रह्मणस्पते। दे॒वश्रू॑स्त्वन्दे॒व घ॑र्म
दे॒वान्पा॑हि। त॒पोजां॑ वाच॑म॒स्मे नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑वम् ॥ २४ ॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑म्। पि॒ता म॑तीनाम्। पतिः॑ प्र॒जाना॑म्। मतिः॑
क॒वीना॑म्। सन्दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ट। स॒ सूर्ये॑णारुक्त।
आ॒युर्दा॑स्त्वम॒स्मभ्य॑ङ्ग॒र्म व॑र्चो॒दा अ॑सि। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बोध।
आ॒युर्द्वा॑स्त॒नूधाः॑ प॒योधाः॑। व॒र्चो॒दा व॑रि॒वो॒दा द्र॑वि॒णो॒दाः ॥ २५ ॥

अ॒न्तरि॑क्षप्र॒ उरो॑र्वरी॒यान्। अ॒शीम॑हि॒ त्वा मा मा॑ हि॒स्य॑सीः। त्वम॑ग्रे
गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि। वि॒श्वासां॑ मा॒नुषी॑णाम्। श॒तं पू॒र्भिर्य॑विष्ठ
पा॒ह्य॒सः। स॒मे॒द्धार॑ स॒त॒ हिमाः॑। त॒न्द्रा॒विण॑ हार्दि॒वान॑म्।

इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं
विदेय तव सन्दृशि। माऽह५ रायस्पोषेण वि योषम्॥ २६ ॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुर्व द्रविणोदा दधाना द्वे च॥७॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामा
ददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि। सरस्वत्येहि।
असावेहि। असावेहि। असावेहि॥ २७ ॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु। अश्विभ्यां
प्र दापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन विश्वा पुष्यसि
वार्याणि। यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः। सरस्वति तमिह धातवेकः।
उस्र घर्म५ शि५ष। उस्र घर्म पाहि॥ २८ ॥

घर्माय शि५ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ परेवः।
विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै पिन्वस्व।
पूष्णो पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व॥ २९ ॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सहोर्जो भागेनोपमेहि।
इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात वसवो यजता वट्। स्वाहा
त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये जुहोमि। मधु हविरसि। सूर्यस्य
तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यान्त्वा परिगृह्णामि॥ ३० ॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानान्त्वा पितृणामनुमतो भर्तुः
शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्मा मा हि५सीः।
अन्तरिक्षस्पृङ्मा मा हि५सीः। पृथिविस्पृङ्मा मा हि५सीः। सुवरसि

सुवर्मे यच्छ । दिवं यच्छ दिवो मा पाहि ॥ ३१ ॥

एहि पाहि पितृस्व गृह्णामि नवं च ॥ ८ ॥ [८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा । सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा ।
अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा । अप्रतिधृष्याय त्वा वाताय
स्वाहा । अवस्यवै त्वा वाताय स्वाहा । दुवस्वते त्वा वाताय स्वाहा ।
शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा । अग्नये त्वा वसुमते स्वाहा । सोमाय
त्वा रुद्रवते स्वाहा । वरुणाय त्वाऽऽदित्यवते स्वाहा ॥ ३२ ॥

बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहा । सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते
प्रभुमते वाजवते स्वाहा । यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहा ।
विश्वा आशा दक्षिणसत् । विश्वान्देवानयाडिह । स्वाहाकृतस्य
घर्मस्य । मधोः पिवतमश्विना । स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय । शं यजुर्भिः ।
अश्विना घर्म पातः हार्दिवानम् ॥ ३३ ॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः । अनुवान्द्यावापृथिवी मःसाताम् ।
स्वाहेन्द्राय । स्वाहेन्द्रावट् । घर्ममपातमश्विना हार्दिवानम् ।
अहर्दिवाभिरूतिभिः । अनुवान्द्यावापृथिवी अमःसाताम् । तं प्राव्यं
यथा वट् । नमो दिवे । नमः पृथिव्यै ॥ ३४ ॥

दिविधा इमं यज्ञम् । यज्ञमिमन्दिवि धाः । दिवं गच्छ । अन्तरिक्षं
गच्छ । पृथिवीं गच्छ । पञ्च प्रदिशो गच्छ । देवान्घर्मपान्गच्छ ।
पितृन्घर्मपान्गच्छ ॥ ३५ ॥

आदित्यवते स्वाहा हार्दिवानं पृथिव्या अष्टौ च ॥ ९ ॥ [९]

इषे पीपिहि । ऊर्जे पीपिहि । ब्रह्मणे पीपिहि । क्षत्राय पीपिहि ।

अ॒द्भ्यः पी॒पिहि। ओष॑धीभ्यः पी॒पिहि। वन॑स्पति॒भ्यः पी॒पिहि।
द्यावा॑पृथि॒वीभ्यां॑ पी॒पिहि। सु॒भूताय॑ पी॒पिहि। ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑
पी॒पिहि॥ ३६॥

यज॑मानाय पी॒पिहि। मह्यं॑ ज्यैष्ठ्याय पी॒पिहि। त्विष्यै॑ त्वा। द्यु॒म्नाय॑
त्वा। इन्द्रि॑याय॒ त्वा भू॒त्यै त्वा। धर्मा॑सि सु॒धर्मा॑ मैन्य॒स्मे।
ब्रह्मा॑णि धारय। क्ष॒त्राणि॑ धारय। वि॒शन्धार॑य। नेत्त्वा॒ वातः॑
स्क॒न्दया॑त्॥ ३७॥

अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दयामि। अ॒मुना॑ सह निर॒र्थं ग॑च्छ।
योऽस्मा॑न्द्वेष्टि। यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। ग्राव॑भ्यः
स्वाहा॑। प्र॒तिरे॑भ्यः स्वाहा॑। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ऽ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यो॑
घर्म॑पेभ्यः स्वाहा॑। रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वाहा॑॥ ३८॥

अ॒ह॒ज्योतिः॑ के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑ज्योतिषा॒ऽ स्वाहा॑।
रात्रि॑ज्योतिः के॒तुना॑ जुषताम्। सु॒ज्योति॑ज्योतिषा॒ऽ स्वाहा॑।
अपी॑परो माऽहो रात्रि॒यै मा पा॑हि। ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑
समि॑ध्यस्व। आयु॑र्मै दाः। व॒र्चसा॑ माञ्जीः। अपी॑परो मा॒ रात्रि॒या
अहो॑ मा पाहि॥ ३९॥

ए॒षा ते॑ अ॒ग्ने स॒मित्। तया॑ समि॑ध्यस्व। आयु॑र्मै दाः। व॒र्चसा॑ माञ्जीः।
अ॒ग्निज्योति॑ज्योतिर॒ग्निः स्वाहा॑। सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः स्वाहा॑।
भूः स्वाहा॑। हु॒तं ह॒विः। मधु॑ ह॒विः। इन्द्र॑तमेऽग्नौ॥ ४०॥

पि॒ता नोऽसि॑ मा मा॑ हि॒ंसीः। अ॒श्याम॑ ते देव॒घर्म॑। मधु॑मतो
वाज॑वतः पि॒तुमतः॑। अ॒ङ्गिर॑स्वतः स्वधा॒विनः॑। अ॒शीम॑हि॒ त्वा

मा मां हिंसीः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्यः॑। स्वाहा॑ त्वा॒
नक्ष॑त्रेभ्यः ॥ ४१ ॥

ब्रह्मवर्चसाय॑ पीपिहि॒ स्कन्दया॑द्गुद्राय॒ रुद्रहोत्रे॑ स्वाहाऽहो॑ मा पा॒ह्यमौ सप्त॑ च ॥ १० ॥ ————— [१०]

ध॒र्म॒ या ते॑ दि॒वि शुक्। या गा॑य॒त्रे छन्द॑सि। या ब्रा॑ह्मणे। या
ह॒वि॒र्द्धाने॑। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। ध॒र्म॒ या ते॑ऽन्तरि॑क्षे शुक्।
या त्रै॑ष्टु॒भे छन्द॑सि। या रा॑ज॒न्यै। याऽऽग्नी॑ध्रे। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑
स्वाहा॑ ॥ ४२ ॥

ध॒र्म॒ या ते॑ पृथि॒व्याश् शुक्। या जा॑गते॒ छन्द॑सि। या वै॒श्यै।
या स॑द॒सि। तान्तं॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। अनु॑नोऽद्यानु॒मतिः।
अन्वि॑दनु॒मते॑ त्वम्। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्यायाः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य त॒नुवः॑
पाहि। पृथि॒व्यास्त्वा॑ ध॒र्मणा॑ ॥ ४३ ॥

व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्यायाः॑। क्ष॒त्रस्य॑
त॒नुवः॑ पाहि। वि॒शस्त्वा॑ ध॒र्मणा॑। व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से।
प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्यायै॑। चक्षु॑षस्त॒नुवः॑ पाहि। श्रो॒त्रस्य॑ त्वा ध॒र्मणा॑।
व॒यमनु॑क्रामाम सु॒वि॒ताय॒ नव्य॑से। व॒ल्गुर॑सि शं यु॒धायाः॑ ॥ ४४ ॥

शि॒शुर्जन॑धायाः। शं च॒ वक्षि॑ परि च॒ वक्षि॑। चतुः॑ स्रक्ति॒र्नाभि॑र॒ऋत॑स्य।
सदो॑ वि॒श्वायुः॑ श॒र्म स॑प्र॒थाः। अप॒ द्वेषो॑ अप॒हरः॑। अ॒न्यद्व॑तस्य
सश्चि॑म। ध॒र्मैतत्ते॑ऽन्नमे॒तत्पुरी॑षम्। तेन॒ वर्द्ध॑स्व॒ चा च॑ प्यायस्व।
वर्द्धि॑षीमहि च॒ वयम्। आ च॑ प्यासिषीमहि ॥ ४५ ॥

रन्ति॑र्नामा॒सि दि॒व्यो गन्ध॑र्वः। तस्य॑ ते प॒द्वद्वि॑र्द्धानम्।
अ॒ग्नि॒रध्य॑क्षाः। रु॒द्रोऽधि॑पतिः। स॒म॒हमा॑युषा। सं प्रा॒णेन॑। सं

वर्चसा। सं पयसा। सङ्गौपत्येन। स॒ रा॒य॒स्पोषेण॑ ॥ ४६ ॥

व्यसौ। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिक्रददृष्टा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। स॒ सूर्येण॑ रोचते। चिदसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा॑। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्तसधस्थे॑ ध्रुव आनिषत्तः ॥ ४७ ॥

नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। विश्वावसु॑ सोम गन्धर्वम्। आपो
ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण आसाम्।
परि सूर्यस्य परिधी॑ रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो गृणातु। दिव्यो
गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ॥ ४७ ॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे नदीनाम्।
अपावृणोद्दुरो अश्मव्रजानाम्। प्रासाङ्गान्धर्वो अमृतानि वोचत्।
इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वन्देव घर्म देवो देवानुपागाः।
इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्। सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह
रायस्पोषेण। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु ॥ ४९ ॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। यौऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्य॑ सनिम्।
गायत्रन्नवीया॑सम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः ॥ ५० ॥

याऽऽग्नीध्रे तान्त एतेनाव यजे स्वाहा धर्मेणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषत्तो विद्म सन्त्वद्यौ ॥ ११ ॥

[११]

महीनां पयोऽसि विहितन्देवत्रा। ज्योतिर्भा असि वनस्पतीना-
मोषधीना॑ रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव नयामः। ऊर्ध्व मनः

सुवर्गम् ॥ ५१ ॥

[१२]

अस्का॒न्धौः पृ॒थि॒वीम्। अस्का॑नृष॒भो युवा॒गाः। स्क॒न्ने॒मा वि॒श्वा
भुव॑ना। स्क॒न्नो य॒ज्ञः प्र॒ज॒नय॑तु। अस्का॑न॒ज॒नि प्रा॒ज॒नि। आ
स्क॒न्नाज्जा॑यते वृषा॑। स्क॒न्नात् प्र॒ज॒निषी॑महि ॥ ५२ ॥

[१३]

या पु॒रस्ता॑द्वि॒द्युदा॑पतत्। तान्त॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑ स्वाहा॑। या दक्षि॑णतः।
या प॒श्चात्। योत्त॑र॒तः। योप॑रि॒ष्टाद्वि॒द्युदा॑पतत्। तान्त॑ ए॒तेना॑व॒ यजे॑
स्वाहा॑ ॥ ५३ ॥

[१४]

प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑। ऽपा॒नाय॑ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॑। श्रोत्रा॑य॒
स्वाहा॑। मन॑से स्वाहा॑। वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑ ॥ ५४ ॥

[१५]

पू॒ष्णे स्वाहा॑। पू॒ष्णे शर॑से स्वाहा॑। पू॒ष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑। पू॒ष्णे
न॒रन्धि॑षाय॒ स्वाहा॑। पू॒ष्णेऽङ्घ्रि॑णये स्वाहा॑। पू॒ष्णे न॒रुणा॑य॒ स्वाहा॑।
पू॒ष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑ ॥ ५५ ॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्माद्भानु॑नार्त॒ बिभ॑र्ति। भा॒रं पृ॒थि॒वी न भू॑म। प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी
म॒नी॒षा। अ॒स्मत्सु॑त॒ष्टो रथो॑ न वा॒जी। अ॒र्च॒न्त ए॒के म॒हि सा॒मम॑न्वत।
तेन॑ सूर्य॑म॒धारय॑न्। तेन॑ सूर्य॑म॒रोच॑यन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑द॒यम॑ग्निः।
पु॒री॒षम॑सि॒ संप्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॑दयतु। तया॑

देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५६ ॥

[१७]

यास्तै अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीः। ये तै अग्न इन्द्रवो या
उ नाभयः। यास्तै अग्ने तनुव ऊर्जो नाम। ताभिस्त्वमुभयीभिः
संविदानः। प्रजाभिरग्ने द्रविणेह सीद। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५७ ॥

[१८]

अग्निरसि वैश्वानरोऽसि। संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि।
इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरूषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः
पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।
अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्द्धमासाश्च कल्पन्ताम्।
ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्तै कल्पताम्। अहोरात्राणि ते
कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५८ ॥

चितयो नव च ॥ १९ ॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊषुण ऊतयै। ऊर्ध्वो नः पाह्य५हंसः।
विधुन्द्रद्राण५ समने बहूनाम्। युवान५ सन्तं पलितो जंगार।
देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार। सह्यः समान। यदृते
चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः। सन्धाता सन्धिं मघवा
पुरोवसुः ॥ ५९ ॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो घर्म

व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरम्मा रजोनैः। मोष्वस्माः
स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः। मा नः
क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः। मा नो रुद्रो
निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी हीडिषाताम् ॥ ६० ॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
आदित्यानां प्रसितिरहेतिः। उग्रा शतापांष्ठा घविषा परिणो वृणक्तु।
इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि। उद्वयन्तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। वयः सुपर्णाः ॥ ६१ ॥

पुरोवसुर्हीडिषाताः सुपर्णाः ॥ २० ॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि
धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु मे। आकूत्या मनसा सह।
विराजा ज्योतिषा सह। यज्ञेन पयसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह।
क्षत्रेण यशसा सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि।
तस्य सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य त इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि ॥ ६२ ॥

यशसा सह षड् ॥ २१ ॥ [२१]

यास्ते अग्ने घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्तुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्वामतिश्च। एतास्ते अग्ने
घोरास्तनुवः। ताभिरमुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः ॥ ६३ ॥

[२२]

स्निक् स्नीहि॑तिश्च स्निहि॑तिश्च। उ॒ष्णा च॑ शी॒ता च॑। उ॒ग्रा च॑ भी॒मा च॑।
स॒दाम्नी॑ से॒दिर॑नि॒रा। ए॒तास्ते॑ अ॒ग्ने घो॒रास्त॑नुवः। ताभि॑र॒मुं ग॑च्छ।
योऽस्मा॑न्द्वेष्टि॑। यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः ॥ ६४ ॥

[२३]

धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑ः। नि॒लि॒पश्च॑ वि॒लि॒पश्च॑
वि॒क्षि॒पः ॥ ६५ ॥

[२४]

उ॒ग्रश्च॑ धु॒निश्च॑ ध्वा॒न्तश्च॑ ध्व॒नश्च॑ ध्व॒नय॑ः। स॒ह॒स॒ह्वा॑श्च॒ सह॑मानश्च॒
स॒ह॒स्वा॑श्च॒ स॒ही॒या॑श्च॒। ए॒त्य॒ प्रे॒त्य॑ वि॒क्षि॒पः ॥ ६६ ॥

[२५]

अ॒हो॒रा॒त्रे त्वोदी॑रयताम्। अ॒र्द्ध॒मा॒सास्त्वोदी॑ जयन्तु। मा॒सा॑स्त्वा
श्रप॑यन्तु। ऋ॒तव॑स्त्वा पचन्तु। सं॒वत्स॑रस्त्वा ह॒न्त्वसौ॑ ॥ ६७ ॥

[२६]

खट् फट् ज॒हि। छि॒न्धी भि॒न्धी ह॒न्धी कट्। इति॑ वाचः
कू॒रा॒णि ॥ ६८ ॥

[२७]

विगा॑ इन्द्र वि॒चर॑न्त्स्याशयस्व। स्व॒पन्त॑मिन्द्र प॒शुम॑न्तमिच्छ।
वज्रै॑णा॒मुं बो॑धय दुर्वि॒दत्र॑म्। स्व॒प॒तोऽस्य॑ प्र॒हर॑ भो॒जने॑भ्यः।
अ॒ग्ने अ॒ग्निना॑ संव॑दस्व। मृ॒त्यो मृ॒त्युना॑ संव॑दस्व। नम॑स्ते अस्तु
भग॑वः। स॒कृत्ते॑ अ॒ग्ने नमः॑। द्वि॒स्ते नमः॑। त्रि॒स्ते नमः॑। च॒तुस्ते॑
नमः॑। प॒ञ्चकृ॑त्वस्ते नमः॑। द॒शकृ॑त्वस्ते नमः॑। श॒तकृ॑त्वस्ते नमः॑।
आ॒स॒ह॒स्रकृ॑त्वस्ते नमः॑। अ॒प॒रि॒मि॒तकृ॑त्वस्ते नमः॑। नम॑स्ते अस्तु

मा मा हिंसीः ॥ ६९ ॥

विस्ते नमः सप्त च ॥ २८ ॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः ॥ ७० ॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्दैव्यभिरायसि। द्विषन्तं मेऽभिराय। तं मृत्यो
मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छतु ॥ ७१ ॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडको वदति वाचमेताम्।
तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यङ्कणुतङ्गहेषु ॥ ७२ ॥

[३१]

दीर्घमुखि दुरहणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो वदाद्विषन्तं
मेऽव बाधासै ॥ ७३ ॥

[३२]

इत्थादुलूक आपप्तत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसान्दूत आगतः।
तमितो नाशयाग्रे ॥ ७४ ॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः परावद।
तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छन्तु। अग्निनाऽग्निः
संवदताम् ॥ ७५ ॥

-। ३५।

[३४]

प्रसार्य सक्थ्यौ पतसि। सव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चनारममत् ॥ ७६ ॥

-। ३६।

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना। विश्वावसोर्ब्रह्मणा
हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां स्थपतिर्हतः। अथो माताऽथो
पिता। अथो स्थूरा अथो क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो
आशातिका हताः। श्वेताभिः सह सर्वे हताः ॥ ७७ ॥

-। ३७।

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तत्सत्यम्। यदमुं यमस्य
जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्। खण्फण्मसि ॥ ७८ ॥

-। ३८।

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण त्वा
भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि। अघस्य
त्वा धारया विद्यामि। अधरो मत्पद्यस्वाऽसौ ॥ ७९ ॥

-। ३९।

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरीं रनु
प्रवेशय। मरीचीरुप सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुन्नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः ॥ ८० ॥

-। ४०।

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्वायि भुवोऽद्वायि
भुवोऽद्वायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णम्।
निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि। ए अस्मे अस्मे।
सुवर्न ज्योतीः ॥ ८१ ॥

समित्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा
ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च। ४१।

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निं समिन्धे। तामहं
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्तां स्वाहा। अन्तरिक्षं
समित् ॥ ८२ ॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुं समिन्धे। तामहं समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्तां स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे ॥ ८३ ॥

साऽऽदित्यं समिन्धे। तामहं समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा

तेजसा । वर्चसा श्रिया । यशसा ब्रह्मवर्चसेन । अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा । प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी । भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा । अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ॥ ८४ ॥

तच्छकेयं तन्मे राध्यताम् । वायौ व्रतपत आदित्य व्रतपते । व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि । तच्छकेयं तन्मे राध्यताम् । द्यौः समित् । तामादित्यः समिन्धे । साऽऽदित्यः समिन्धे । तामहः समिन्धे । सा मा समिद्धा । आयुषा तेजसा ॥ ८५ ॥

वर्चसा श्रिया । यशसा ब्रह्मवर्चसेन । अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा । अन्तरिक्षः समित् । तां वायुः समिन्धे । सा वायुः समिन्धे । तामहः समिन्धे । सा मा समिद्धा । आयुषा तेजसा । वर्चसा श्रिया ॥ ८६ ॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन । अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा । पृथिवी समित् । तामग्निः समिन्धे । साऽग्निः समिन्धे । तामहः समिन्धे । सा मा समिद्धा । आयुषा तेजसा । वर्चसा श्रिया । यशसा ब्रह्मवर्चसेन ॥ ८७ ॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा । प्राजापत्या मे समिदसि सपत्नक्षयणी । भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा । आदित्य व्रतपते व्रतमचारिषम् । तदशकं तन्मेऽराधि । वायौ व्रतपतेऽग्ने व्रतपते । व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम् । तदशकं तन्मेऽराधि ॥ ८८ ॥

[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः । अहानिशं भवन्तु नः शः रात्रिः प्रतिधीयताम् । शमुषा नो व्युच्छतु शमादित्य

उदेतु नः। शिवा नः शन्तमा भव सुमृडीका सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि। इडायै वास्त्वसि वास्तुमद्वास्तुमन्तो भूयास्म मा वास्तोश्छित्स्मह्यवास्तुः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। प्रतिष्ठासि प्रतिष्ठावन्तो भूयास्म मा प्रतिष्ठायोश्छित्स्मह्यप्रतिष्ठः स भूयाद्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आ वात वाहि भेषजं वि वात वाहि यद्रपः। त्वं हि विश्वभेषजो देवानान्दूत ईयसे। द्वाविमौ वातौ वात आ सिन्धोरा परावतः ॥ ८९ ॥

दक्षं मे अन्य आवातु परान्यो वातु यद्रपः। यददो वातते गृहोऽमृतस्य निधिर्हितः। ततो नो देहि जीवसे ततो नो धेहि भेषजम्। ततो नो मह आवह वात आवातु भेषजम्। शम्भूर्मयोभूर्नो हृदे प्र ण आयूँषि तारिषत्। इन्द्रस्य गृहोऽसि तं त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः। सह यन्मे अस्ति तेन। भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये सुवः प्रपद्ये भूर्भुवः सुवः प्रपद्ये वायुं प्रपद्येऽनातां देवतां प्रपद्येऽश्मानमाखणं प्रपद्ये प्रजापतेर्ब्रह्मकोशं ब्रह्म प्रपद्य ओं प्रपद्ये। अन्तरिक्षं म उर्वन्तरं बृहदग्नयः पर्वताश्च यया वातः स्वस्त्या स्वस्तिमान्तया स्वस्त्या स्वस्तिमानसानि। प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ॥ ९० ॥

द्युभिरक्तुभिः परिपातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौभगेभिः। तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः। कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा। कया शचिष्ठया वृता। कस्त्वा सत्यो

मदानां म॑हिष्ठो मत्स॑दन्ध॑सः। दृढा॑चिदा॒रुजे॑ वसु। अ॒भी षु णः॑
सखी॑नामवि॒ता ज॑रितृ॒णाम्। श॒तं भ॑वास्यूतिभिः। वयः॑ सु॒पर्णा
उप॑सेदुरिन्द्रं प्रियमे॒धा ऋ॑षयो॒ नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमूर्णु॑हि पू॒र्धि
चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्यस्मान्निध॑येव ब॒द्धान्॥ ९१ ॥

शं नो॑ दे॒वीर॑भिष्ट॒य आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं॒यो र॑भिस्त्र॒वन्तु नः॑।
ईशा॑ना वा॒र्याणां॑ क्षय॒न्तीश्च॑र॒षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि भेष॒जम्।
सु॒मित्रा॑ न॒ आप॑ ओष॒धयः॑ सन्तु दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै॑ भू॒यासु॑र्योऽस्मान्द्वेष्टि
यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा म॒योभु॑वस्ता न ऊ॒र्जे द॑धातन।
म॒हे र॑णाय॒ चक्ष॑से। यो वः॑ शि॒वत॑मो र॒सस्त॑स्य भाज॒यते॑ह
नः॑। उ॒शती॑रिव मा॒तरः॑। तस्मा॑ अरं॑ गमा॒म वो॒ यस्य॑ क्षया॒य
जिन्व॑थ॥ ९२ ॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृ॒थि॒वी शा॒न्ता सा॒ग्निना॑ शा॒न्ता सा मे॑
शा॒न्ता शुच॑श्च॒ शम॑यतु। अ॒न्तरि॑क्षश्च॒ शा॒न्तं तद्वा॑युना॒ शा॒न्तं तन्मे॑
शा॒न्तश्च॒ शुच॑श्च॒ शम॑यतु। द्यौः शा॒न्ता सादि॑त्येन॒ शा॒न्ता सा मे॑
शा॒न्ता शुच॑श्च॒ शम॑यतु। पृ॒थि॒वी शान्ति॑र॒न्तरि॑क्षश्च॒ शान्ति॑र्द्यौः
शान्ति॑र्दि॒शः शान्ति॑र॒वान्तर॑दि॒शः शान्ति॑र॒ग्निः शान्ति॑र्वा॒युः
शान्ति॑रा॒दित्यः॑ शान्ति॑श्च॒न्द्रमाः॑ शान्ति॑र्नक्ष॒त्राणि॑ शान्ति॑रा॒पः
शान्ति॑रोष॒धयः॑ शान्ति॑र्व॒नस्प॑त॒यः शान्ति॑र्गौः शान्ति॑र॒जा
शान्ति॑र॒श्वः शान्तिः॑ पु॒रुषः॑ शान्ति॑र्ब्रह्म॒ शान्ति॑र्ब्राह्म॒णः शान्तिः॑
शान्ति॑रे॒व शान्तिः॑ शान्ति॑र्मे अस्तु॒ शान्तिः॑। तया॑हश्च॒ शान्त्या॑
सर्व॑शा॒न्त्या म॒ह्यं द्वि॑पदे॒ चतु॑ष्पदे॒ च शान्ति॑ं करोमि॒ शान्ति॑र्मे
अस्तु॒ शान्तिः॑। ए॒ह श्रीश्च॒ ह्रीश्च॒ धृति॑श्च॒ तपो॑ मे॒धा प्र॑ति॒ष्ठा

श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा माँ॒ श्रीश्च
 हीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यन्धर्मश्चैतानि मा
 मा हासिषुः। उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां॑ रसेनोत्पर्जन्यस्य
 शुष्मेणोदस्थाममृतां॑ अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्।
 पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम
 शरदः शतं भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतं प्रब्रवाम
 शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्क सूर्यं दृशे। य
 उदगान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य मध्यात्स माँ वृषभो
 लौहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु। ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण
 आणी स्थो ब्रह्मण आपनमसि धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही
 धारितमेनेन महदन्तरिक्षं दिवं दाधार पृथिवीं सदैवां यदहं वेद
 तदहन्धारयाणि मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशतां॑
 समीचीं भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। ब्रह्म
 प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥९३॥

परावतो दधातु बद्धां जिवन्थ दृशे सप्त च॥४२॥ [४२]

नमोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

देवा वै सत्रमासत। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्। यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणाद्ध आसीत्। तूर्धमुत्तराद्धः। परीणजघनाद्धः। मरुव उत्करः ॥ १ ॥

तेषां मरुवं वैष्णवं यशं आच्छत्। तन्न्यकामयत्। तेनापाक्रामत्। तन्देवा अन्वायन्। यशोऽवरुरुत्समानाः। तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत्। दक्षिणादिष्वः। तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि ॥ २ ॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्विनम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत्। एकं मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका अभवन्। स्मयाका वै नामैते ॥ ३ ॥

तत्स्मयाकानां स्मयाकत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहै। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र कं च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र कं च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति ॥ ४ ॥

वारैवृतं ह्यासाम्। तस्य ज्यामप्यादन्। तस्य धनुर्विप्रवमाणं

शिर उदवर्तयत्। तद्यावापृथिवी अनुप्रावर्तत। यत् प्रावर्तत।
तत्प्रवर्ग्यस्य प्रवर्ग्यत्वम्। यद्वाँ(४)इत्यपेतत्। तद्धर्मस्य घर्मत्वम्।
महतो वीर्यमपप्तदिति। तन्महावीरस्य महावीरत्वम्॥ ५॥

यदस्याः समभरन्। तत्सम्राज्ञः सम्राड्भवम्। तं स्तृतन्देवतास्त्रेधा
व्यगृह्णत। अग्निः प्रातः सवनम्। इन्द्रो माध्यं दिनं सवनम्।
विश्वेदेवास्तृतीयसवनम्। तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन यजमानाः।
नाशिषोऽवारुन्धत। न सुवर्गं लोकमभ्यजयन्। ते देवा
अश्विनावब्रुवन्॥ ६॥

भिषजौ वै स्थः। इदं यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमिति। तावब्रूतां वरं
वृणावहै। ग्रह एव नावत्रापि गृह्यतामिति। ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन्।
तावेतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ताम्। यत्प्रवर्ग्यः। तेन सशीर्ष्णा यज्ञेन
यजमानाः। अवाशिषोऽरुन्धत। अभि सुवर्गं लोकमजयन्।
यत्प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। यज्ञस्यैव तच्छिरः प्रतिदधाति। तेन सशीर्ष्णा
यज्ञेन यजमानः। अवाशिषो रुन्धे। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
तस्मादेष आश्विनप्रवया इव। यत्प्रवर्ग्यः॥ ७॥

उत्करो ह्येते तृन्दन्ति महावीरत्वमब्रुवन्नजयन्तस्स च॥ १॥ [१]

सावित्रं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। चतुर्गृहीतेन जुहोति। चतुष्पादः
पशवः। पशून्नेवावरुन्धे। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वैव प्रतितिष्ठति।
छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्। न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति।
तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन्। पुरोनुवाक्यायै याज्यायै॥ ८॥

देवतायै वषट्काराय। यच्चतुर्गृहीतं जुहोति। छन्दांस्येव तत्

प्रीणाति। तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। होतव्यं दीक्षितस्य गृहा(३)इ न होतव्या(३)मिति। हविरवै दीक्षितः। यज्जुहुयात्। हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदध्यात्। यन्न जुहुयात्॥ ९॥

यज्ञपरुरन्तरियात्। यजुरेव वदेत्। न हविष्कृतं यजमानमग्नौ प्रदधाति। न यज्ञपरुरन्तरैति। गायत्री छन्दाऽस्यत्यमन्यत। तस्यै वषट्कारोऽभ्यय्य शिरोऽच्छिनत्। तस्यै द्वेधा रसः परापतत्। पृथिवीमर्द्धः प्राविशत्। पशूनर्द्धः। यः पृथिवीं प्राविशत्॥ १०॥

स खदिरोऽभवत्। यः पशून्। सौऽजाम्। यत्वादिर्यग्भिर्भवति। छन्दसामेव रसेन यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यदौदुम्बरी। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैष्णवी। तेजो वै वेणुः॥ ११॥

तेजसैव यज्ञस्य शिरः सम्भरति। यद्वैकङ्कती। भा एवावरुन्धे। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यग्निमादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनौर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। वज्र इव वा एषा। यदग्निः। अग्निरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै॥ १२॥

अध्वरुकृदेवेभ्य इत्याह। यज्ञो वा अध्वरः। यज्ञकृदेवेभ्य इति वावैतदाह। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्याह। ब्रह्मणैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरित्याह। प्रेत्यैव यज्ञस्य शिरोऽच्छैति। प्र देव्येतु सूनृतेत्याह। यज्ञो वै सूनृता। अच्छा वीरं

नयं पङ्क्तिराधसमित्याह ॥ १३ ॥

पाङ्क्तो हि यज्ञः। देवा यज्ञं नयन्तु न इत्याह। देवानेव
यज्ञनियः कुरुते। देवीं द्यावापृथिवीं अनु मे मःसाथामित्याह।
आभ्यामेवानुमतो यज्ञस्य शिरः सम्भरति। ऋद्ध्यासमद्य
मखस्य शिर इत्याह। यज्ञो वै मखः। ऋद्ध्यासमद्य यज्ञस्य
शिर इति वावैतदाह। मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण इत्याह।
निर्दिश्यैवैनद्धरति ॥ १४ ॥

त्रिरहरति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। तूष्णीं चतुर्थं हरति। अपरिमितादेव यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। मृत्वनादग्रे हरति। तस्मान्मृत्वन्ः करुण्यतरः।
इयत्यग्र आसीरित्याह। अस्यामेवाच्छंबद्धारं यज्ञस्य शिरः
सम्भरति। ऊर्जं वा एतं रसं पृथिव्या उपदीका उद्दिहन्ति ॥ १५ ॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या
अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव। श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः।
अबधिरो भवति। य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स
यत्रयत्र पराक्रमत ॥ १६ ॥

तन्नाद्वियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सोऽद्वियत। सोऽब्रवीत्।
ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्। यदूतीका भवन्ति।
यज्ञायैवोतिन्दधति। अग्निजा असि प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः
पशून्प्राविशत् ॥ १७ ॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते संभारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव

यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेत्।
ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्। कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव
पशूञ्छुचार्षयति। तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम् ॥ १८ ॥

आरण्याः पशवः कनीयाः सः। शुचा हृताः। लोमतः सम्भरति।
अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति। रक्षसामपहत्यै। बहवो
हरन्ति। अपचितिमेवास्मिन्दधति। उद्धते सिकतोपोमे परिश्रिते
निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप सृजति ॥ १९ ॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।
ब्रह्मणैवास्मिन्तेजो दधाति। यद्ग्राम्याणां पात्राणां कपालैः
सः सृजेत्। ग्राम्याणि पात्राणि शुचाऽर्पयेत्। अर्मकपालैः
सः सृजति। एतानि वा अनुपजीवनीयानि। तान्येव शुचार्षयति।
शर्कराभिः सः सृजति धृत्यै। अथो शन्त्वाय। अजलोमैः
सः सृजति। एषा वा अग्नेः प्रिया तनूः। यदजा। प्रिययैवैनं तनुवा
सः सृजति। अथो तेजसा। कृष्णाजिनस्य लोमभिः सः सृजति।
यज्ञो वै कृष्णाजिनम्। यज्ञेनैव यज्ञः सः सृजति ॥ २० ॥

याज्यायै न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पुराक्रमताविशत प्रजायमानानां सृजति
शन्त्वायाद्यै च ॥ २ ॥

[२]

परिश्रिते करोति। ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै। न कुर्वन्नभि प्राण्यात्।
यत्कुर्वन्नभि प्राण्यात्। प्राणाञ्छुचार्षयेत्। अपहाय प्राणिति।
प्राणानाङ्गोपीथाय। न प्रवर्ग्यं चादित्यं चान्तरेयात्। यदन्तरेयात्।
दुश्चर्म स्यात् ॥ २१ ॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आत्मनो गोपीथाय। वेणुना करोति। तेजो वै वेणुः। तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। मखस्य शिरोऽसीत्याह। यज्ञो वै मखः। तस्यैतच्छिरः। यत्प्रवर्ग्यः ॥ २२ ॥

तस्मादेवमाह। यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह। यज्ञस्य ह्येते पदे। अथो प्रतिष्ठित्यै। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमीत्याह। छन्दोभिरेवैनङ्करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दोभिः करोति ॥ २३ ॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनङ्करोति। यजुषा बिलङ्करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम् ॥ २४ ॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत् ॥ २५ ॥

छन्दोभिरेवैनन्धूपयति। अर्चिषै त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्ध्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह ॥ २६ ॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ

ध्रुवस्त्वमित्याह॑ प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो॑ वा एषोऽन्धो॑ भवितोः। यः
प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य॑ त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष॑ इत्याह। चक्षुषो
गोपी॑थाय। ऋजुवै॑ त्वा साधवै॑ त्वा सुक्षित्यै॑ त्वा भूत्यै॑ त्वेत्याह। इयं
वा ऋजुः। अन्तरिक्षं॑ साधु। असौ सुक्षितिः॑ ॥ २७ ॥

दिशो॑ भूतिः। इमाने॑वास्मै॑ लोकान्कल्पयति। अथो॑ प्रतिष्ठित्यै।
इदम॑हममुमा॑मुष्यायणं॑ विशा॑ पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन॑ पर्यूहामीत्याह।
विशैवैनं॑ पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन॑ पर्यूहति। विशेति॑ राजन्यस्य॑ ब्रूयात्।
विशैवैनं॑ पर्यूहति। पशुभिरिति॑ वैश्यस्य। पशुभिरेवैनं॑ पर्यूहति।
असुर्यं॑ पात्रमनाच्छृणु॑णम् ॥ २८ ॥

आच्छृण॑त्ति। देव॑त्राकः। अज॑क्षीरेणाच्छृण॑त्ति। पर॑मं वा
एत॑त्पयः। यद॑जक्षीरम्। पर॑मेणैवैनं॑ पयसाच्छृण॑त्ति। यजु॑षा
व्यावृ॑त्यै। छन्दा॑भिराच्छृण॑त्ति। छन्दा॑भिर्वा ए॒ष क्रि॑यते।
छन्दा॑भिरेव॑ छन्दा॑स्युच्छृण॑त्ति। छृ॒न्धि वाच॑मित्याह।
वाच॑मेवावरु॑न्धे। छृ॒न्ध्यूर्ज॑मित्याह। ऊर्ज॑मेवावरु॑न्धे। छृ॒न्धि
ह॒विरि॑त्याह। ह॒विरे॑वाकः। दे॒व पुर॑श्चर॑ स॒ध्यास॑न्त्वेत्याह।
यथा॑यजुरे॒वैतत् ॥ २९ ॥

स्याद्यत् प्रवर्ग्यश्छन्दांभिः करोति वीर्यसम्पितं छन्दांसि निष्पत्युणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृणुञ्छन्दास्युच्छृणुत्यष्टौ
च ॥ ३ ॥

[३]

ब्रह्म॑न्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्घर्मम॑भिष्टुहीत्याह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
बृह॑स्पतिः। यद्व॑ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑तिप्रोच्य॑ प्रच॑रति।
आ॒त्मनोऽना॑त्यै। यमा॑य॒ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्याह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभिरे॒वैनं॑ सम॑र्द्धयति। मद॑न्तीभिः प्रोक्ष॑ति। तेज॑

एवास्मिन्दधाति ॥ ३० ॥

अभिपूर्व प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह ॥ ३१ ॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्ध्यै। शिरो वा एतद्यज्ञस्य ॥ ३२ ॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जोः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्द्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सप्त जुहोति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वा सविता मध्वाऽनन्तित्वत्याह ॥ ३३ ॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वरहिरह्येषः ॥ ३४ ॥

अर्चिरसि शोचिरसीत्याह। तेज एवास्मिन्ब्रह्मवर्चसन्दधाति। ससीदस्व महाऽसीत्याह। महान् ह्येषः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। एते वाव त ऋत्विजः। ये द्रशपूर्णमासयोः। अथ कथा होता यजमानायाशिषो नाशास्त इति। पुरस्तादाशीः खलु वा अन्यो

यज्ञः। उपरिष्ठादाशीरन्यः ॥ ३५ ॥

अनाधृष्या पुरस्तादिति यदेतानि यजूध्याह। शीर्षत एव यज्ञस्य
यजमान आशिषोऽवरुन्धे। आयुः पुरस्तादाह। प्रजान्दक्षिणतः।
प्राणं पश्चात्। श्रोत्रमुत्तरतः। विधृतिमुपरिष्ठात्। प्राणानेवास्मै
समीचो दधाति। ईश्वरो वा एष दिशोऽनून्मदितोः। यन्दिशोऽनु
व्यास्थापयन्ति ॥ ३६ ॥

मनोरश्वासि भूरिपुत्रेतीमामभिमृशति। इयं वै मनोरश्वा भूरिपुत्रा।
अस्यामेव प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय। सूपसदा मे भूया मा मा
हिंसीरित्याहाहिंसायै। चितः स्थ परिचित इत्याह।
अपचितिमेवास्मिन्दधाति। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तस्य मरुतो रश्मयः ॥ ३७ ॥

स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयस्वेत्याह। अमुमेवादित्यं रश्मिभिः
पर्यूहति। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोके रश्मिभिः पर्यूढः।
तस्माद्राजा विशा पर्यूढः। तस्माद्भ्रामणीः संजातैः पर्यूढः। अग्नेः
सृष्टस्य यतः। विकङ्कतं भा आच्छत। यद्वैकङ्कताः परिधयो
भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति ॥ ३८ ॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो
मास इत्याहुः। यत्त्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं
मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्द्धिरसीत्याह व्यावृत्त्यै।
दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति। अमुष्या
अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अर्हन्

बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह ॥ ३९ ॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति
धवित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवैनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति।
प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि
प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः ॥ ४० ॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां
तनुवमाक्रामति। यत् त्रिः परीत्य चतुर्थ पर्येति। एतां ह वा
अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम ॥ ४१ ॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थ परीयात्।
आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै धवित्राणि। अव्यतिषङ्गन्धून्वन्ति।
प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्स्यै। विनिषद्य धून्वन्ति। दिक्ष्वेव
प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। सर्वतो
धून्वन्ति। तस्मादयं सर्वतः पवते ॥ ४२ ॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहोष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम समष्ट्यै द्वे
च ॥ ४ ॥

अग्निष्ठा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु गायत्रेण छन्दसेत्याह। अग्निरेवैनं
वसुभिः पुरस्ताद्रोचयति गायत्रेण छन्दसा। समारुचितो
रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। इन्द्रस्त्वा रुद्रैर्दक्षिणतो
रौचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसेत्याह। इन्द्र एवैनं रुद्रैर्दक्षिणतो रौचयति

त्रैष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। वरुणस्त्वाऽऽदित्यैः पश्चाद्रौचयतु जागतेन छन्दसेत्याह। वरुण एवैनमादित्यैः पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा ॥ ४३ ॥

समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसेत्याह। द्युतान एवैनं मारुतो मरुद्भिरुत्तरतो रौचयत्वानुष्टुभेन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। बृहस्पतिस्त्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रौचयतु पाङ्केन छन्दसेत्याह। बृहस्पतिरेवैनं विश्वैर्देवैरुपरिष्ठाद्रौचयति पाङ्केन छन्दसा। समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते ॥ ४४ ॥

रौचितस्त्वन्देव घर्म देवेष्वसीत्याह। रौचितो ह्येष देवेषु। रौचिषीयाहं मनुष्यैष्वित्याह। रौचित एवैष मनुष्येषु। सम्राड्घर्म रुचितस्त्वन्देवेष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्यसीत्याह। रुचितो ह्येष देवेष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी। रुचितोऽहं मनुष्यैष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भूयासमित्याह। रुचित एवैष मनुष्यैष्वायुष्माः स्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। रुगसि रुचं मयि धेहि मयि रुगित्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते। तं यदेतैर्यजुर्भिररौचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्रब्रूयात्। अरौचुकोऽध्वर्युः स्यात्। अरौचुको यजमानः। अथ यदेनमेतैर्यजुर्भी रौचयित्वा। रुचितो घर्म इति प्राह। रौचुकोऽध्वर्युर्भवति। रौचुको यजमानः ॥ ४५ ॥

पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा समारुचितो रौचयेत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते शास्तेऽष्टौ च ॥ ५ ॥

[५]

शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत् प्रवर्ग्यः। ग्रीवा उपसदः। पुरस्तादुपसदां प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। ग्रीवास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। त्रिः प्रवृणक्ति। त्रयं इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः ॥ ४६ ॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः। अर्द्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु। सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः ॥ ४७ ॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः। यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजा वै पशव उक्थानि। यदुक्थ्यै प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति ॥ ४८ ॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यङ्गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः। प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यङ्गोपामित्याह। असौ वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव प्रजानाङ्गोत्तारङ्कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह ॥ ४९ ॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परा च पथिभिश्चरन्तमित्याह। आ च ह्येष परा च पथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान इत्याह। सध्रीचीश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति

भुवनेष्वन्तरित्याह। आ ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु
माध्वीभ्यां मधु माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू
कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह ॥ ५० ॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।
अग्निर्ह्यैषौऽग्निना सङ्गच्छते। स्वाहा समग्निस्तपसा गतेत्याह।
पूर्वमेवादितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। धर्ता दिवो विभासि रजसः
पृथिव्या इत्याह। शारदावेवास्मा ऋतू कल्पयति ॥ ५१ ॥

दिवि देवेषु होत्रा यच्छेत्याह। होत्राभिरेवेमाँल्लोकान्त्सन्दधाति।
विश्वासां भुवां पत इत्याह। हैमन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
देवश्रूस्त्वन्देव घर्म देवान्याहीत्याह। शैशिरावेवास्मा ऋतू
कल्पयति। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ देवायुवमित्याह। या वै
मेध्या वाक्। सा तपोजाः। तामेवावरुन्धे ॥ ५२ ॥

गर्भो देवानामित्याह। गर्भो ह्येष देवानाम्। पिता मतीनामित्याह।
प्रजा वै मतयः। तासामेष एव पिता। यत् प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। पतिः प्रजानामित्याह। पतिर्ह्येष प्रजानाम्।
मतिः कवीनामित्याह ॥ ५३ ॥

मतिर्ह्येष कवीनाम्। सन्देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ सः
सूर्येणारुक्तेत्याह। अमुं चैवादित्यं प्रवर्ग्यं च सःशास्ति।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यङ्घ्रमवर्चोदासीत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
पिता नोऽसि पिता नो बोधेत्याह। बोधयत्येवैनम्। न वै तेऽवकाशा
भवन्ति। पत्नियै दशमः। नव वै पुरुषे प्राणाः ॥ ५४ ॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। यज्ञस्य शिरौऽच्छिद्यत।
तदेवा होत्राभिः प्रत्यदधुः। ऋत्विजोऽवैक्षन्ते। एता वै होत्राः।
होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ५५ ॥

रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। प्रजानां
सृष्ट्यै। रुचितमवैक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो वर्षति। वर्षुकः
पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते। रुचितमवैक्षन्ते। रुचितं वै
ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति ॥ ५६ ॥

अधीयन्तोऽवैक्षन्ते। सर्वमायुर्यन्ति। न पत्न्यवैक्षेत।
यत्पत्न्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्देहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्देहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्देहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह। सपाद्धि
प्रजाः प्रजायन्ते ॥ ५७ ॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति रुन्धे कवीनामित्याह
प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च ॥ ६ ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनौर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्।
पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै रास्नाऽसीत्याह
यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै
देवनामानि। देवनामैरेवैनामा ह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि ॥ ५८ ॥

मनुष्यनामैरेवैनामा ह्वयति। षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।

ऋतुभिरेवैनानामा ह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वत्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः ॥ ५९ ॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह। अश्विनौ
वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। यस्ते स्तनः
शशय इत्याह। स्तौत्येवैनानाम्। उस्त्रं घर्मं शिशोस्त्रं घर्मं पाहि
घर्माय शिश्वेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै देहीति। तादृगेव तत्।
बृहस्पतिस्त्वोप सीदत्वित्याह ॥ ६० ॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनानमुपसीदति। दानवः स्थ
पेरव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो लोहितेनेत्याह
व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व
बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय
पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह। इन्द्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति।
द्विरिन्द्रायेत्याह ॥ ६१ ॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि त्रैष्टुभोऽसि
जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभिरेवैनानादत्ते। सहोर्जो
भागोनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं भागमकः। अश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य
शिरः प्रतिदधतावब्रूताम्। आवाभ्यामेव पूर्वाभ्यां वषट्कियाता
इति। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्येत्याह। अश्विभ्यामेव पूर्वाभ्यां
वषट्करोति। अथो अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति ॥ ६२ ॥

घर्मं पात वसवो यजता वडित्याह। वसूनेव भागधेयेन समर्द्धयति।
यद्वषट्कुर्यात्। यातयामाऽस्य वषट्कारः स्यात्। यन्न वषट्कुर्यात्।

रक्षाँसि यज्ञं हन्युः। वडित्याह। परोक्षमेव वषट्करोति। नास्य यातया॑मा वषट्कारो भवति। न यज्ञं रक्षाँसि घ्नन्ति॥ ६३ ॥

स्वाहा॑ त्वा सूर्यस्य रश्मये॑ वृष्टिवनये जुहोमीत्याह। यो वा अस्य पुण्यो रश्मिः। स वृष्टिवनिः। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। मधु॑ ह॒विरसीत्याह। स्वदय॑त्ये॒वैनम्। सूर्यस्य तप॑स्तपेत्याह। यथा॑यजुरे॒वैतत्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा परिगृह्णामीत्याह। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परिगृह्णाति॥ ६४ ॥

अ॒न्तरि॑क्षेण॒ त्वोप॑यच्छामीत्याह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैनमु॑पयच्छति। न वा ए॒तं म॑नुष्यो भर्तु॑मरहति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणाम॑नु॒मतो॑ भर्तु॑ं शके॒यमित्याह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॒मत आ॑दत्ते। वि वा ए॒नमे॒तद॑र्द्धयन्ति। यत्प॒श्चाप्र॑वृज्य॒ पुरो॑ जुह॑ति। तेजो॑ऽसि तेजो॑ऽनु प्रेहीत्याह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒विस्पृ॑ङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीर॑न्तरि॒क्षस्पृ॑ङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीः पृ॑थि॒विस्पृ॑ङ्क्षा मा॑ हि॒ंसीरि॑त्या॒हाहि॑ंसायै॥ ६५ ॥

सु॒व॒रसि॑ सु॒व॒र्मे य॑च्छ दि॒वं य॑च्छ दि॒वो मा॑ पा॒हीत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑माशा॒स्ते। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॒वर्ग्यः॑। आ॒त्मा वा॑युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्याह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ं सन्त॑त्यै। पञ्चा॑ह॥ ६६ ॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। या॒वाने॒व य॑ज्ञः। तस्य॒ शिरः॒ प्रति॑दधाति। अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्याह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒मान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्याह। च॒न्द्रमा॑ वै सोमो॑ रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते

स्वाहेत्याह ॥ ६७ ॥

अप्सु वै वरुण आदित्यवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। बृहस्पतये त्वा विश्वदैव्यावते स्वाहेत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनं जुहोति। सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते प्रभुमते वाजवते स्वाहेत्याह। संवत्सरो वै सवितर्भुमान् विभुमान्प्रभुमान् वाजवान्। तस्मा एवैनं जुहोति। यमाय त्वाऽङ्गिरस्वते पितृमते स्वाहेत्याह। प्राणो वै यमोऽङ्गिरस्वान्पितृमान् ॥ ६८ ॥

तस्मा एवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दश सम्पद्यन्ते। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे। रौहिणाभ्यां वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्। तद्रौहिण्यौ रौहिणत्वम्। यद्रौहिणौ भवतः। रौहिणाभ्यामेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति। अहर्ज्योतिः केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहा रात्रिर्ज्योतिः केतुना जुषताः सुज्योतिर्ज्योतिषाः स्वाहेत्याह। आदित्यमेव तदमुष्मिल्लोकेऽह्ना परस्ताद्वाधार। रात्रिया अवस्तात्। तस्मादसावादित्योऽमुष्मिल्लोकेऽहोरात्राभ्यान्मृतः ॥ ६९ ॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्द्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चाऽहादित्यवते स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च ॥ ७ ॥

विश्वा आशा दक्षिणसदित्याह। विश्वानेव देवान्प्रीणाति। अथो दुरिष्ट्या एवैनं पाति। विश्वान्देवानयाडिहेत्याह। विश्वानेव देवान्भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विनेत्याह। अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। स्वाहाऽग्नये यज्ञियाय शं यजुर्भिरित्याह। अभ्येवैनं द्वारयति।

अथो हविरेवाकः ॥ ७० ॥

अश्विना घर्म पातः हार्दिवानमहर्दिवाभिरूतिभिरित्याह।
अश्विनावेव भागधेयेन समर्द्धयति। अनु वान्द्यावापृथिवी
मःसातामित्याहानुमत्यै। स्वाहेन्द्राय स्वाहेन्द्रावडित्याह।
इन्द्राय हि पुरो हूयते। आश्राव्याह घर्मस्य यजेति।
वषट्कृते जुहोति। रक्षसामपहत्यै। अनुयजति स्वगाकृत्यै।
घर्ममपातमश्विनेत्याह ॥ ७१ ॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनुवान्द्यावापृथिवी
अमःसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमन्दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवेनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीङ्गच्छेत्याह। एष्वेवेनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह ॥ ७२ ॥

दिक्ष्वेवेनं प्रतिष्ठापयति। देवान्घर्मपान्गच्छ पितृन्घर्मपान्गच्छेत्याह।
उभयैष्वेवेनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते। वरषुकः पर्जन्यो भवति।
तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः। यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यद्दक्षिणा।
तत्पितॄणाम् ॥ ७३ ॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्द्रुद्राणाम्। प्राञ्चमुदञ्चं
पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु दिशः पिन्वयति।
सर्वा दिशः समैधन्ते। अन्तःपरिधि पिन्वयति ॥ ७४ ॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह। इषमेवोर्जं यजमाने

दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह। यजमानायैवैतामाशिषमा
शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहीत्याह। आत्मन एवैतामाशिषमाशास्ते।
त्विष्यै त्वा द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।
धर्मासि सुधर्मा मेन्यस्मे ब्रह्माणि धारयेत्याह ॥ ७५ ॥

ब्रह्मन्नेवैनं प्रतिष्ठापयति। नेत्वा वातः स्कन्दयादिति यद्यभिचरेत्।
अमुष्य त्वा प्राणे सादयाम्यमुना सह निरर्थङ्गच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्यात्।
यमेव द्वेष्टि। तेनैनं सह निरर्थङ्गमयति। पूष्णे शरसे स्वाहेत्याह। या
एव देवता हुतभागाः। ताभ्य एवैनं जुहोति। ग्रावभ्यः स्वाहेत्याह।
या एवान्तरिक्षे वाचः ॥ ७६ ॥

ताभ्य एवैनं जुहोति। प्रतिरेभ्यः स्वाहेत्याह। प्राणा वै देवाः
प्रतिराः। तेभ्य एवैनं जुहोति। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहेत्याह।
द्यावापृथिवीभ्यामेवैनं जुहोति। पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहेत्याह। ये
वै यज्वानः। ते पितरो घर्मपाः। तेभ्य एवैनं जुहोति ॥ ७७ ॥

रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहेत्याह। रुद्रमेव भागधेयेन समर्द्धयति। सर्वतः
समनक्ति। सर्वत एव रुद्रं निरवदयते। उदञ्चं निरस्यति। एषा वै
रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। अप उपस्पृशति
मेध्यत्वाय। नान्वीक्षेत। यदन्वीक्षेत ॥ ७८ ॥

चक्षुरस्य प्रमायुकः स्यात्। तस्मान्नान्वीक्ष्यः। अपीपरो
माऽहो रात्रियै मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया समिध्यस्वायुर्मे
दा वचसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो दधाति।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाह्येषा ते अग्ने समित्तया

समिध्यस्वायुर्मे दा वचसा माञ्जीरित्याह। आयुरेवास्मिन्वर्चो
दधाति। अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः
सूर्यः स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति।
होतव्यमग्निहोत्रा(३)न्न होतव्या(३)मिति॥ ७९ ॥

यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्।
अग्निः पराभवेत्। भूः स्वाहेत्येव होतव्यम्। यथापूर्वमाहुती
जुहोति। नाग्निः पराभवति। हुतं हविर्मधु हविरित्याह।
स्वदयत्येवैनम्। इन्द्रतमेऽग्नावित्याह॥ ८० ॥

प्राणो वा इन्द्रतमोऽग्निः। प्राण एवैनमिन्द्रतमेऽग्नौ जुहोति। पिता
नोऽसि मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। अश्याम ते देव घर्म
मधुमतो वाजवतः पितुमत इत्याह। आशिषमेवैतामाशास्ते।
स्वधाविनोऽशीमहि त्वा मा मा हिंसीरित्याहाहिंसायै।
तेजसा वा एते व्यध्यन्ते। ये प्रवर्ग्येण चरन्ति। प्राश्नन्ति। तेज
एवात्मन्दधते॥ ८१ ॥

संवत्सरं न मांसमश्नीयात्। न रामामुपेयात्। न मृन्मयेन
पिबेत्। नास्य राम उच्छिष्टं पिबेत्। तेज एव तत्संश्रयति।
देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। विभ्राजि सौर्ये
ब्रह्मसन्न्यदधत। यत्किं च दिवाकीर्त्यम्। तदेतेनैव व्रतेनागोपायत्।
तस्मादेतद्व्रतं चार्यम्। तेजसो गोपीथाय। तस्मादेतानि यजूंषि
विभ्राजः सौर्यस्येत्याहुः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मिभ्य इति प्रातः
संसादयति। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्य इति सायम्। एता वा एतस्य

देवताः। ताभिरेवैनं समर्द्धयति ॥ ८२ ॥

अकरश्चिनेत्याह प्रदिशो गच्छेत्याह पितृणामन्तःपरिधिं पिन्वयति धारयेत्याह वाचो घर्मपास्तेभ्य एवैनं जुहोत्यन्वीक्षेत होतव्या(३)मित्यग्नावित्याह दधतेऽगोपायत्स च ॥ ८॥ [८]

घर्म या ते दिवि शुगिति तिस्र आहुतीर्जुहोति। छन्दोभिरेवास्यैभ्यो लोकेभ्यः शुचमव यजते। इयत्यग्रे जुहोति। अथेयत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। अनु नोऽद्यानुमतिरित्याहानुमत्यै। दिवस्त्वा परस्पाया इत्याह। दिव एवेमाँल्लोकान्दाधार। ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह ॥ ८३ ॥

एष्वेव लोकेषु प्रजा दाधार। प्राणस्य त्वा परस्पाया इत्याह। प्रजास्वेव प्राणान्दाधार। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। असौ खलु वा आदित्यः प्रवर्ग्यः। तं यदक्षिणा प्रत्यञ्चमुदञ्चमुद्वासयैत। जिह्वं यज्ञस्य शिरो हरेत्। प्राञ्चमुद्वासयति। पुरस्तादेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ८४ ॥

प्राञ्चमुद्वासयति। तस्मादसावादित्यः पुरस्तादुदैति। शफोपयमान्धवित्राणि धृष्टी इत्यन्ववहरन्ति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति। य एवं वेद। औदुंबराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे। वर्त्मना वा अन्वित्य ॥ ८५ ॥

यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति। साम वै रक्षोहा। रक्षसामपहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रय इमे लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपहन्ति। पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षसामपहत्यै ॥ ८६ ॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्। यदप्सु। अपः
शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु।
वनस्पतीं ज्छुचार्षयेत्। हिरण्यं निधायोद्वासयति। अमृतं वै
हिरण्यम् ॥ ८७ ॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया इति त्रिः
परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः। तस्य
शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह ॥ ८८ ॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत् प्रवर्ग्यः। तस्मादेवमाह।
सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो अप ह्वर इत्याह
भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मैतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति दध्ना मधुमिश्रेण
पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि। ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्द्धयति ॥ ८९ ॥

अनशनायुको भवति। य एवं वेद। रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व
इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं रन्तिं बन्धुतां व्याचष्टे।
समहमायुषा सं प्राणेनेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। व्यसौ
योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह। अभिचार एवास्यैषः।
अचिक्रददृष्टा हरिरित्याह। वृषा ह्येषः ॥ ९० ॥

वृषा हरिः। महान्मित्रो न दर्शत इत्याह। स्तौत्येवैनमेतत्। चिदसि
समुद्रयो निरित्याह। स्वामेवैनं योनिं गमयति। नमस्ते अस्तु मा
मा हिंसीरित्याहाहिंसायै। विश्वावसुं सोम गन्धर्वमित्याह।

यदेवास्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति। तदेवास्यैतेना प्याययति।
विश्वावसुरभि तन्नो गृणात्वित्याह ॥ ९१ ॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणाति। धियो हिन्वानो धिय इन्नो
अव्यादित्याह। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। प्रासाङ्गन्धर्वो अमृतानि
वोचदित्याह। प्राणा वा अमृताः। प्राणानेवास्मै कल्पयति।
एतत्त्वन्देव घर्म देवो देवानुपागा इत्याह। देवो ह्येष सन्देवानुपैति।
इदमहं मनुष्यो मनुष्यानित्याह ॥ ९२ ॥

मनुष्यो हि। एष सन्मनुष्यानुपैति। ईश्वरो वै प्रवर्ग्यमुद्वासयन्।
प्रजां पशून्सौमपीथमनुद्वासः सोम पीथानुमेहि। सह प्रजया
सह रायस्पोषेणेत्याह। प्रजामेव पशून्सौमपीथमात्मन्धत्ते।
सुमित्रा न आप ओषधयः सन्त्वित्याह। आशिषमेवैतामा
शास्ते। दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म
इत्याह। अभिचार एवास्येषः। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते।
यः प्रवर्ग्यमुद्वासयति। उदुत्यं चित्रमिति सौरीभ्यामृग्भ्यां पुनरेत्य
गारुहपत्ये जुहोति। अयं वै लोको गारुहपत्यः। अस्मिन्नेव लोके
प्रतितिष्ठति। असौ खलु वा आदित्यः सुवर्गो लोकः। यत्सौरी
भवतः। तेनैव सुवर्गाल्लोकान्नैति ॥ ९३ ॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्याया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपहत्यै वै हिरण्यमाहाद्वयति ह्येष गृणात्वित्याह
मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च ॥ ९॥ [९]

प्रजापतिं वै देवाः शुक्रं पयोऽदुहन्। तदैभ्यो न व्यभवत्।
तदग्निर्व्यकरोत्। तानि शुक्रियाणि सामान्यभवन्। तेषां यो

रसोऽत्यक्षरत्। तानि शुक्रयजूंष्यभवन्। शुक्रियाणां वा एतानि
शुक्रियाणि। सामपयसं वा एतयोरन्यत्। देवानामन्यत्पयः। यद्गोः
पयः ॥ ९४ ॥

तत्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः। तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भि-
श्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव तत्पयसाऽन्नाद्येन
समर्द्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं भक्षयति। यस्यैवं विदुषः
प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वासयेत्तेजस्कामस्य। तेजो वा
उत्तरवेदिः ॥ ९५ ॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्द्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासयेदन्न-
कामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। मुखमुत्तरवेदिः।
शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय। अन्नाद एव भवति। यत्र
खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि पर्यासते। परि वै तां समां प्रजा
वयांस्यसते ॥ ९६ ॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानांङ्गोपीथाय। पुरो वा
पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदेति। तत्पश्चान्निम्नौचति।
स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य उद्वासयेत्। अपां वा
एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ
प्रतिष्ठापयति ॥ ९७ ॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यान्दिश्युद्वासयेत्। एष वा
अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि प्रवर्तयति।
औदुम्बरां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्वा उदुम्बरः। अन्नं प्राणः।

शुग्धर्मः ॥ ९८ ॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह । शुचैवास्य प्राणमपि दहति । ताजगार्तिमाच्छति । यत्र दुर्भा उपदीकसन्तताः स्युः । तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य । एता वा अपामनूज्झावर्यो नाम । यद्दर्भाः । असौ खलु वा आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति । असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं नियच्छति । ता आपो नियता धन्वना यन्ति ॥ ९९ ॥

गोः पयं उत्तरवेदिरासते स्थापयति घर्मो यन्ति ॥ १० ॥ [१०]

प्रजापतिः सम्भ्रियमाणः । सम्राट्थसम्भृतः । घर्मः प्रवृक्तः । महावीर उद्वासितः । असौ खलु वावैष आदित्यः । यत्प्रवर्ग्यः । स एतानि नामान्यकुरुत । य एवं वेद । विदुरेनं नाम्ना । ब्रह्मवादिनो वदन्ति ॥ १०० ॥

यो वै वसीयांसं यथानाममुपचरति । पुण्यातिं वै स तस्मै कामयते । पुण्यातिमस्मै कामयन्ते । य एवं वेद । तस्मादेवं विद्वान् । घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत । सम्राडिति नक्तम् । एते वा एतस्य प्रिये तनुवौ । एते अस्य प्रिये नामनी । प्रिययैवैनं तनुवौ ॥ १०१ ॥

प्रियेण नाम्ना समर्द्धयति । कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति जनतामायतः । गायत्री देवेभ्योऽपाक्रामत् । तान्देवाः प्रवर्ग्येणैवानु व्यभवन् । प्रवर्ग्येणामुवन् । यच्चतुर्विंशतिकृत्वः प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति । गायत्रीमेव तदनु विभवति । गायत्रीमाप्नोति । पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति । वैश्वदेवः ससन्नः ॥ १०२ ॥

वसवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः परस्यानीयमाने।
मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः। सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः
शरो गृहीतः। तेज उद्यतः। वायुर्हियमाणः। प्रजापतिरह्यमानो
वाग्धुतः ॥ १०३ ॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि नामान्यकुरुत।
य एवं वेद। विदुरेन नाम्ना। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं
नाश्नुतेऽथ। कस्मादेषोऽश्नुत इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव
वाचं दधाति ॥ १०४ ॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः। यत्प्रवर्ग्यः।
यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत। अवकाशैर्देवासुरानसृजत।
यदूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नमसृजत। अन्नं प्रजापतिः।
प्रजापतिर्वावैषः ॥ १०५ ॥

वदन्ति तनुवा सस्सन्नो ह्यमानो वाग्धुतो दधात्येषः ॥ ११ ॥ [११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाः एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्रवृज्यते।
वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते। आदित्यो
भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा भूत्वा
नक्षत्राण्येति ॥ १०६ ॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति। यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते।
धाता भूत्वा शक्रमीति। यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा
गायत्रीमेति। यन्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृतं

इमाँल्लोकानेति। यद्दशमेऽहन्प्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा विराजमेति ॥ १०७ ॥
 यदेकादशेऽहन्प्रवृज्यते। इन्द्रो भूत्वा त्रिष्टुभमेति। यद्वादशेऽहन्प्र-
 वृज्यते। सोमो भूत्वा सुत्यामेति। यत्पुरस्तादुपसदा प्रवृज्यते।
 तस्मादितः पराङ्मूँल्लोकाःस्तपन्नेति। यदुपरिष्ठादुपसदा प्रवृज्यते।
 तस्मादमुतोऽर्वाङ्मिमाँल्लोकाःस्तपन्नेति। य एवं वेद। ऐव
 तपति ॥ १०८ ॥

नक्षत्राण्येति विराजमेति तपति ॥ १२ ॥ [१२]

ॐ शं नस्तन्नो मा हासीत् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

परेयुवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनपस्पशानम्।
वैवस्वतः सङ्गमनं जनानां यमः राजानः हविषा दुवस्यत।
इदं त्वा वस्त्रं प्रथमन्वागन्नपैतदूह यदिहाविभः पुरा। इष्टापूर्तमनु
सम्पश्य दक्षिणां यथा ते दत्तं बहुधा विबन्धुषु। इमौ युनज्मि ते
वह्नी असुनीथाय वोढवै। याभ्यां यमस्य सादनः सुकृतां चापि
गच्छतात्। पूषा त्वेतश्चावयतु प्रविद्वाननष्टपशुर्भुवनस्य गोपाः। स
त्वैतेभ्यः परिददात्पितृभ्योऽग्निर्देवेभ्यः सुविदत्रैभ्यः। पूषेमा आशा
अनुवेद् सर्वाः सो अस्माः अभयतमेन नेषत्। स्वस्तिदा अघृणिः
सर्ववीरोऽप्रयुच्छन्पुर एतु प्रविद्वान्॥ १ ॥

आयुर्विश्वायुः परिपासति त्वा पूषा त्वा पातु प्रपथे पुरस्तात्।
यत्रासते सुकृतो यत्र ते ययुस्तत्र त्वा देवः संविता दधातु। भुवनस्य
पत इदः हविः। अग्नये रयिमते स्वाहा। पुरुषस्य सयावर्यपेदघानि
मृज्महे। यथा नो अत्र नापरः पुरा जरस आयति। पुरुषस्य
सयावारि वि ते प्राणमसि स्रसम्। शरीरेण महीमिहि स्वधयेहि
पितृनुपं प्रजयाऽस्मानिहावह। मैवं माःस्ता प्रियेऽहं देवी सती
पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
पर्यसाऽभ्याववृत्स्व॥ २ ॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं प्रेतम्।

विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह धेहि।
 उदीर्घ्वं नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि। हस्तग्राभस्य
 दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव। सुवर्णं हस्तादाददाना
 मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा
 विश्वाः स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। धनुरहस्तादाददाना मृतस्य
 श्रियै क्षत्रायोजसे बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः
 स्पृधौ अभिमातीर्जयेम। मणिं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै
 विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधौ
 अभिमातीर्जयेम॥ ३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत सोम्यानाम्।
 एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता मादयन्ताम्।
 अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व मेदसा पीवसा च।
 नेत्त्वा धृष्णुरहरसा जरहृषाणो दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्ने
 विदहो माऽभिशाँचो माऽस्य त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा
 श्रुतं करवो जातवेदोऽथेमेनं प्रहिणुतात्पितृभ्यः। श्रुतं यदा करसि
 जातवेदोऽथेमेनं परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा
 देवानां वशनीर्भवाति। सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वार्तमात्मा द्यां च गच्छ
 पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु
 प्रतितिष्ठा शरीरैः। अजो भागस्तपसा तं तपस्व तं ते शोचिस्तपतु
 तं ते अर्चिः। यास्ते शिवास्तनुवो जातवेदस्ताभिर्वहेमं सुकृतां
 यत्र लोकाः। अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तदस्य योनिरसि।
 वैश्वानरः पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदो वहेमं सुकृतां यत्र

लोकाः ॥ ४ ॥

विद्वानभ्याववृत्त्वाभिमातीर्जयेम शरीरिश्चत्वारि च ॥ १ ॥ [१]

य एतस्य पथो गोप्तास्तेभ्यः स्वाहा य एतस्य पथो रक्षितारस्तेभ्यः
स्वाहा य एतस्य पथोभिरक्षितारस्तेभ्यः स्वाहाऽऽख्यात्रे
स्वाहाऽपाख्यात्रे स्वाहाऽभिलालपते स्वाहाऽपलालपते
स्वाहाऽग्नये कर्मकृते स्वाहा यमत्र नाधीमस्तस्मै स्वाहा।
यस्त इध्मं जभरत्सिष्विदानो मूर्धानं वात तपते त्वाया। दिवो
विश्वस्मात्सीमघायत उरुष्यः। अस्मात्त्वमधि जातौऽसि त्वदयं
जायतां पुनः। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा ॥ ५ ॥

य एतस्य त्वत्पञ्च ॥ २ ॥ [२]

प्र केतुना बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि वृषभो रौरवीति।
दिवश्चिदन्तादुप मामुदानडपामुपस्थे महिषो ववर्ध। इदं त एकं पर
ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
प्रियो देवानां परमे सधस्थे। नाके सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो
अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं
भुरण्युम्। अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
अथा पितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति। यौ ते
श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा। ताभ्याः राजन्यरि
देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि ॥ ६ ॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः अनु।
तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्। सोम एकेभ्यः
पवते घृतमेक उपासते। येभ्यो मधु प्रधावति ताश्चिदेवापि

गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरासो ये तनुत्यजः।
 ये वा सहस्रदक्षिणास्ताऽश्विदेवापि गच्छतात्। तपसा ये
 अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये चक्रिरे महत्ताऽश्विदेवापि
 गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता
 सखायः। अत्रा जहाम ये असन्नशेवाः शिवान् वयमभि
 वाजानुत्तरेम ॥ ७ ॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमार्त्यै तेनाहं मां सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्नय्या वर्चसा सः सृजाथ।
 उद्वयं तमसस्पति पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमगन्म
 ज्योतिरुत्तमम्। धाता पुनातु सविता पुनातु। अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य
 वर्चसा ॥ ८ ॥

धेद्युत्तरमाद्यौ च ॥ ३ ॥ [३]

यन्ते अग्निममन्थाम वृषभायेव पक्तवे। इमन्तं शमयामसि
 क्षीरेण चोदकेन च। यन्त्वमग्ने समदहस्त्वमु निर्वापया पुनः।
 क्याम्बूरत्र जायतां पाकदूर्वा व्यल्कशा। शीतिके शीतिकावति
 ह्लादुके ह्लादुकावति। मण्डूक्या सुसङ्गमयेमः स्वग्निः शमय। शं ते
 धन्वन्या आपः शमु ते सन्त्वनूक्याः। शं ते समुद्रिया आपः शमु
 ते सन्तु वर्ष्याः। शं ते स्रवन्तीस्तनुवे शमु ते सन्तु कूप्याः। शन्ते
 नीहारो वर्षतु शमु पृष्ठाऽवशीयताम् ॥ ९ ॥

अव॑ सृज॒ पुन॑रग्रे पि॒तृभ्यो॑ यस्त॒ आहु॑तश्चरति स्व॒धाभिः॑ । आयु॑र्वसान्
 उप॑ यातु शेष॑ꣳ सङ्गच्छतां त॒नुवा॑ जातवेदः । सङ्गच्छ॑स्व पि॒तृभिः
 सꣳ स्व॒धाभिः॑ समि॒ष्टापूर्ते॑न पर॒मे व्यो॑मन् । यत्र॑ भूम्यै॑ वृणसे
 तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः स॒विता॑ दधातु । यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन
 आ॒तुतो॑द पिपीलः सर्प॑ उ॒त वा॒ श्वाप॑दः । अ॒ग्नि॒ष्टद्वि॒श्वा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु
 सोम॑श्च यो ब्रा॒ह्मण॑मा॒विवेश॑ । उत्ति॒ष्ठात॑स्तनुवꣳ सम्भ॑रस्व मेह
 गात्र॑मव॒हा मा शरी॑रम् । यत्र॑ भूम्यै॑ वृणसे तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा
 दे॒वः स॒विता॑ दधातु । इ॒दं त॒ एकं॑ पर॒ ऊत॑ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा
 संवि॑शस्व । संवे॑शनस्तनुवै चारु॑रेधि प्रि॒यो दे॒वानां॑ पर॒मे स॒धस्थै॑ ।
 उत्ति॒ष्ठ प्रेहि॑ प्र॒द्रवौकः॑ कृ॒णुष्व॑ पर॒मे व्यो॑मन् । यमे॒न त्वं य॒म्या
 संवि॑दानोत्त॒मन्ना॒कम॑धि रोहे॒मम् । अ॒श्मन्व॑ती रेवतीर्यद्वै दे॒वस्य॑
 स॒वितुः॑ प॒वित्रं॑ या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॒सस्प॑रि॒ धा॒ता पु॑नातु ।
 अ॒स्मात्त्वम॑धि जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां पुनः । अ॒ग्नये॑ वैश्वान॒राय॑
 सुव॑र्गाय॒ लोका॑य॒ स्वाहा॑ ॥ १० ॥

अवशीयताꣳ स॒धस्थे॑ पञ्च च ॥ ४ ॥ [४]

आया॑तु दे॒वः सु॒मना॑भि॒रूति॑भि॒र्यमो॑ ह॒वेह॑ प्रय॑ताभि॒रक्ता॑ ।
 आसी॑दताꣳ सुप्र॑यतै॒ह ब॒रहि॑ष्यू॒र्जाय॑जात्यै मम॑ शत्रु॒हृत्यै॑ । यमे॒
 इ॒व यत॑माने॒ यदै॑तं प्रवा॒म्भर॑न्मानु॒षा दे॒वय॑न्तः । आसी॑दतꣳ स्व॒मु
 लो॒कं वि॑दाने स्वा॒स॒स्थे भ॑वत॒मिन्द॑वे नः । य॒माय॑ सोमꣳ सु॒नुत
 य॒माय॑ जुहु॒ता ह॒विः । य॒मꣳ ह॒ यज्ञो॑ गच्छ॒त्यग्नि॑दू॒तो अ॑रङ्क॒तः ।
 य॒माय॑ घृ॒तव॑द्धवि॒र्जुहो॑त प्र च॑ तिष्ठत । स नो॑ दे॒वेष्व॑ाय॒मद्दी॑र्घमायुः प्र
 जी॒वसै॑ । य॒माय॑ मधु॒मत्त॑मꣳ राज्ञै॑ ह॒व्यं जु॑होतन । इ॒दं न॑म ऋषि॑भ्यः

पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः ॥ ११ ॥

योऽस्य कौष्ठ्यं जगत्तः पार्थिवस्यैकं इदृशी। यमं भङ्ग्यश्रवो गाय यो
राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्ग्यश्रवो यो राजानपरोध्यः। येनापो
नद्यो धन्वानि येन द्यौः पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान्
हिरण्याक्षानयः शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि
तिष्ठति। यमो दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय
सर्वमित्रस्थे यत् प्राणद्वयुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च
दशर्षयः। यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते ॥ १२ ॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरैकमिदृहत्। गायत्री त्रिष्टुप्छन्दांसि
सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं जगत्।
वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः। वैवस्वते विविच्यन्ते यमे
राजनि ते जनाः। ये चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते
राजन्निह विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः संपिबते यमः।
अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति ॥ १३ ॥

पथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति ॥ ५ ॥

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्। तस्मिन्नेष
पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने। द्रप्सश्चस्कन्द
पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः। तृतीयय्योनिमनु
सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः। इमं समुद्रं
शतधारमुत्सव्यंच्यमानं भुवनस्य मध्यै। घृतन्दुहानामदितिं
जनायाग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन्। अपैत वीत वि च सर्पतातो

येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः। अहोभिरद्भिरक्षुभिर्व्यक्तं यमो
ददात्ववसानमस्मै। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ
आदधे। तेभिर्युज्यन्तामघ्नियाः ॥ १४ ॥

शुनं वाहाः शुनं नाराः शुनं कृषतु लाङ्गलम्। शुनं वरत्रा बध्यन्ताः
शुनमष्टामुदिङ्गय शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम्। शुनासीरा विमां
वाचं यद्विवि चक्रथुः पयः। तेनेमामुप सिञ्चतम्। सीते वन्दामहे
त्वाऽर्वाची सुभगे भव। यथा नः सुभगा संसि यथा नः सुफला
संसि। सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभिरदिते
शं भव। विमुच्यध्वमघ्निया देवयाना अतारिष्म तमसस्पारमस्य।
ज्योतिरापाम सुवरगन्म ॥ १५ ॥

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते सुवः।
इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवीं रेतसाऽवति।
यथा यमाय हार्म्यमवपन्पञ्च मानवाः। एवं वपामि हार्म्यं यथासाम
जीवलोके भूरयः। चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं
पितरो देवता। प्रजापतिर्वः सादयतु तया देवतया। आप्यायस्व
सन्तै ॥ १६ ॥

अघ्निया अंगन्म सप्त च ॥ ६ ॥

[६]

उत्तै तन्नोमि पृथिवीं त्वत्परीमल्लोकं निदधन्मो अहं रिषम्।
एतां स्थूणां पितरो धारयन्तु तेऽत्रा यमः सादनात्ते मिनोतु।
उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचसं पृथिवीं सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा
युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उछमञ्चस्व
पृथिवि मा विबाधिथाः सूपायनास्मै भव सूपवञ्चना। माता पुत्रं

यथासिचाभ्यैनं भूमि वृणु। उछमञ्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं
मित उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासौ मधुश्रुतो विश्वाहास्मै शरणाः
सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
ऊर्जमस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः ॥ १७ ॥

एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहे। अक्षितिर्नाम ते असौ। इदं
पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं भरेम। तत्त्वमारोहासो
मेध्यो भवं यमेन त्वं यम्या सव्विंदानः। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्टाम्मा
माता पृथिवि त्वम्। पितृन् ह्यत्र गच्छास्येधासं यमराज्ये। मा त्वा
वृक्षौ सम्बाधेथां मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि
यमराज्ये विराजसि। नळं प्लवमारोहैतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
नळप्लवो भूत्वा सन्तर प्रतरोत्तर ॥ १८ ॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः पृथिवि शं
भव। षड्वीता सूर्यं ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्यां च गच्छ पृथिवीं
च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा
शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं
वातः शः हि ते घृणिः शम् ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्ताम्मे दिशः
शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मांसि पितरो देवता।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा
दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मांसि
पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया ॥ १९ ॥

अ॒पूप॒वा॑न्मृत॒वाः॑श्चरु॒रेह॑ सी॒द॒तू॒त्त॒भ्रु॒वन् पृ॒थि॒वीं द्या॒मु॒तो॒परि॑ ।
 यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑ऽधृत॒भागा॑ इ॒ह स्थ॑ ।
 ए॒षा ते॒ यम॑सा॒दने॒ स्व॒धा नि॒धी॒यते॒ गृ॒हेऽसौ॑ । द॒शाक्ष॑रा॒ तां र॑क्ष॒स्व ता॒ङ्गोपा॑य॒स्व तां ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्या॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरौ॑
 दे॒वता॑ । प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या । अ॒पूप॒वाञ्छृ॒तवा॑न्
 क्षी॒रवा॑न्म॒दधि॒वा॒न्मधु॑माःश्चरु॒रेह॑ सी॒द॒तू॒त्त॒भ्रु॒वन् पृ॒थि॒वीं द्या॒मु॒तो॒परि॑ ।
 यो॒नि॒कृतः॑ पथि॒कृतः॑ स॒पर्य॑त॒ ये दे॒वाना॑ऽशृत॒भागाः॑ क्षी॒रभा॑गा
 दधि॒भागा॑ मधु॒भागा॑ इ॒ह स्थ॑ । ए॒षा ते॒ यम॑सा॒दने॒ स्व॒धा नि॒धी॒यते॒ गृ॒हेऽसौ॑ ।
 श॒ताक्ष॑रा॒ सह॒स्राक्ष॑रा॒युता॑क्ष॒राऽच्यु॑ताक्ष॒रा तां र॑क्ष॒स्व ता॒ङ्गोपा॑य॒स्व तां ते॒ परि॑द॒दामि॒ तस्या॑ त्वा॒ मा द॑भ॒न्पि॒तरौ॑ दे॒वता॑ ।
 प्र॒जाप॑ति॒स्त्वा सा॒दय॑तु॒ तया॑ दे॒वत॑या ॥ २० ॥ ८ ॥

अन॑प॒स्फुर॑न्तीरु॒त्तर॑ दे॒वत॑या द्वे च ॥ ७ ॥ [७]

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करो॒मि यास्ते॑ धा॒नाः प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑ ।
 तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संवि॒दानोऽत्र॑ धे॒नूः का॒मदु॑घाः॑ करोतु ।
 त्वा॒मर्जु॑नौष॒धीनां॑ प॒यो ब्र॑ह्मा॒ण इ॒द्विदुः॑ । तासां॑ त्वा॒ मध्या॑दा॒ददे॑
 च॒रुभ्यो॑ अ॒पि॒धात॑वे । दूर्वा॒णां स्त॒म्बमा॑ह॒रैतां॑ प्रि॒यत॑मां॒ मम॑ ।
 इ॒मान्दि॑शं॒ मनु॑ष्या॒णां भू॒यिष्ठा॑नु वि रो॒हतु॑ । का॒शा॒नां स्त॒म्बमा॑ह॒र
 रक्ष॑सा॒मप॑ह॒त्यै य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॑रा॒भव॑न्न॒घाय॑वो॒ यथा॑
 तेना॑भ॒वान्पु॑नः । दूर्वा॒णां स्त॒म्बमा॑ह॒र पि॒तृणा॑ मोष॒धीं प्रि॒याम् ।
 अ॒न्वस्यै॑ मूलं॑ जी॒वा॒दनु॑ काण्ड॒मथो॑ फल॑म् ॥ २१ ॥

लो॒कं पृ॒ण ता अ॑स्य॒ सू॒द॒दो॒हसः॑ । शं वा॒तः शं हि॒ ते घृ॒णिः

शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां ते दिशः सर्वाः। इदमेव मेतोपरा
 मार्तिमारामकाञ्चन। तथा तदश्विभ्यां कृतं मित्रेण वरुणेन च। वरणो
 वारयादिदन्देवो वनस्पतिः। आत्यै निरऋत्यै द्वेषाच्च वनस्पतिः।
 विधृतिरसि विधारयास्मदघा द्वेषांसि शमि शमयास्मदघा
 द्वेषांसि यव यवयास्मदघा द्वेषांसि। पृथिवीं गच्छान्तरिक्षं
 गच्छ दिवं गच्छ दिशो गच्छ सुवर्गच्छ सुवर्गच्छ दिशो गच्छ
 दिवं गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छापो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वे देवस्य
 सवितुः पवित्रं या राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु॥ २२ ॥

फलं पुनातु॥ ८॥ [८]

आ रोहतायुर्जरसङ्गणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ। इह त्वष्टा
 सुजनिमा सुरत्नौ दीर्घमायुः करतु जीवसे वः। यथाहान्यनुपूर्वं
 भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा न पूर्वमपरो
 जहात्येवा धातरायूषि कल्पयैषाम्। न हि ते अग्ने तनुवै क्रूरं
 चकार मर्त्यैः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव। अप नः
 शोशुचदघमग्ने शोशुच्या रयिम्। अप नः शोशुचदघं मृत्यवे
 स्वाहा। अनङ्गाहमन्वारभामहे स्वस्त्यै। स न इन्द्र इव देवेभ्यो
 वह्निः सम्पारणो भव॥ २३ ॥

इमे जीवा विमृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्य।
 प्राञ्जौगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरान्दधानाः।

आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः। इमं
जीवेभ्यः परिधिन्दधामि मा नोऽनु गादपरो अर्धमेतम्। शतजीवन्तु
शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युन्दद्गहे पर्वतेन। इमा नारीरविधवाः
सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा संमृशन्ताम्। अनश्रवो अनमीवाः
सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्नौ। यदाञ्जनत्रैककुदञ्जातः
हिमवतस्परि। तेनामृतस्य मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा
त्वमुद्भिनत्स्योषधे पृथिव्या अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या
यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अजोऽस्यजास्मदद्या द्वेषांसि यवोऽसि
यवयास्मदद्या द्वेषांसि॥ २४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ १॥ [९]

अप नः शोशुचदधमग्नौ शुशुध्या रयिम्। अप नः शोशुचदधम्।
सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अप नः शोशुचदधम्।
प्रयद्भिद्विष्ट एषां प्रास्माकासश्च सूरयः। अप नः शोशुचदधम्।
प्रयदग्नेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति सूरयः। अप नः शोशुचदधम्।
प्रयत्ते अग्ने सूरयो जायेमहि प्र ते वयम्। अप नः शोशुचदधम्॥ २५॥
त्वः हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अप नः शोशुचदधम्।
द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेव पारय। अप नः शोशुचदधम्। स
नः सिन्धुमिव नावयाति पर्षा स्वस्तये। अप नः शोशुचदधम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मत्स्यन्दतामघम्। अप नः
शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मत्स्यन्दतामघम्। अप
नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाः स्वान्गृहान्।
अप नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्चः पुरुषः पशुः।

यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमप नः शोशुचदधम् ॥ २६ ॥

अधमघं चत्वारि च ॥ १० ॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ट्यै। मयैतां
माङ्स्तां भ्रियमाणा देवी सती पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा
नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ पयसाऽऽवृणीहि। रयिष्ठामग्निं
मधुमन्तमूर्मिणमूर्जः सन्तं त्वा पयसोप सःसदेम। सः रय्या
समु वर्चसा सचस्वा नः स्वस्तये। ये जीवा ये च मृता ये जाता
ये च जन्त्याः। तेभ्यो घृतस्य धारयितुं मधुधारा व्युन्दती। माता
रुद्राणान्दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्रणुवोचं
चिकितुषे जनाय मागामनागामदितिं वधिष्ट। पिबतूदकं तृणान्यत्तु।
ओमुत्सृजत ॥ २७ ॥

वधिष्ट द्वे च ॥ ११ ॥ [११]

सुमङ्गलीरियं वधूरिमाः समेत पश्यत । सौभाग्यमस्यै
दत्त्वायाथास्तं वि परेतन। इमां त्वमिन्द्र मीढ्वः सुपुत्राः सुभगा
कुरु। दशास्यां पुत्राना धेहि पतिमेकादशं कृधि॥ आवहन्ती
वितन्वाना। कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च।
अन्नपाने च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह।
सन्त्वा सिञ्चामि यजुषा प्रजामायुर्धनं च॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥

॥ सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली ॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः । शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा । शं न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्प॑तिः ।
 शं नो वि॒ष्णुरु॑रु॒क्र॒मः । नमो॑ ब्र॒ह्मणे॑ । नम॑स्ते वा॒यो । त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑
 ब्र॒ह्मा॑सि । त्वामे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्र॒ह्म वदि॑ष्यामि । ऋ॒तं वदि॑ष्यामि । स॒त्यं
 वदि॑ष्यामि । तन्मा॑मवतु । तद्व॒क्तार॑मवतु । अव॑तु मा॒म् । अव॑तु
 व॒क्तार॑म् । ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥ १ ॥

सत्यं वदिष्यामि पञ्च च ॥ १ ॥ [१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः । वर्णः स्वरः । मात्रा बलम् । साम सन्तानः ।
 इत्युक्तः शीक्षाध्यायः ॥ २ ॥

शीक्षां पञ्च ॥ २ ॥ [२]

स॒ह नौ यशः॑ । स॒ह नौ ब्र॑ह्मव॒र्च॒सम् । अथा॑तः स॒ं॒हि॒ताया॑ उपनिषदं
 व्याख्यास्यामः । पञ्च॒स्व॒धि॒क॒रणेषु॑ । अधि॒लोक॑मधि॒ज्यौति॑षमधि॒
 वि॒द्यम॑धि॒प्रज॑म॒ध्या॒त्मम् । ता महा॑स॒ं॒हि॒ता इ॒त्याच॑क्षते ।
 अथा॑धि॒लोक॑म् । पृथि॒वी पूर्॒वरूप॑म् । द्यौरु॒त्तर॑रूपम् । आका॑शः
 स॒न्धिः ॥ ३ ॥

वा॒युः स॒न्धान॑म् । इत्य॑धि॒लोक॑म् । अथा॑धि॒ज्यौति॑षम् । अग्निः
 पूर्॒वरूप॑म् । आ॒दि॒त्य उत्तर॑रूपम् । आ॒पः स॒न्धिः । वैद्यु॑तः
 स॒न्धान॑म् । इत्य॑धि॒ज्यौति॑षम् । अथा॑धि॒वि॒द्यम् । आ॒चार्यः
 पूर्॒वरूप॑म् ॥ ४ ॥

अन्ते॒वा॒स्युत्तर॑रूपम् । वि॒द्या स॒न्धिः । प्र॒वच॑नं स॒न्धान॑म् ।
 इत्य॑धि॒वि॒द्यम् । अथा॑धि॒प्रज॑म् । मा॒ता पूर्॒वरूप॑म् । पि॒तोत्तर॑रूपम् ।
 प्र॒जा स॒न्धिः । प्र॒जन॑नं स॒न्धान॑म् । इत्य॑धि॒प्रज॑म् ॥ ५ ॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तररूपम्।
 वाख्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
 महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद।
 सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
 लोकेन ॥ ६ ॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रज्ञं लोकेन ॥ ३ ॥ [३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव। स
 मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देव धारणो भूयासम्। शरीरं
 मे विचरषणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कणाभ्यां भूरि विश्रुवम्।
 ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयापिहितः। श्रुतं मे गोपाय। आवहन्ती
 वितन्वाना ॥ ७ ॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने च
 सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह स्वाहा। आ मा
 यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र
 माऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। दमा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
 शमा यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ ८ ॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा। तं त्वा भग
 प्रविशानि स्वाहा। स मा भग प्रविश स्वाहा। तस्मिन्त्सहस्रशाखे।
 निभगाहं त्वयि मृजे स्वाहा। यथापः प्रवता यन्ति। यथा मासा
 अहर्जरम्। एवं मां ब्रह्मचारिणः। धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा।
 प्रतिवेशोऽसि प्र मां भाहि प्र मां पद्यस्व ॥ ९ ॥

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्त्रिस्तो व्याहृतयः। तासामुहस्मै तां चतुर्थीम्। माहाचमस्यः प्रवेदयते। मह इति। तद्ब्रह्म। स आत्मा। अङ्गान्यन्या देवताः। भूरिति वा अयं लोकः। भुव इत्यन्तरिक्षम्। सुवरित्यसौ लोकः ॥ १० ॥

मह इत्यादित्यः। आदित्येन वाव सर्वे लोका महीयन्ते। भूरिति वा अग्निः। भुव इति वायुः। सुवरित्यादित्यः। मह इति चन्द्रमाः। चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते। भूरिति वा ऋचः। भुव इति सामानि। सुवरिति यजूंषि ॥ ११ ॥

मह इति ब्रह्म। ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते। भूरिति वै प्राणः। भुव इत्यपानः। सुवरिति व्यानः। मह इत्यन्नम्। अन्नेन वाव सर्वे प्राणा महीयन्ते। ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा। चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः। ता यो वेद। स वेद ब्रह्म। सर्वेऽस्मै देवा बलिमावहन्ति ॥ १२ ॥

असौ लोको यजूंषि वेद द्वे च ॥ ५ ॥ [५]

स य एषोऽन्तरहृदय आकाशः। तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः। अमृतो हिरण्मयः। अन्तरेण तालुके। य एष स्तन इवावलम्बते। सैन्द्रयोनिः। यत्रासौ केशान्तो विवर्तते। व्यपोह्य शीर्षकपाले। भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति। भुव इति वायौ ॥ १३ ॥

सुवरित्यादित्ये। मह इति ब्रह्मणि। आप्नोति स्वाराज्यम्। आप्नोति मनसस्पतिम्। वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः। श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः। एतत्ततो भवति। आकाशशरीरं ब्रह्म। सत्यात्मप्राणारां मन आनन्दम्। शान्तिसमृद्धममृतम्। इति प्राचीनयोग्योपास्व ॥ १४ ॥

वा॒याव॒मृत॑मेकं च॥६॥ _____[६]

पृ॒थि॒व्यन्त॑रि॒क्षन्द्यौर्दि॑शोऽवा॒न्तर॑दि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दि॒त्यश्च॒न्द्रमा॑
नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो वन॒स्पत॑य आका॒श आ॒त्मा।
इत्य॑धिभूतम्। अथाध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑ उ॒दानः स॑मा॒नः।
चक्षुः॑ श्रोत्रं॒ मनो॑ वा॒त्तवक्। च॒र्म मा॒सः स्ना॑वा॒स्थि म॒ज्जा।
ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिर॑वोचत्। पा॒ङ्क्तुं वा इ॒दं स॑र्वम्। पा॒ङ्क्तै॒नैव पा॑ङ्क्तुं
स्पृ॒णोती॑ति॥ १५॥

सर्व॑मेकं च॥७॥ _____[७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॑तीदं स॑र्वम्। ओमि॑त्येतदनुकृति ह स्म
वा अ॒प्योश्चा॑व॒येत्या॑श्चावयन्ति। ओमि॑ति सा॒मानि॑ गायन्ति।
ओ॒ंशोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒ंसन्ति॑। ओमि॑त्यध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रं
प्र॑तिगृणाति। ओमि॑ति ब्रह्मा प्रसौ॑ति। ओमि॑त्यग्नि॒होत्र॑मनु॒जाना॑ति।
ओमि॑ति ब्राह्म॒णः प्र॑वक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपा॑प्त॒वानी॑ति। ब्रह्मै॒वो॒पा॑प्नोति॥ १६॥

ओ॒न्दश॑॥८॥ _____[८]

ऋ॒तं च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। सत्यं॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च।
तप॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। दम॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। शम॑श्च
स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। अ॒ग्नय॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। अ॒ग्निहो॑त्रं
च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। अ॒तिथ॑यश्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च।
मा॒नुषं॑ च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। प्र॒जा च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च।
प्र॒जन॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च। प्र॒जाति॑श्च स्वा॑ध्यायप्रव॒चने॒ च।

सत्यमिति सत्यवचा राथीतरः। तप इति तपोनित्यः पौरुशिष्टिः।
स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि तपस्तद्धि
तपः ॥ १७ ॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट् ॥ १८ ॥ [९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठङ्गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो वाजिनीव
स्वमृत्तमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा अमृतोक्षितः। इति
त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् ॥ १८ ॥

अहं षट् ॥ १९ ॥ [१०] वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं
वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियन्धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न
प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ १९ ॥

देवपितृकार्याभ्यान्न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव।
आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि।
तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं सुचरितानि।
तानि त्वयोपास्यानि ॥ २० ॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः। तेषां त्वयाऽऽसनेन
प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्। अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। हिया
देयम्। भिया देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा
वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात् ॥ २१ ॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः
स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः। अथाभ्याख्यातेषु। ये

तत्र ब्राह्मणाः सम्मरुशिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः
स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्। तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष
उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्।
एवमु चैतदुपास्यम् ॥ २२ ॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्सु च ॥ ११ ॥ ————— [११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः।
शं नो विष्णुरुक्रमः। नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मासि। त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम्। ऋतमवादिषम्।
सत्यमवादिषम्। तन्मामावीत्। तद्वक्तारमावीत्। आवीन्माम्।
आवीद्वक्तारम्। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ २३ ॥

सत्यमवादिषं पञ्च च ॥ १२ ॥ ————— [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ब्रह्मविदोप्नोति परम्। तदेषाभ्युक्ता। सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म। यो
वेद निहितज्जुहायां परमे व्योमन्। सोऽश्रुते सर्वान्कामान्सह।
ब्रह्मणा विपश्चितेति। तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः।
आकाशाद्वायुः। वायोरग्निः। अग्नेरापः। अद्भ्यः पृथिवी।
पृथिव्या ओषधयः। ओषधीभ्योऽन्नम्। अन्नात्पुरुषः। स वा
एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः। अयन्दक्षिणः पक्षः।
अयमुत्तरः पक्षः। अयमात्मा। इदं पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको

भवति ॥ १ ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते। याः काश्च पृथिवीः श्रिताः। अथो
अन्नेनैव जीवन्ति। अथैनदपि यन्त्यन्ततः। अन्नः हि भूतानां
ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वौषधमुच्यते। सर्वं वै तेऽन्नमाप्नुवन्ति। येऽन्नं
ब्रह्मोपासते। अन्नः हि भूतानां ज्येष्ठम्। तस्मात्सर्वौषधमुच्यते।
अन्नाद्भूतानि जायन्ते। जातान्यन्नेन वर्धन्ते। अद्यतेऽस्ति च
भूतानि। तस्मादन्नं तदुच्यत इति। तस्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात्।
अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध
एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्राण एव
शिरः। व्यानो दक्षिणः पक्षः। अपान उत्तरः पक्षः। आकाश
आत्मा। पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति ॥ २ ॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति। मनुष्याः पशवश्च ये। प्राणो हि
भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते। सर्वमेव त आयुरयन्ति। ये
प्राणं ब्रह्मोपासते। प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्मात्
प्राणमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः। तेनैष पूर्णः। स वा
एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य यजुरेव शिरः। ऋग्दक्षिणः पक्षः। सामोत्तरः पक्षः। आदेश
आत्मा। अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति ॥ ३ ॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्।
न बिभेति कदाचनेति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य।
तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात्। अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः।

तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्।
अन्वयं पुरुषविधः। तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतन्दक्षिणः पक्षः।
सत्यमुत्तरः पक्षः। योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
श्लोको भवति॥ ४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः सर्वै। ब्रह्म
ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति। शरीरं
पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्त्समश्नुत इति। तस्यैष एव शारीर
आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर
आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य
पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो
दक्षिणः पक्षः। प्रमोद उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं
प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको भवति॥ ५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेदं चेत्। अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेदं।
सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव शारीर आत्मा। यः
पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्जाः। उता विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन
गच्छती(३)॥ आहौ विद्वानमुल्लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३)
उ। सौऽकामयत। बहु स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स
तपस्तप्त्वा। इदं सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु
प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च।
निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च
सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको
भवति॥ ६॥

असद्वा इदमग्र आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायल्लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयङ्गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति ॥ ७ ॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः। स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः। स एक आजानजानां देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः। स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः। स एको देवानामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं देवानामानन्दाः। स एक इन्द्रस्यानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः।
 स एको बृहस्पतैरानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।
 ते ये शतं बृहस्पतैरानन्दाः। स एकः प्रजापतैरानन्दः।
 श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। ते ये शतं प्रजापतैरानन्दाः।
 स एको ब्रह्मण आनन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्।
 अस्माल्लोकात्त्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्ग्रामति। एतं
 प्राणमयमात्मानमुपसङ्ग्रामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्ग्रामति।
 एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्ग्रामति। एतमानन्दमयमात्मानमुप-
 सङ्ग्रामति। तदप्येष श्लोको भवति ॥ ८ ॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो
 विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एत५ ह वाचं न तपति। किमह५
 साधु नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते
 आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं
 वेद। इत्युपनिषत् ॥ ९ ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली ॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। त५ होवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा ॥ १ ॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा ॥ २ ॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। त५ होवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा ॥ ३ ॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति।

त५ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॒ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒ ब्रह्मे॑ति। स
तपोऽत॑प्यत। स तप॑स्त॒स्त्वा ॥ ४ ॥

वि॒ज्ञानं॑ ब्रह्मेति॒ व्य॒जानात्। वि॒ज्ञाना॒द्यैव॑ खल्वि॒मानि॒ भू॒तानि॑
जाय॑न्ते। वि॒ज्ञानेन॑ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। वि॒ज्ञानं॑ प्रय॑न्त्यभि
संवि॑शन्तीति। तद्वि॒ज्ञाय॑। पुनर॑व वरु॑णं पि॒तर॑मुप॑ससार। अधी॑हि
भग॒वो ब्रह्मे॑ति। त५ हो॒वाच। तप॑सा॒ ब्रह्म॒ विजि॑ज्ञासस्व। तपो॒
ब्रह्मे॑ति। स तपोऽत॑प्यत। स तप॑स्त॒स्त्वा ॥ ५ ॥

आ॒नन्दो॑ ब्रह्मेति॒ व्य॒जानात्। आ॒नन्दा॒द्यैव॑ खल्वि॒मानि॒ भू॒तानि॑
जाय॑न्ते। आ॒नन्देन॑ जा॒तानि॑ जीव॑न्ति। आ॒नन्दं॑ प्रय॑न्त्यभि
संवि॑शन्तीति। सैषा भा॑र्गवी वा॒रुणी॑ वि॒द्या। पर॒मे व्यो॑मन्
प्रति॑ष्ठिता। य ए॒वं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति। अन्न॑वानन्ना॒दो भ॑वति।
म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑। म॒हान्की॒र्त्या ॥ ६ ॥

अन्नं॑ न नि॒न्द्यात्। तद्व॒तम्। प्रा॒णो वा अन्न॑म्। शरी॑रमन्ना॒दम्।
प्रा॒णे शरी॑रं प्रति॑ष्ठितम्। शरी॑रे प्रा॒णः प्रति॑ष्ठितः। तदे॒तदन्न॑मन्ने
प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्रति॑ष्ठितं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति।
अन्न॑वानन्ना॒दो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या ॥ ७ ॥

अन्नं॑ न परि॑चक्षीत। तद्व॒तम्। आपो॑ वा अन्न॑म्। ज्योति॑रन्ना॒दम्।
अप्सु॑ ज्योतिः॒ प्रति॑ष्ठितम्। ज्योति॑ष्यापः॒ प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒तदन्न॑मन्ने
प्रति॑ष्ठितम्। स य ए॒तदन्न॑मन्ने प्रति॑ष्ठितं वेद॑ प्रति॑तिष्ठति।
अन्न॑वानन्ना॒दो भ॑वति। म॒हान्भ॑वति प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑।
म॒हान्की॒र्त्या ॥ ८ ॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्व्रतम्। पृथिवी वा अन्नम्। आकाशोऽन्नादः।
 पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता।
 तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद
 प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया
 पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या ॥९॥

न कञ्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्व्रतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बहन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते। एतद्वै
 अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते। य एवं
 वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः। कर्मेति
 हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति पायौ। इति मानुषीः
 समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश
 इति पशुषु। ज्योतिरिति नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे।
 सर्वमित्याकाशे। तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह
 इत्युपासीत। महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति।
 तन्नम इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्ब्रह्मेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं म्रियन्ते
 द्विषन्तः सपत्नाः। परि यैऽप्रिया भ्रातृव्याः। स यश्चायं पुरुषे।
 यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवंवित्। अस्माल्लोकात्प्रेत्य।
 एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य।
 एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुप-

सङ्क्रम्य। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। इमाल्लोकान्कामान्नी
 कामरूप्यनुसञ्चरन्। एतत्साम गायन्नास्ते। हा(३) वु हा(३)
 वु हा(३) वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादो(२)ऽहमन्नादः। अह॑ श्लोक॑कृदह॑ श्लोक॑कृदह॑
 श्लोक॑कृत्। अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्व देवेभ्यो
 अमृतस्य ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्। सुवर्न
 ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥ १०॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहै। तेजस्वि
 नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत् ॥

अम्भस्यपारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान्। शुक्रेण
ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः ॥ यस्मिन्निदं
सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं
तदु भव्यमा इदं तदुक्षरै परमे व्योमन् ॥ येनावृतं खं च दिवं महीं
च येनादित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो
वयन्ति यदुक्षरै परमे प्रजाः ॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयै न
जीवान्व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि ॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदैकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः
परस्तात् ॥ १ ॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्। इष्टापूर्तं
बहुधा जातं जायमानं विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः ॥
तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव शुक्रममृतं
तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः ॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरै विद्युतः
पुरुषादधि। कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः ॥ अर्द्धमासा
मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पताम्। स आपः प्रदुघे उभे इमे
अन्तरिक्षमथो सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत्। न
तस्यैशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः ॥ २ ॥

न सन्दृशेति तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम्।
हृदा मनीषा मनसाऽभिकृप्तो य एनं विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥

अद्भ्यः सम्भूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ ॥ एष हि देवः प्रदिशो नु
 सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः । स विजायमानः स
 जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखोऽस्तिष्ठति विश्वतो मुखः ॥ विश्वतश्चक्षुरुत
 विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त उत विश्वतस्पात् । सं बाहुभ्यां नमति सं
 पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः ॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि
 विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीलम् । यस्मिन्निदं च विचैकं स
 ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु । प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान्गन्धर्वो नाम
 निहितङ्गुहासु ॥ ३ ॥

त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेदं सवितुः पिताऽसत् । स
 नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ।
 यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त । परि
 द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान् परि दिशः परि सुवः ।
 ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु । परीत्य
 लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च । प्रजापतिः
 प्रथमजा ऋतस्यऽऽत्मनऽऽत्मानमभिसम्बभूव । सदसस्पतिमद्भुतं
 प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिं मेधामयासिषम् । उद्दीप्यस्व
 जातवेदोऽपघ्नन्निरृतिं मम ॥ ४ ॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश । मा नो हिंसीज्जातवेदो
 गामश्च पुरुषं जगत् । अबिभ्रदग्न आगहि श्रिया मा परिपातय ।
 पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः
 प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्तिः

प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि ॥ ५ ॥

तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि
धीमहि। तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय
धीमहि। तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्। सहस्रपरमा देवी शतमूला
शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापन्दूर्वा दुस्वप्ननाशिनी। अश्वक्रान्ते
रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा धारिता देवी रक्षस्व मा
पदे पदे। उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥ ६ ॥

भूमिर्द्वेनुर्धरणी लोकधारिणी। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं
कृतम्। त्वया हतेन पापेन जीवामि शरदः शतम्। मृत्तिके
देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्। गन्धद्वारान्दुराधर्षान्नित्यपुष्टं
करीषिणीम्। ईश्वरी सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम्। हिरण्यशृङ्गं
वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च
प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो
वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनः ॥ ७ ॥

सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि
यं च वयं द्विष्मः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय
नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः। यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं
तदपगच्छतात्। अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्मे
वरुणो राजा पाणिना ह्यवमरशतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्। इमं मे
गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमं सचता परुष्णिगा। असिक्रिया

मरुद्वृधे वितस्तयाऽऽर्जीकीये श्रुणुह्या सुषोमया। ऋतं च सत्यं
चाभीद्धान्तपसोऽध्यजायत ॥ ८ ॥

ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः। समुद्रादर्णवादधि
संवत्सरो अजायत। अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी।
सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्। दिवं च पृथिवीं
चान्तरिक्षमथो सुवः। यत्पृथिव्याः रजस्व मान्तरिक्षे विरोदसी।
इमाःस्तदापो वरुणः पुनात्वधमर्षणः। एष भूतस्य भव्ये
भुवनस्य गोप्ता। एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम्।
द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयः सःश्रितः सुवः ॥ ९ ॥

स नः सुवः सःशिशधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहमस्मि।
ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा
गुरुतल्पगः। वरुणोऽपामधमर्षणस्तस्मात्पापात् प्रमुच्यते। रजो
भूमिस्त्वमाः रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। पुनन्तु ऋषयः पुनन्तु
वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वधमर्षणः। आक्रान्तसमुद्रः प्रथमे
विधर्मं जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा ॥ १० ॥

वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः।
जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निजहाति वेदः। स नः
पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरिताऽत्यग्निः। तामग्निवर्णां
तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम्। दुर्गान्देवीं
शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं पारया नव्यो

अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पृथ्वी बहुला न उर्वी
भवा तोकाय तनयाय शैव्योः। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं
न नावा दुरिताति पर्षि। अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं
बोध्यविता तनूनाम्। पृतनाजितं सहमानमग्निमुग्रं हुवेम
परमात्सधस्थात्। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामदेवो अति
दुरिताऽत्यग्निः। प्रत्नोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च
सत्सि। स्वाच्चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व ॥ ११ ॥

परस्ताद्यशो गुहासु मम सुवर्णपक्षाय धीमहि शतबाहुना पुनः पुनरजायत सुवो राजा सधस्थात्क्षीणि च।

१।॥१॥ [१]

भूरग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय
दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुर्वश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा
पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरोम् ॥ १२ ॥

[२]

भूरन्नमग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्नं वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवः सुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः
स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमोम् ॥ १३ ॥

[३]

भूरग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च
महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः
सुर्वश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो देवेभ्यः
स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवर्महरोम् ॥ १४ ॥

[४]

पाहि नो अ॒ग्न ए॒नसे॒ स्वा॒हा । पाहि नो वि॒श्ववे॒दसे॒ स्वा॒हा । य॒ज्ञं पाहि
वि॒भा॒व॒सो स्वा॒हा । सर्वं पाहि श॒त॒क्र॒तो स्वा॒हा ॥ १५ ॥

[५]

यश्छ॒न्द॒सामृ॒षभो वि॒श्वरू॒पश्छ॒न्दो॒भ्यश्छ॒न्दा॒स्यावि॒वेश । स॒ता॒
शि॒ष्यः पु॒रोवा॒चो॒पनि॒षदि॒न्द्रो॒ ज्येष्ठ इ॒न्द्रिया॒य ऋ॒षिभ्यो॒ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑
स्व॒धा पि॒तृभ्यो॒ भूर्भुवः॑ सु॒वरो॒म् ॥ १६ ॥

[६]

नमो॑ ब्र॒ह्म॒णे धा॒रणं॑ मे अ॒स्त्वनि॒रा॒कर॒णन्धा॒रयि॑ता भू॒यासं॑ कर्ण॑योः
श्रु॒तं मा च्यो॑द्वं म॒मामु॒ष्य ओम् ॥ १७ ॥

[७]

ऋ॒तं तपः॑ स॒त्यं तपः॑ श्रु॒तं तपः॑ शा॒न्तं तपो॑ दा॒नं तपो॑ य॒ज्ञस्तपो॑
भूर्भुवः॑ सु॒वर्ब्र॒ह्मैतदु॒पा॒स्यैतत्तपः॑ ॥ १८ ॥

[८]

यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ स॒ंपुष्पि॑तस्य दू॒राद्ब्र॒न्धो वा॑त्ये॒वं पु॒ण्यस्य॑ क॒र्मणो॑
दू॒राद्ब्र॒न्धो वा॑ति॒ यथा॑ऽसि॒धारां॑ क॒र्तेऽव॑हि॒ताम॒वक्रा॑मे॒द्यद्यु॒वे यु॒वे ह वा॑
वि॒हृदि॑ष्यामि क॒र्त॒ पति॑ष्यामीत्ये॒वम॒नृता॑दा॒त्मानं॑ जु॒गुप्से॑त् ॥ १९ ॥

अ॒जो॑न्यः सु॒व नाभिः॑ स॒र्वम॒ष्टौ च॑ ॥ १० ॥

[९]

अ॒णो॒रणी॑यान्म॒हतो॑ म॒ही॒याना॒त्मा गु॒हायां॑ नि॒र्हितो॑ऽस्य ज॒न्तोः ।
तम॑क्र॒तुं प॒श्यति॑ वी॒तशो॒को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मान॑मी॒शम् ।

सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त जिह्वाः।
 सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशयां निहिताः सप्तसप्त।
 अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः।
 अतश्च विश्वा ओषधयो रसाश्च येनैष भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा।
 ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्।
 श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 अजामेकाल्लोहितशुक्लकृष्णां बर्हीं प्रजां जनयन्तीं सरूपाम्। अजो
 ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ २० ॥

हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्।
 यस्माज्जाता न परा नैव किं चनास य आविवेश भुवनानि विश्वा।
 प्रजापतिः प्रजया संविदानस्त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी।
 विधर्तारं हवामहे वसोः कुविद्वनाति नः। सवितारन्नृचक्षसम्।
 अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्वप्तिर्यः
 सुव। विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ
 सुव ॥ २१ ॥

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः।
 मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु नः
 पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो
 भवन्तु नः। घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य
 धाम। अनुष्वधमावह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम्।

समुद्रादूर्मिमधुमा५ उदारदुपा५शुना सममृतत्वमानट्। घृतस्य
नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ २२ ॥

वयं नाम प्रब्रवामा घृतेनास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः। उप
ब्रह्माश्रणवच्छस्यमानं चतुः शृङ्गोवमीद्वोर एतत्। चत्वारि शृङ्गा
त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो
वृषभो रौरवीति महो देवो मर्त्या५ आविवेश। त्रिधा हितं
पणिभिर्गुह्यमानङ्गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्। इन्द्र एक५ सूर्य
एकं जजान वेनादेक५ स्वधया निष्टतक्षुः। यो देवानां प्रथमं
पुरस्ताद्विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमान५
स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मां नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव स्तब्धो दिवि
तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥ २३ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितङ्गहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्न्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे। दहं
विपापं परमैश्वर्यभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसंस्थम्। तत्रापि
दहङ्गगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्। यद्वेदादौ स्वरः
प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः। तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स
महेश्वरः ॥ २४ ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च ॥ ११ ॥

[१०]

सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशम्भुवम्। विश्वं नारायणं देवमक्षरं
परमं पदम्। विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम्।
विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्वमुपजीवति। पतिं विश्वस्यात्मेश्वरं
शाश्वतं शिवमच्युतम्। नारायणं महाज्ञेयं विश्वात्मानं परायणम्।
नारायणपरं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः। नारायणपरो ज्योतिरात्मा
नारायणः परः। यच्च किं चिज्जगत्यस्मिन्दृश्यते श्रूयतेऽपि वा।
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वव्याप्यं नारायणः स्थितः ॥ २५ ॥

अनन्तमव्ययं कविं समुद्रेन्तं विश्वशम्भुवम्। पद्मकोशप्रतीकाशं
हृदयं चाप्यधोमुखम्। अधो निष्ठ्या वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि
तिष्ठति। हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत्। सन्ततं
सिराभिस्तु लम्बत्याकोशसन्निभम्। तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं
तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम्। तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः।
सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठं नाहारमजरः कविः। सन्तापयति
स्वन्देहमापादतलमस्तकम्। तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा
व्यवस्थितः। नीलतौयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा।
नीवारशूकवत्तन्वी पीताभास्यात्तनूपमा। तस्याः शिखाया
मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः। स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट् ॥ २६ ॥

[११]

ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषङ्कृष्णपिङ्गलम्। ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं
विश्वरूपाय वै नमः ॥ २७ ॥

[१२]

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्तदृचां मण्डलं
 स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि
 स साम्नाम्मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
 पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषां मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा
 त्रय्येव विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः ॥ २८ ॥

[१३]

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
 मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः
 किं कं तत्सत्यमन्नमायुरमृतौ जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष पुरुष एष
 भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतामाप्नोत्येतासामेव
 देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति य एवं
 वेदैत्युपनिषत् ॥ २९ ॥

[१४]

घृणिः सूर्य आदित्योमर्चयन्ति तपः सत्यं मधु क्षरन्ति तद्वह्म तदाप
 आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम ॥ ३० ॥

[१५]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः सन्महो नमो
 नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्। सर्वो
 ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ ३१ ॥

[१६]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वोचेम शन्तमः हृदे। सर्वो
ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ ३२ ॥

[१७]

नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये नमो
नमः ॥ ३३ ॥

[१८]

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रतिष्ठिताः प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथ
प्रतिष्ठित्यै ॥ ३४ ॥

। २०।

[१९]

कृणुष्व पाज इति पञ्च ॥ ३५ ॥

[२०]

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां माता
मेदिनी महती मही सावित्री गायत्री जगत्पुर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा
भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ ३६ ॥

[२१]

आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः
पशव आपोऽमृतमापोऽन्नमापः सम्राडापो विराडापः
स्वराडापश्छन्दाः स्यापो ज्योतीः स्यापः सत्यमापः सर्वा
देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ओम् ॥ ३७ ॥

[२२]

आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु
ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम्। यदुच्छिष्टमभौज्यं यद्वा दुश्चरितं
मम। सर्वं पुनन्तु मामापौऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहा ॥ ३८ ॥

[२३]

अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यदह्ना पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण
शिश्ना। अहस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं
माममृतयोनौ। सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ३९ ॥

[२४]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो रक्षन्ताम्।
यद्रात्रिया पापमकार्षम्। मनसा वाचा हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण
शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु। यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं
माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ४० ॥

[२५]

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसंमितम्। गायत्रीञ्छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व नः। ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि
भ्राजोऽसि देवानान्ध्याम् नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि
सर्वायुरभिभूरोङ्गायत्रीमावाहयामि ॥ ४१ ॥

[२६]

ओं भूः। ओं भुवः। ओं सुवः। ओं महः। ओं जनः। ओं

तपः। ओ३ स॒त्यम्। ओं तत्स॑वि॒तुर्वरे॑ण्यं॒ भर्गो॑ दे॒वस्य॑ धीमहि।
धियो॒ यो नः॑ प्रचो॒दया॑त्। ओमापो॒ ज्योती॑रसोऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑
सुव॒रोम् ॥ ४२ ॥ । २८।

[२७]

ओं भूर्भुवः॑ सुव॒र्मह॒र्जन॑स्तपः॒ सत्यं॑ तद्व॒ह्म तदा॒प आपो॑
ज्योती॑रसोऽमृतं॒ ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑ सुव॒रोम् ॥ ४३ ॥

[२८]

ओं तद्व॒ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तत्स॑र्वम्। ओं
तत्पु॒रोर्नमः॑ ॥ ४४ ॥

उ॒त्तमे॑ शिखरे॒ देवी॒ भूम्यां॑ पर्व॒तमूर्ध॑नि। ब्रा॒ह्मणे॑भ्यो ह्यनु॒ज्ञानं॑ गच्छ
दै॒वि य॒थासु॑खम् ॥ ४५ ॥

[२९]

। ३१।

ओमन्तश्चरति॑ भू॒तेषु॑ गुहा॒यां वि॑श्वमूर्ति॒षु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं विष्णु॒स्त्वं
व॑षट्कार॒स्त्व॒ रुद्र॑स्त्वं ब्रह्मा त्वं प्रजा॒पतिः॑ ॥ ४६ ॥

[३०]

अ॒मृतो॒पस्तर॑णमसि ॥ ४७ ॥

[३१]

प्रा॒णे नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑। अ॒पाने॑ नि॒विष्टोऽमृतं॑
जुहोमि। अ॒पाना॑य॒ स्वाहा॑। व्या॒ने नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
व्या॒नाय॑ स्वाहा॑। उ॒दाने॑ नि॒विष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। उ॒दाना॑य॒ स्वाहा॑।

स॒मा॒ने नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। स॒मा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॥ ४८॥

[३२]

प्रा॒णे नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि शि॒वो मा॑ वि॒शा प्र॑दाहाय प्रा॒णाय॒
स्वाहा॑॥ अ॒पा॒ने नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि शि॒वो मा॑ वि॒शा
प्र॑दाहायापा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ व्या॒ने नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि शि॒वो
मा॑ वि॒शा प्र॑दाहाय व्या॒नाय॒ स्वाहा॑॥ उ॒दा॒ने नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि
शि॒वो मा॑ वि॒शा प्र॑दाहायोदा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ स॒मा॒ने नि॒र्वि॒ष्टोऽमृतं॑
जुहोमि शि॒वो मा॑ वि॒शा प्र॑दाहाय स॒मा॒नाय॒ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॥ ४९॥

[३३]

अ॒मृ॒तापि॒धानम॑सि॥ ५०॥

[३४]

श्र॒द्धाया॑ प्रा॒णे नि॒र्वि॒श्यामृतं॑ हु॒तम्प्रा॑णमन्नेनाप्यायस्व।
अ॒पा॒ने नि॒र्वि॒श्यामृतं॑ हु॒तम॑पा॒नमन्ने॑नाप्यायस्व। व्या॒ने
नि॒र्वि॒श्यामृतं॑ हु॒तव्या॑नमन्नेनाप्यायस्व। उ॒दा॒ने नि॒र्वि॒श्यामृतं॑
हु॒तमु॑दा॒नमन्ने॑नाप्यायस्व। स॒मा॒ने नि॒र्वि॒श्यामृतं॑ हु॒तं
स॒मा॒नमन्ने॑नाप्यायस्व। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॥ ५१॥

[३५]

प्रा॒णाना॑ङ्गन्थिरसि रु॒द्रो मा॑ऽऽवि॒शान्त॑कस्तेनान्नेनाप्यायस्व॥ ५२॥

[३६]

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः
प्रीणाति विश्वभुक् ॥ ५३ ॥

[३७]

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना। त्वया
जुष्टा जुषमाणा दुरुक्ता नृहृददेम विदथे सुवीराः ॥ त्वया जुष्ट
ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया जुष्टश्चित्रं
विन्दते वसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे ॥ ५४ ॥

[३८]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधान्देवी सरस्वती। मेधां मे अश्विनौ
देवावाधत्तां पुष्करस्रजा ॥ ५५ ॥

[३९]

अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवी मेधा मनुष्यजा सा
मा मेधा सुरभिर्जुषताम् ॥ ५६ ॥

[४०]

आ मा मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मा मेधा सुप्रतीका जुषताम् ॥ ५७ ॥

[४१]

सद्योजातं प्रपद्यामि सद्योजाताय वै नमः। भवेभवे नातिभवे भजस्व

मां भवोद्भवाय नमः ॥ ५८ ॥

[४२]

वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः
कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः
सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ ५९ ॥

[४३]

अघोरैभ्योऽथ घोरैभ्यो घोरघोरतरेभ्यः सर्वतः शर्व सर्वैभ्यो नमस्ते
अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ ६० ॥

[४४]

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ६१ ॥
। ४७।

[४५]

ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा
शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥ ६२ ॥

ब्रह्ममेतु माम् । मधुमेतु माम् । ब्रह्ममेव मधुमेतु माम् । यास्ते
सोम प्रजावत्सोभि सो अहम् । दुस्वप्नहन्दुरुष्वहा । यास्ते सोम
प्राणाश्स्तां जुहोमि । त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् ।
ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं
प्राप्नुवन्ति । आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति । ओम् ॥ ६३ ॥

। ४९।

[४६]

ब्रह्म मेधया॥ मधु मेधया॥ ब्रह्ममेव मधु मेधया॥ अद्या नो देव
 सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम्। परा दुष्प्रियः सुव। विश्वानि
 देव सवितर्दुरितानि परा सुव। यद्भद्रं तन्म आ सुव। मधु वाता
 ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु
 नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता।
 मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाः अस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु
 नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥ ६४॥

[४७]

ब्रह्म मेधवा॥ मधु मेधवा॥ ब्रह्ममेव मधु मेधवा॥ ब्रह्मा
 देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो
 गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन्।
 हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत्। य
 इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं
 पुनन्ति। ओम्॥ ६५॥

। ५१।

[४८]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा

भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ६६ ॥

[४९]

वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोबुध्याकूतिसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ६७ ॥

[५०]

शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ६८ ॥

[५१]

त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोऽस्थिमज्जा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑
विपा॒प्मा भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ६९ ॥

[५२]

शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा
भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ७० ॥

[५३]

पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा
भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ७१ ॥

[५४]

अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमया मे शुद्ध्यन्तां
ज्योतिर॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भूयास॒ऽऽ स्वाहा॑ ॥ ७२ ॥

[५५]

विवि॑ट्टि स्वाहा॑ ॥ ७३ ॥

[५६]

घ॒षो॑त्काय॒ स्वाहा॑ ॥ ७४ ॥

। ६०।

[५७]

उत्तिष्ठ॑ पुरुषा हरी लोहितपिङ्गलाक्षि देहि देहि ददापयिता मे शु॒च्यन्ता॑
ज्योति॑र॒हं वि॒रजा॑ विपा॒प्मा भूया॑स॒ऽ स्वाहा॑ ॥ ७५ ॥

[५८]

ओ॑ऽ स्वाहा॑ ॥ ७६ ॥

[५९]

स॒त्यं परं॑ पर॑ऽ स॒त्यऽ स॒त्येन॑ न सु॒वर्गा॑ल्लोकाच्च॑वन्ते क॒दाच॑न
स॒ताऽ हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते तप॑ इति॒ तपो॑ नान॒शना॑त्परं॒ यद्धि॑
परं॑ तप॑स्तदु॒द्धर्षं॑ तदु॒राध॑रुषं तस्मा॑त्तप॑सि रमन्ते दम॑ इति॒ निय॑तं
ब्रह्म॑चा॒रिण॑स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते शम॑ इत्य॑रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॑च्छमे॑
रमन्ते दान॑मिति॒ सर्वा॑णि भू॒तानि॑ प्र॒शऽस॑न्ति दाना॑न्नाति॒ दुष्करं॑
तस्मा॑द्दाने रमन्ते ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ स॒र्वमि॑दं परि॑गृहीतं ध॒र्मा॑न्नाति॒
दुश्च॑रं तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते प्र॒जन॑ इति॒ भूया॑ऽस॒स्तस्मा॑द्भूयि॒ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते तस्मा॑द्भूयि॒ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्तेऽग्न॑य इत्या॒ह तस्मा॑दग्न॑य
आधा॑तव्या अ॒ग्निहो॑त्रमित्या॒ह तस्मा॑दग्नि॒होत्रे॑ रमन्ते य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो
हि दे॒वानां॑ य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वङ्ग॑तास्तस्मा॑द्य॒ज्ञे र॑मन्ते मान॑समिति॒
वि॒द्वाऽस॒स्तस्मा॑द्वि॒द्वाऽस॑ ए॒व मा॑नसे रमन्ते न्या॑स इति॒ ब्रह्मा॑ ब्रह्मा
हि परः॑ परो॑ हि ब्रह्मा तानि॒ वा ए॒तान्य॑वराणि॒ तपा॑ऽसि न्या॑स

ए॒वा॒त्य॒रे॒च॒य॒द्य॒ एवं वेदे॑त्यु॒पनिषत् ॥ ७७ ॥

[६०]

प्रा॒जा॒प॒त्यो हा॒रु॒णिः सु॒पर्णे॑यः प्र॒जा॒प॒तिं पि॒तर॑मु॒प॒स॒सार॒ किं
भ॒ग॒व॒न्तः पर॑मं वद॒न्तीति॑ तस्मै प्रौ॒वाच॑ स॒त्येन॑ वा॒युरा॒वाति॑
स॒त्येना॑दि॒त्यो रो॑चते दि॒वि स॒त्यं वा॒चः प्र॑ति॒ष्ठा स॒त्ये स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं
तस्मा॑त्स॒त्यं पर॑मं वद॒न्ति तप॑सा दे॒वा दे॒वता॑मग्र॒ आय॑न्त॒प॒स॒र्षयः
सु॒व॒र॒न्ववि॑न्दं तप॑सा स॒पत्ना॑प्र॒णु॒दा॒मा॒रा॒ती॒स्तप॑सि स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं
तस्मा॑त्तपः पर॑मं वद॒न्ति द॒मेन॑ दा॒न्ताः कि॒ल्बिष॑मवधू॒न्वन्ति
द॒मेन॑ ब्रह्म॒चा॒रिणः सु॒व॒र॒गच्छ॑न्दमौ भू॒ताना॑न्दुरा॒धर्ष॑न्दमै स॒र्वं
प्र॑ति॒ष्ठितं तस्मा॑द्द॒मः पर॑मं वद॒न्ति श॒मेन॑ शा॒न्ताः शि॒वमा॑चर॒न्ति
श॒मेन॑ ना॒कं मु॒नयोऽन्व॑वि॒न्द॒ञ्छमौ॑ भू॒ताना॑न्दुरा॒धर्ष॑ञ्छमै स॒र्वं
प्र॑ति॒ष्ठितं तस्मा॑च्छ॒मः पर॑मं वद॒न्ति दा॒नं य॒ज्ञानां॑ वरू॒थ॒न्दक्षि॑णा
लो॒के दा॒तार॑ः स॒र्वभू॑तान्यु॒पजी॑वन्ति दा॒नेना॑रा॒तीर॑पानुदन्त
दा॒नेन॑ द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं तस्मा॑द्दा॒नं
पर॑मं वद॒न्ति ध॒र्मो वि॒श्वस्य॑ जग॑तः प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑ प्र॒जा
उ॒प॒स॒र्पन्ति॑ ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑पनुदति ध॒र्मे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं तस्मा॑द्ध॒र्मं
पर॑मं वद॒न्ति प्र॒जन॑नं वै प्र॒ति॒ष्ठा लो॒के सा॒धु प्र॒जाया॑स्तन्तुं त॒न्वा॒नः
पि॒तृणा॑म॒नृ॒णो भ॑वति तदे॒व त॒स्यानृ॑णं तस्मा॑त् प्र॒जन॑नं पर॑मं
वद॑न्त्य॒ग्नयो॑ वै त्रयी॑ वि॒द्या दे॒व्या॒नः प॒न्था गार्ह॑पत्य ऋक्पृथि॒वी
र॒थ॒न्तर॑म॒न्वाहा॑र्य॒पच॑नो य॒जुर॑न्तरि॒क्षं वा॒मदे॒व्यमा॑हवनीयः
सा॒म सु॒व॒र्गो लो॒को बृ॒हत्त॑स्मा॒दग्नी॑न्पर॑मं वद॑न्त्यग्निहोत्रं सा॒यं
प्रा॒तर्गृ॑हाणां निष्कृ॒तिः स्वि॑ष्टं सु॒हुतं॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां प्रा॒यणं॑ सु॒व॒र्गस्य॑

लो॒कस्य॒ ज्योति॑स्तस्मा॒दग्नि॑होत्रं पर॒मं वद॑न्ति य॒ज्ञ इति॑ य॒ज्ञो
हि दे॒वानां॑ य॒ज्ञेन॒ हि दे॒वा दि॒वङ्ग॑ता य॒ज्ञेनासुरा॑नपा॒नुदन्त॑ य॒ज्ञेन॑
द्विष॒न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति य॒ज्ञे सर्व॑ प्रति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्य॒ज्ञं पर॒मं वद॑न्ति
मा॒नसं॑ वै प्रा॒जाप॑त्यं प॒वित्रं॑ मा॒नसे॒न मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मा॒नसा
ऋ॒षयः॑ प्र॒जा अ॑सृजन्त मा॒नसे॒ सर्व॑ प्रति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑न्मा॒नसं॑ पर॒मं
वद॑न्ति न्या॒स इत्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒तमः
स्व॒यम्भुः॑ प्र॒जाप॑तिः संवत्स॒र इति॑ संवत्स॒रोऽसा॒वादि॒त्यो य
ए॒ष आ॑दि॒त्ये पु॒रुषः॑ स पर॑मे॒ष्ठी ब्र॒ह्मात्मा॑ याभि॒रादि॒त्यस्त॑पति
र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः॑
प्र॒जाय॑न्त ओषधिवनस्प॒तिभि॑रन्नं भव॒त्यन्ने॑न प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं॑ ब॒लेन॑
तप॑स्तप॒सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा मनी॑षया॒ मनो॑ मन॒सा
शा॒न्तिः शा॒न्त्या चि॒त्तं चि॒त्तेन॑ स्मृ॒तिः स्मृ॒त्या स्मा॒रः स्मा॒रेण॑
वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नात्मा॒नं वेद॑यति तस्मा॒दन्नं॑ द॒दन्त॑सर्वा॒ण्येतानि॑
ददा॑त्यन्ना॒त् प्रा॒णा भ॑वन्ति भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्मनो॑ मन॒सश्च वि॒ज्ञानं॑
वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॒ह्मयो॑निः स वा ए॒ष पु॒रुषः॑ पञ्च॒धा पञ्चा॑त्मा येन॒
सर्व॑मिदं प्रोतं पृथि॒वी चान्तरि॑क्षं च द्यौश्च दि॒शश्चावा॑न्तरदि॒शाश्च
स वै सर्व॑मिदं जग॒त्स च॒ भूत॑ः स भ॒व्यं जि॒ज्ञास॑कृ॒त ऋ॒तजा॑
रयि॑ष्ठाः श्र॒द्धा स॒त्यो मह॑स्वान्तमसोपरि॒ष्टाद्ज्ञा॑त्वा तमे॒वं
मन॑सा हृ॒दा च॒ भूयो॑ न मृ॒त्युमु॑पयाहि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्या॒समे॒षां
तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसुर॒ण्यो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि सन्धा॒ता
ब्र॒ह्म त्वम॑सि वि॒श्वसृ॑क्तै॒जोदा॑स्त्वमस्य॒ग्नेर्वर्चो॑दास्त्वम॑सि सूर्य॑स्य
द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॑सि च॒न्द्रम॑स उपया॒मगृ॑हीतोऽसि ब्र॒ह्मणे॑ त्वा मह॑स

ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदन्देवानाङ्गुह्यं य एवं वेद
ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ७८ ॥

[६१]

तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो
वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं
मन्युः पशुस्तपोऽग्निः शमयिता दक्षिणा वाग्घोता प्राण
उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्वियते सा दीक्षा
यदश्नाति यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
यत्सञ्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो
यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधो यत्सायं
प्रातर्मध्यन्दिनं च तानि सर्वनानि ये अहोरात्रे ते दृशपूर्णमासौ
यैर्द्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा
ये सवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं
यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं
विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानङ्गत्वाऽऽदित्यस्य
सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानङ्गत्वा
चन्द्रमसः सायुज्यं गच्छत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ ब्राह्मणो
विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्रह्मणो
महिमानमित्युपनिषत् ॥ ७९ ॥

[६२]

॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ओम् ॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत् । सङ्कल्पमानं प्रकल्पमानमुप-
कल्पमानमुपक्लृप्तं क्लृप्तम् । श्रेयो वसीय आयत्सम्भूतं भूतम् । चित्रः
केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान् । ज्योतिष्माङ्गस्तेजस्वानातपङ्गस्तपन्नभि-
तपन् । रोचनो रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः । दर्शा
दृष्टा दर्शता विश्वरूपा सुदर्शना । आप्यायमाना प्यायमाना
प्याया सूनृतेरा । आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी ।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः ॥ १ ॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सञ्शान्तः शान्तः । आभवन्प्रभवन्त्-
सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः । प्रस्तुतं विष्टुतं सङ्स्तुतं कल्याणं
विश्वरूपम् । शुक्रममृतं तेजस्वि तेजः समिद्धम् । अरुणं
भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत् । सविता प्रसविता दीप्तो
दीपयन्दीप्यमानः । ज्वलञ्ज्वलिता तपन्वितपन्त्सन्तपन् । रोचनो
रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो वामः । सुता सुन्वती प्रसुता
सूयमानाऽभिषूयमाणा । पीतीं प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती ॥ २ ॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा । अभिशास्ताऽ-
नुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः । आसादयन्निषादयन्त्सञ्सादनः
सञ्सन्नः सन्नः । आभूर्विभूः प्रभूः शम्भूर्भुवः । पवित्रं पवियिष्यन्पूतो
मेध्यः । यशो यशस्वानायुरमृतः । जीवो जीविष्यन्त्स्वर्गो लोकः ।
सहस्वान्त्सहीयानोजस्वान्त्सहमानः । जयन्नभिजयन्त्सुद्रविणो

द्रविणो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वि॒त्रो ह॑रि॒केशो॒ मोदः॑ प्र॒मोदः॑ ॥ ३ ॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्। आ॒र्द्रः
पि॒न्वमा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वौष॑धः स॒म्भरो॑ मह॒स्वान्।
ए॒ज॒त्का जौ॑व॒त्काः। क्षु॒ल्लकाः शि॑पि॒विष्ट॑काः। स॒रि॒स्त्रराः
सु॒शेर॑वः। अ॒जिरा॑सो ग॒मिष्ण॑वः। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मे॒तर॑हिं
क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शुर्नि॑मेषः फ॒णो द्र॑व॒न्नति॑द्रवन्। त्वर॑ऽस्त्वर॑माण
आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑ उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः।
अ॒ग्निर॑ऋ॒तुः सूर्य॑ ऋ॒तुश्च॑न्द्रमा॑ ऋ॒तुः। प्र॒जाप॑तिः स॒वत्स॑रो
म॒हान्कः॑ ॥ ४ ॥

[१]

भू॒रग्निं॑ च॒ पृथि॑वीं च॒ मां च॑। त्रींश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। भुवो॑ वा॒युं
चा॒न्तरि॑क्षं च॒ मां च॑। त्रींश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। स्व॑रा॒दित्यं॑ च॒ दिवं॑
च॒ मां च॑। त्रींश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। भूर्भुवः॑ स्व॒श्चन्द्र॑म॒सं च॒ दिश॑श्च
मां च॑। त्रींश्च॑ लो॒कान्त्स॑व॒त्सरं॑ च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद ॥ ५ ॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॑ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वा॑म॒चैषीः॑। चि॒तश्चा॑सि
सञ्चि॑तश्चा॒स्यग्ने॑। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्ने॑। य॒त्ते अ॒ग्ने

न्यूनं यदु तेऽतिरिक्तम्। आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु। चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाञ्श्चासि भूयाञ्श्चास्यग्ने। मा ते अग्ने च येन माऽति च येनाऽऽयुरावृक्षि। सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्यददावुदेति। तपसो जातमनिभृष्टमोजः। तत्ते ज्योतिरिष्टके। तेन मे तप। तेन मे ज्वल। तेन मे दीदिहि। यावद्देवाः। यावदसाति सूर्यः। यावदुतापि ब्रह्म॥ ६॥

[३]

संवत्सरोऽसि परिवत्सरोऽसि। इदावत्सरोऽसीदुवत्सरोऽसि। इद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि। तस्य ते वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वरूषाः पुच्छम्। शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्॥ ७॥

अहोरात्राणीष्टकाः। ऋषभोऽसि स्वर्गो लोकः। यस्यां दिशि महीयसे। ततो नो मह आवह। वायुर्भूत्वा सर्वा दिश आवहि। सर्वा दिशोऽनुविवाहि। सर्वा दिशोऽनुसंवाहि। चित्त्या चितिमापृण। अचित्त्या चितिमापृण। चिदसि समुद्रयौनिः॥ ८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः। महान्तसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः। एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे यच्छ। दिवं मे यच्छ। अह्ना प्रसारय। रात्र्या समच। रात्र्या प्रसारय। अह्ना समच। कामं प्रसारय। कामं समच॥ ९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्। सत्यं तपो
नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः। विश्वं यशो महः।
समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा पावकोऽसि। वैश्वानरो
यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं
ददद्भ्याववृत्स्व ॥ १० ॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः।
अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते मा सर्वे
यशसा ससृजन्तु ॥ ११ ॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा।
अभिभुवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा। दिवां पतये स्वाहाऽहस्पत्याय
स्वाहा। चाक्षुष्मत्याय स्वाहा। ज्योतिष्मत्याय स्वाहा। राज्ञे स्वाहा
विराज्ञे स्वाहा। सम्राज्ञे स्वाहा स्वराज्ञे स्वाहा। शूषाय स्वाहा
सूर्याय स्वाहा। चन्द्रमसे स्वाहा ज्योतिषे स्वाहा। ससर्पाय स्वाहा
कल्याणाय स्वाहा। अर्जुनाय स्वाहा ॥ १२ ॥

[७]

विपश्चिते पवमानाय गायत। मही न धाराऽत्यन्धो अरूषति।
अहिरूह जीर्णामतिसर्पति त्वचम्। अत्यो न क्रीडन्नसरद्वृषा हरिः।
उपयामगृहीतोऽसि मृत्यवै त्वा जुष्टं गृह्णामि। एष ते योनिर्मृत्यवै
त्वा। अपमृत्युमपक्षुधम्। अपेतः शपथं जहि। अधा नो अग्न

आवह । रायस्पोषः सहस्रिणम् ॥ १३ ॥

ये ते सहस्रमयुतं पाशाः । मृत्यो मर्त्याय हन्तवे । तान् यज्ञस्य मायया । सर्वानवयजामहे । भक्षोऽस्यमृतभक्षः । तस्य ते मृत्युपीतस्यामृतवतः । स्वगाकृतस्य मधुमतः । उपहृतस्योपहृतो भक्षयामि । मन्द्राऽभिभूतिः केतुरयज्ञानां वाक् । असावेहि ॥ १४ ॥

अन्धो जागृविः प्राण । असावेहि । बधिर आक्रन्दयितरपान । असावेहि । अहस्तोस्त्वा चक्षुः । असावेहि । अपादाशो मनः । असावेहि । कवे विप्रचित्ते श्रोत्र । असावेहि ॥ १५ ॥

सुहस्तः सुवासाः । शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु । तं त्वाऽहं तथा वेद । असावेहि । अग्निर्मे वाचि श्रितः । वाग्धृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । वायुर्मे प्राणे श्रितः ॥ १६ ॥

प्राणो हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः । चक्षुर्हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । चन्द्रमा मे मनसि श्रितः ॥ १७ ॥

मनो हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः । श्रोत्रं हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । आपो मे रेतसि श्रिताः ॥ १८ ॥

रेतो हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । पृथिवी मे शरीरे श्रिता । शरीरं हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः ॥ १९ ॥

लोमानि हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । इन्द्रो मे

बले॑ श्रितः। बल॑ हृदये। हृदयं॑ मयि। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्मणि।
प॒र्जन्यो॑ मे मूर्ध्नि॑ श्रितः ॥ २० ॥

मूर्धा॑ हृदये। हृदयं॑ मयि। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्मणि। ईशानो॑
मे म॒न्यौ श्रितः। म॒न्युर॒हृदये। हृदयं॑ मयि। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑
ब्रह्मणि। आ॒त्मा म॑ आ॒त्मनि॑ श्रितः ॥ २१ ॥ आ॒त्मा हृदये। हृदयं॑
मयि। अ॒हम॒मृते॑। अ॒मृतं॑ ब्रह्मणि। पुन॑र्म आ॒त्मा पुन॑रायुरागात्।
पुनः॑ प्रा॒णः पुन॑राकूतमागात्। वैश्वान॑रो र॒श्मिभि॑र्वावृ॒धानः।
अ॒न्तस्तिष्ठ॑त्वमृते॒स्य गो॒पाः ॥ २२ ॥

[८]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वान्सृ॑जत। ते पा॒प्मना॒ सन्दि॑ता अजायन्त। तान्व्य॑द्यत्।
यद्य॑द्यत्। तस्मा॑द्विद्युत्। तम॑वृश्चत्। यद॑वृश्चत्। तस्मा॑द्वृष्टिः।
तस्मा॑द्यत्रैते दे॒वते॑ अभिप्राप्नुतः । वि च॑ है॒वास्य॒ तत्र॑ पा॒प्मानं॑
द्यतः॑ ॥ २३ ॥

वृ॒श्चत॑श्च। सैषा मी॒मांसाऽग्नि॑होत्र ए॒व संप॑न्ना। अथो॑ आहुः।
सर्वे॑षु यज्ञक्र॒तुष्विति॑। होष्य॑न्नप उप॑स्पृशेत्। विद्यु॑दसि विद्य॑ मे
पा॒प्मान॑मिति। अथ॑ हु॒त्वोप॑स्पृशेत्। वृष्टि॑रसि वृश्च॑ मे पा॒प्मान॑मिति।
यक्ष्य॑माणो वे॒ष्ट्वा वा॑। वि च॑ है॒वास्यै॒ते दे॒वते॑ पा॒प्मानं॑ द्यतः॑ ॥ २४ ॥

वृ॒श्चत॑श्च। अ॒त्य॒हो हाऽऽरु॑णिः। ब्रह्म॑चा॒रिणै॑ प्र॒श्नान्प्रोच्य॑
प्रजि॑घाय। परे॑हि। ल॒क्षं द॒य्यापा॑तिं पृच्छ। वेत्थ॑ सावि॒त्रा(३)न्न
वेत्था॑(३) इति। तमा॑गत्य पप्रच्छ। आ॒चार्यो॑ मा॒ प्राहै॑षीत्। वेत्थ॑
सावि॒त्रा(३)न्न वेत्था॑(३) इति। स हो॑वाच वेदेति॑ ॥ २५ ॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। परोरजसीति। कस्तद्यत्परोरजा इति। एष वाव स परोरजा इति होवाच। य एष तपति। एषोऽर्वाग्रजा इति। स कस्मिन्त्वेष इति। सत्य इति। किं तत्सत्यमिति। तप इति॥ २६ ॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच प्लक्षो दय्यापातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्षयः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥ २७ ॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषा सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाह। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥ २८ ॥

अथ यदाह। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाह। चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रैः॥ २९ ॥

अथ यदाह। पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाह। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष ऋतवः॥ ३० ॥

एष संवत्सरः। अथ यदाह। इदानीं तदानीमिति। एष एव तत्। एष

ह्येव ते मुहूर्तानां मुहूर्ताः। जनको ह वैदेहः। अहोरात्रैः समाजगाम।
त५ होचुः। यो वा अस्मान् वेद। विजहत्पाप्मानमेति ॥ ३१ ॥

सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं
क्षीयत इति। विजहद्द्व वै पाप्मानमेति। सर्वमायुरेति। अभि स्वर्गं
लोकं जयति। नास्यामुष्मिल्लोकेऽन्नं क्षीयते। य एवं वेद। अहीना
हाऽऽश्वथ्यः। सावित्रं विदाञ्चकार ॥ ३२ ॥

स ह ह५सो हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य
सायुज्यम्। ह५सो ह वै हिरण्मयो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं वेद। देवभागो ह श्रौतर्षः। सावित्रं
विदाञ्चकार। त५ ह वागदृश्यमानाऽभ्युवाच ॥ ३३ ॥

सर्वं बत गौतमो वेद। यः सावित्रं वेदेति। स होवाच। कैषा
वागसीति। अयमह५ सावित्रः। देवानामुत्तमो लोकः। गुह्यं महो
बिभ्रदिति। एतावति ह गौतमः। यज्ञोपवीतं कृत्वाऽधो निपपात।
नमो नम इति ॥ ३४ ॥

स होवाच। मा भैषीर्गौतम। जितो वै तै लोक इति। तस्माद्ये के च
सावित्रं विदुः। सर्वे ते जितलोकाः। स यो ह वै सावित्रस्याष्टाक्षरं
पद५ श्रियाऽभिषिक्तं वेद। श्रिया हैवाभिषिच्यते। घृणिरिति द्वे
अक्षरैः। सूर्य इति त्रीणि। आदित्य इति त्रीणि ॥ ३५ ॥

एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पद५ श्रियाऽभिषिक्तम्। य एवं वेद। श्रिया
हैवाभिषिच्यते। तदेतदृचाऽभ्युक्तम्। ऋचो अक्षरैः परमे व्योमन्।
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः। यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति।

य इत्तद्विदुस्त इमे समासत इति। न ह वा एतस्यर्चा न यजुषा न साम्नाऽथौऽस्ति। यः सावित्रं वेद॥ ३६ ॥

तदेतत्परि यद्वैवचक्रम्। आर्द्रं पिन्वमानं स्वर्गे लोक एति। विजहद्विश्वा भूतानि सम्पश्यत्। आर्द्रो ह वै पिन्वमानः। स्वर्गे लोक एति। विजहन्विश्वा भूतानि सम्पश्यन्। य एवं वेद। शूषो ह वै वाष्णोयः। आदित्येन समाजगाम। तं हौवाच। एहि सावित्रं विद्धि। अयं वै स्वर्ग्योऽग्निः पारयिष्णुरमृतात्सम्भूत इति। एष वाव स सावित्रः। य एष तपति। एहि मां विद्धि। इति हैवेनं तदुवाच॥ ३७ ॥

[९]

इयं वाव सरघा। तस्या अग्निरेव सारघं मधु। या एताः पूर्वपक्षापरपक्षयो रात्रयः। ता मधुकृतः। यान्यहानि। ते मधुवृषाः। स यो ह वा एता मधुकृतश्च मधुवृषाश्च वेद। कुर्वन्ति हास्यैता अग्नौ मधु। नास्यैष्टापूर्तं धयन्ति। अथ यो न वेद॥ ३८ ॥

न हास्यैता अग्नौ मधु कुर्वन्ति। धयन्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह वा अहोरात्राणां नामधेयानि वेद। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एतावन्नुवाकौ पूर्वपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एतावन्नुवाकावपरपक्षस्याहोरात्राणां नामधेयानि। नाहोरात्रेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद॥ ३९ ॥

यो ह वै मुहूर्तानां नामधेयानि वेद। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।

चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति।
 एतेऽनुवाका मुहूर्तानां नामधेयानि। न मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
 य एवं वेद। यो ह वा अर्धमासानां च मासानां च नामधेयानि
 वेद। नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। पवित्रं पवियिष्यन्त्सह-
 स्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एतेऽनुवाका अर्धमासानां च
 मासानां च नामधेयानि॥ ४० ॥

नार्धमासेषु न मासेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै
 यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि वेद। न यज्ञक्रतुषु
 नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति। अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः
 प्रजापतिः संवत्सर इति। एतेऽनुवाका यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च
 संवत्सरस्य च नामधेयानि॥ ४१ ॥ न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर
 आर्तिमाच्छति। य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद।
 न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते वै
 मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। य एवं वेद।
 अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो
 भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव संलोकतां सायुज्यमश्नुते।
 अप पुनर्मृत्युं जयति। य एवं वेद॥ ४२ ॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहमस्मीति।
 कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो हैव धूमतान्तः।
 स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स

ए॒वास्मा॒ल्लो॒कात्प्रेत्य॑ । आ॒त्मानं॑ वे॒द । अ॒यम॒हम॒स्मीति॑ ॥ ४३ ॥

स स्वं लो॒कं प्र॒तिप्र॒जा॒नाति॑ । ए॒ष उ॑ चै॒वैनं॑ तत्सा॒वि॒त्रः ।
स्व॒र्गं लो॒कम॒भिव॑हति । अ॒हो॒रात्रै॒वा इ॒दं स॒युग्भिः॑ क्रियते ।
इति॒रात्रा॒यादी॑क्षिषत । इति॒रात्रा॒य व्र॒तमु॒पागु॑रिति । ता॒निहा॒नेवं॑
वि॒दुषः॑ । अ॒मुष्मिँ॒ल्लो॒के शै॒वधिं॑ ध॒यन्ति॑ । धी॒तं ह॑ैव स शै॒वधि॑मनु
प॑रैति । अथ॒ यो ह॑ैवै॒तम॒ग्निं सा॒वि॒त्रं वे॒द ॥ ४४ ॥

तस्य॑ ह॑ैवा॒हो॒रात्रा॒णि । अ॒मुष्मिँ॒ल्लो॒के शै॒वधिं॑ न ध॒यन्ति॑ । अधी॒तं ह॑ैव
स शै॒वधि॑मनु प॑रैति । भ॒रद्वा॒जो ह॒ त्रि॒भि॒रायु॑र्भिर्ब्र॒ह्मच॑र्यमु॒वास । तं
ह॒ जी॒र्णिं स्थ॒वि॒रं श॒यान॑म् । इन्द्र॑ उप॒व्रज्यो॑वाच । भ॒रद्वा॒ज । यत्ते
चतु॑र्थमायु॒र्दद्या॑म् । किमे॒नेन॑ कुर्या॒ इति॑ । ब्र॒ह्मच॑र्यमे॒वैन॑ेन च॒रेय॑मिति
हो॒वाच ॥ ४५ ॥

तं ह॒ त्री॒न्गि॒रि॒रूपान॑वि॒ज्ञा॒तानि॑व द॒र्श॒यां च॑कार । तेषां॑
है॒कैक॑स्मान्मु॒ष्टिना॑ददे । स हो॒वाच । भ॒रद्वा॒जेत्या॒मन्त्र्य॑ । वे॒दा वा
ए॒ते । अ॒नन्ता॑ वै वे॒दाः । ए॒तद्वा ए॒तैस्त्रि॑भि॒रायु॑र्भि॒रन्व॑वोचथाः । अथ
त॒ इ॒तर॒दन॑नू॒क्तमे॒व । ए॒ही॒मं वि॑द्धि । अ॒यं वै स॑र्ववि॒द्येति॑ ॥ ४६ ॥

तस्मै॑ ह॑ैत॒म॒ग्निं सा॒वि॒त्रमु॑वाच । तं स वि॑दित्वा । अ॒मृ॒तो भू॒त्वा ।
स्व॒र्गं लो॒कमि॑याय । आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम् । अ॒मृ॒तो ह॑ैव भू॒त्वा ।
स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति । आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॒ज्यम् । य ए॒वं वे॒द । ए॒षो ए॒व
त्रयी॑ वि॒द्या ॥ ४७ ॥

याव॑न्तं ह॒ वै त्र॒य्या वि॒द्यया॑ लो॒कं ज॑यति । ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति ।
य ए॒वं वे॒द । अ॒ग्ने॒र्वा ए॒तानि॑ ना॒मधे॑यानि । अ॒ग्ने॒रे॒व सायु॑ज्यं

सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि ॥ ४८ ॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः ॥ ४९ ॥

[११]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥ १ ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनन्तोऽस्य पारोऽसि। अक्षितोऽस्य क्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १ ॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितु।

तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ २ ॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ३ ॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४ ॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ५ ॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ६ ॥

अग्निरसि पृथिव्याऽश्रितः। अन्तरिक्षस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु।

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ७ ॥

अन्तरिक्षमस्यग्नौ श्रितम्। वायोः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य जनयितृ। तत्त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ८ ॥

वायुरस्यन्तरिक्षे श्रितः। दिवः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ९ ॥

द्यौरसि वायौ श्रिता। आदित्यस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुग्धमक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १० ॥

आदित्योऽसि दिवि श्रितः। चन्द्रमसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ११ ॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १२ ॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृणि
विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे कामदुघान्यक्षितानि।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १३ ॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता।
तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १४ ॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य
जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १५ ॥

मासाः स्थर्तृषु श्रिताः। अर्धमासानां प्रतिष्ठा युष्मासु। इदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य
जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १६ ॥

अर्धमासाः स्थ मासु श्रिताः। अहोरात्रयौः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो
विश्वस्य जनयितारः। तान् व उपदधे कामदुघानक्षितान्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ १७ ॥

अ॒हो॒रा॒त्रे स्था॑ऽर्ध॒मा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॒तस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठे भव्य॑स्य प्र॒ति॒ष्ठे।
यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
भ॒त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यो॑। ते वा॒मुप॑दधे का॒मदु॑घे अक्षि॒ते।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद ॥ १८ ॥

पौ॒र्ण॒मा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्था॑न्नदु॒घो यु॒ष्मासु॑।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑
भ॒त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्र्यः। ता व॒ उप॑दधे का॒मदु॑घा अक्षि॒ताः।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद ॥ १९ ॥

रा॒ड॒सि बृ॒हती॑ श्री॒रसी॑न्द्र॒पत्नी॑ ध॒र्म॒पत्नी॑। वि॒श्वं भू॒तम॑नुप्रभू॒ता।
त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री
वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑त्री। तां त्वोप॑दधे का॒मदु॑घा॒मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद ॥ २० ॥

ओ॒जो॑ऽसि॒ सहो॑ऽसि। ब॒लम॑सि॒ भ्राजो॑ऽसि। दे॒वानां॑ धा॒मा॒मृत॑म्।
अ॒मर्त्य॑स्तपो॒जाः। त्वयी॑दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं
वि॒श्वं सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॑ता। तं
त्वोप॑दधे का॒मदु॑घमक्षि॒तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद ॥ २१ ॥

[१]

त्वम॑ग्ने रु॒द्रो अ॒सुरो॑ म॒हो दि॒वः। त्वं श॒र्धो मा॑रु॒तं पृ॒क्ष ई॑शिषे। त्वं
वा॒तैर॑रु॒णैर्या॑सि शङ्ग॒यः। त्वं पू॒षा वि॑ध॒तः पा॑सि॒ नु त्म॑ना॑। दे॒वा दे॒वेषु॑
श्रय॑ध्वम्। प्रथ॑मा द्वि॒तीये॑षु श्रय॑ध्वम्। द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीये॑षु श्रय॑ध्वम्।

तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥ २२ ॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम्। नवमा दशमेषु श्रयध्वम्। दशमा एकादशेषु श्रयध्वम्। एकादशा द्वादशेषु श्रयध्वम्। द्वादशास्त्रयोदशेषु श्रयध्वम्। त्रयोदशाश्चतुर्दशेषु श्रयध्वम्। चतुर्दशाः पञ्चदशेषु श्रयध्वम्। पञ्चदशाः षोडशेषु श्रयध्वम्॥ २३ ॥

षोडशाः सप्तदशेषु श्रयध्वम्। सप्तदशा अष्टादशेषु श्रयध्वम्। अष्टादशा एकान्नविंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नविंशा विंशेषु श्रयध्वम्। विंशा एकविंशेषु श्रयध्वम्। एकविंशा द्वाविंशेषु श्रयध्वम्। द्वाविंशास्त्रयोविंशेषु श्रयध्वम्। त्रयोविंशाश्चतुर्विंशेषु श्रयध्वम्। चतुर्विंशाः पञ्चविंशेषु श्रयध्वम्। पञ्चविंशाः षड्विंशेषु श्रयध्वम्॥ २४ ॥

षड्विंशाः सप्तविंशेषु श्रयध्वम्। सप्तविंशा अष्टाविंशेषु श्रयध्वम्। अष्टाविंशा एकान्नत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। त्रिंशा एकत्रिंशेषु श्रयध्वम्। एकत्रिंशा द्वात्रिंशेषु श्रयध्वम्। द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषु श्रयध्वम्। देवास्त्रिरेकादशास्त्रिस्त्रयस्त्रिंशाः। उत्तरे भवत। उत्तरवर्त्मान उत्तरसत्त्वानः। यत्काम इदं जुहोमि। तन्मे समृध्यताम्। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा॥ २५ ॥

[२]

अग्नाविष्णू सजोषसा। इमा वर्धन्तु वां गिरः। द्युम्नैर्वाजैर्भिरागतम्।

राज्ञीं विराज्ञीं। सम्राज्ञीं स्वराज्ञीं। अर्चिः शोचिः। तपो हरो भाः।
अग्निः सोमो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते सर्वे सङ्गत्य।
इदं मे प्रावता वचः। वयं स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः
स्वाहा ॥ २६ ॥

[३]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि। अनमीवस्य शुष्मिणः। प्र प्रदातारं
तारिषः। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अग्ने पृथिवीपते। सोम
वीरुधां पते। त्वष्टः समिधां पते। विष्णवाशानां पते। मित्र सत्यानां
पते। वरुण धर्मणां पते ॥ २७ ॥

मरुतो गणानां पतयः। रुद्र पशूनां पते। इन्द्रो जसां पते। बृहस्पते
ब्रह्मणस्पते। आ रुचा रोचोऽहं स्वयम्। रुचा रुरुचे रोचमानः।
अतीत्यादः स्वराभरेह। तस्मिन् योनौ प्रजनौ प्रजायेय। वयं स्याम
पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ २८ ॥

[४]

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः। सप्तर्षयः सप्त धाम प्रियाणि।
सप्त होत्रा अनुविद्वान्। सप्त योनीरापृणस्वा घृतेन। प्राची दिक्।
अग्निर्देवता। अग्निं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। दक्षिणा दिक्। इन्द्रो देवता ॥ २९ ॥

इन्द्रं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति।
प्रतीची दिक्। सोमो देवता। सोमं स दिशां देवं देवतानामृच्छतु।
यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। उदीची दिक्। मित्रावरुणौ
देवता। मित्रावरुणौ स दिशां देवौ देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै

दिशोऽभिदासति ॥ ३० ॥

ऊर्ध्वा दिक्। बृहस्पतिर्देवता॥ बृहस्पतिꣳ स दिशां देवं
देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै दिशोऽभिदासति। इयं दिक्।
अदितिर्देवता॥ अदितिꣳ स दिशां देवीं देवतानामृच्छतु। यो मैतस्यै
दिशोऽभिदासति। पुरुषो दिक्। पुरुषो मे कामान्त्समर्धयतु ॥ ३१ ॥

अन्धो जागृविः प्राण। असावेहि। बधिर आक्रन्दयितरपान।
असावेहि। उषसमुषसमशीय। अहमसो ज्योतिरशीय।
अहमसोऽपोऽशीय। वयꣳ स्याम पतयो रयीणाम्। भूर्भुवः स्वः
स्वाहा ॥ ३२ ॥

[५]

यत्तेऽचितं यदु चितं ते अग्ने। यत्त ऊनं यदु तेऽतिरिक्तम्।
आदित्यास्तदङ्गिरसश्चिन्वन्तु। विश्वे ते देवाश्चितिमापूरयन्तु।
चितश्चासि सञ्चितश्चास्यग्ने। एतावाꣳश्चासि भूयाꣳश्चास्यग्ने। लोकं
पृण च्छिद्रं पृण। अथो सीद शिवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिः।
अस्मिन् योनावसीषदन् ॥ ३३ ॥

तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। ता अस्य सूददोहसः। सोमꣳ
श्रीणन्ति पृथ्वयः। जन्म देवानां विशः। त्रिष्वा रौचने दिवः।
तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अग्ने देवाꣳ इहाऽऽवह।
जज्ञानो वृक्तबर्हिषे। असि होता न ईड्यः। अगन्म महा मनसा
यविष्ठम् ॥ ३४ ॥

यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोणे। चित्रभानू रोदसी अन्तरुर्वी। स्वाहुतं

विश्वतः प्रत्यञ्चम्। मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनम्। अग्निं होतारं
परिभूतमं मतिम्। त्वामर्भस्य हविषः समानमिह। त्वां महो वृणते
नरो नान्यं त्वत्। मनुष्वत्त्वा निधीमहि। मनुष्वत्समिधीमहि। अग्ने
मनुष्वदङ्गिरः ॥ ३५ ॥

देवान्देवायते यज। अग्निरहि वाजिनं विशे। ददाति विश्वचरषणिः।
अग्नी राये स्वाभुवम्। स प्रीतो याति वार्यम्। इषं स्तोतृभ्य आभर।
पृष्ठो दिवि पृष्ठो अग्निः पृथिव्याम्। पृष्ठो विश्वा ओषधीराविवेश।
वैश्वानरः सहसा पृष्ठो अग्निः। स नो दिवा स रिषः पातु
नक्तम् ॥ ३६ ॥

[६]

अयं वाव यः पवते। सौऽग्निर्नाचिकेतः। स यत्प्राङ् पवते।
तदस्य शिरः। अथ यदक्षिणा। स दक्षिणः पक्षः। अथ यत्प्रत्यक्।
तत्पुच्छम्। यदुदङ्ङ्। स उत्तरः पक्षः ॥ ३७ ॥

अथ यत्संवाति। तदस्य समञ्चनं च प्रसारणं च। अथो
सम्पदेवास्य सा। स ह वा अस्मै स कामः पद्यते। यत्कामो
यजते। यौऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। यो ह
वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठां वेद। आयतनवान्भवति।
गच्छति प्रतिष्ठाम् ॥ ३८ ॥

हिरण्यं वा अग्नेर्नाचिकेतस्याऽऽयतनं प्रतिष्ठा। य एवं वेद।
आयतनवान्भवति। गच्छति प्रतिष्ठाम्। यो ह वा अग्नेर्नाचिकेतस्य
शरीरं वेद। सशरीर एव स्वर्गं लोकमेति। हिरण्यं वा
अग्नेर्नाचिकेतस्य शरीरम्। य एवं वेद। सशरीर एव स्वर्गं

लोकमेति। अथो यथा रुक्म उत्तमो भाय्यात् ॥ ३९ ॥

एवमेव स तेजसा यशसा। अस्मिञ्च लोकैऽमुष्मिञ्च भाति।
उरवो ह वै नामैते लोकाः। येऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ हैते
वरीयांसो लोकाः। ये परेणाऽऽदित्यम्। अन्तवन्तः ह
वा एष क्षय्यं लोकं जयति। योऽवरेणाऽऽदित्यम्। अथ
हैषोऽनन्तमपारमक्षय्यं लोकं जयति। यः परेणाऽऽदित्यम् ॥ ४० ॥
अनन्तः ह वा अपारमक्षय्यं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथो यथा रथे तिष्ठन्पक्षसी पर्यावर्तमाने
प्रत्यपैक्षते। एवमहोरात्रे प्रत्यपैक्षते। नास्याहोरात्रे लोकमाप्नुतः।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद ॥ ४१ ॥

[७]

उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम
पुत्र आस। तः ह कुमारः सन्तम्। दक्षिणासु नीयमानासु
श्रद्धाऽऽविवेश। स होवाच। तत् कस्मै मां दास्यसीति। द्वितीयं
तृतीयम्। तः ह परीत उवाच। मृत्यवे त्वा ददामीति। तः ह
स्मोत्थितं वागभिवदति ॥ ४२ ॥

गौतम कुमारमिति। स होवाच। परेहि मृत्योर्गृहान्। मृत्यवे वै
त्वाऽदामिति। तं वै प्रवसन्तं गन्तासीति होवाच। तस्य स्म तिस्रो
रात्रीरनाश्वान्गृहे वसतात्। स यदि त्वा पृच्छेत्। कुमार कति
रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रतिब्रूतात्। किं प्रथमाः रात्रिमाश्ना
इति ॥ ४३ ॥

प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति। पशूस्त इति। किं तृतीयामिति।

साधुकृत्यां त इति। तं वै प्रवसन्तं जगाम। तस्य ह तिस्रो
रात्रीरनाश्वान्गृह उवास। तमागत्य पप्रच्छ। कुमार कति
रात्रीरवात्सीरिति। तिस्र इति प्रत्युवाच ॥ ४४ ॥

किं प्रथमाः रात्रिमाश्ना इति। प्रजां त इति। किं द्वितीयामिति।
पशूस्त इति। किं तृतीयामिति। साधुकृत्यां त इति। नमस्ते अस्तु
भगव इति होवाच। वरं वृणीष्वेति। पितरमेव जीवन्नयानीति।
द्वितीयं वृणीष्वेति ॥ ४५ ॥

इष्टापूर्तयोर्मेऽक्षितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच।
ततो वै तस्यैष्टापूर्ते ना क्षीयेते। नास्यैष्टापूर्ते क्षीयेते।
योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। तृतीयं
वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति होवाच। तस्मै हैतमग्निं
नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप पुनर्मृत्युमजयत् ॥ ४६ ॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं
वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स हिरण्यमुदास्यत्।
तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्। तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै
नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं प्रास्यत् ॥ ४७ ॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्यैऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्धिरण्यं कनिष्ठं धनानाम्।
भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजः हि। स वै तमेव नाविन्दत्। यस्मै
तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय दक्षिणायानयत्। तां
प्रत्यगृह्णात् ॥ ४८ ॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सौऽदक्षत दक्षिणां प्रतिगृह्य।
 दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो
 वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्या दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन
 वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां प्रतिगृह्येति। तैऽदक्षन्त दक्षिणां
 प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं
 व्रीणाति ॥ ४९ ॥

[८]

तः हैतमेकै पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते। उत्तरवेदिसंमित
 एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा कुर्यात्। एतमग्निं कामेन
 व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः। कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये
 वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा भूयिष्ठा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं
 कामेन समर्धयति। स एनं कामेन समृद्धः ॥ ५० ॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
 सत्त्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अभि स्वर्गं
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अभि स्वर्गं लोकं जयति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 वायुरऋद्धिकामः ॥ ५१ ॥

यथान्युत्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं
 वायुरऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुरऋद्धः। योऽग्निं
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो वाष्णीः
 पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात् ॥ ५२ ॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्यै। ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशूनाप्नोति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव चिक्ये ॥ ५३ ॥

सप्त पुरस्तात्। तिस्रो दक्षिणतः। सप्त पश्चात्। तिस्र उत्तरतः। एकां मध्यै। ततो वै स प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्। एतां प्रजातिं प्राजायत। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। त्रिवृद्वै ज्यैष्ठ्यम्। माता पिता पुत्रः ॥ ५४ ॥

त्रिवृत्प्रजननम्। उपस्थो योनिर्मध्यमा। प्र यशो ज्यैष्ठ्यमाप्नोति। एतां प्रजातिं प्रजायते। यामिदं प्रजाः प्रजायन्ते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमिन्द्रो ज्यैष्ठ्यकामः। ऊर्ध्वा एवोपदधे। ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छत् ॥ ५५ ॥

ज्यैष्ठ्यं गच्छति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनमसावादित्यः स्वर्गकामः। प्राचीरिवोपदधे। ततो वै सौऽभि स्वर्गं लोकमजयत्। अभि स्वर्गं लोकं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। स यदीच्छेत् ॥ ५६ ॥

तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चसी स्यामिति। प्राडाहोतुर्धिष्ण्यादुत्सर्पेत्। येयं प्रागाद्यशस्वती। सा मा प्रोर्णोतु। तेजसा यशसा ब्रह्मवर्चसेनेति। तेजस्व्येव यशस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति। अथ यदीच्छेत्। भूयिष्ठं मे श्रद्धधीरन्। भूयिष्ठा दक्षिणा नयेयुरिति। दक्षिणासु नीयमानासु प्राच्येहि प्राच्येहीति प्राचीं जुषाणा वेत्वाज्यस्य स्वाहेति स्रुवेणोपहत्याऽऽहवनीये जुहुयात् ॥ ५७ ॥

भूयिष्ठमेवासमै श्रद्धते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति। पुरीषमुपधाय।
चित्तिक्लृप्तिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयौपसमाधाय। चतस्र एता
आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णू
इति वसोर्धारायाः। अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः
सप्त जिह्वा इति विश्वप्रीः ॥ ५८ ॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति। अथो
या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति।
यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलोकं तयाऽभिजयति। अथो या
अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां
तृतीयामुपदधाति। अमुं तया लोकमभिजयति ॥ ५९ ॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं सलोकतामा-
प्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी उरवश्च
वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥ कामचारौ ह वा
अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते।
य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः
शिरः ॥ ६० ॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा वै
पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्सम्पूरयति। एवमेव स
तस्य सर्वान्कामान्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते ॥ ६१ ॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः

शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्। शरदुत्तरः
 पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः पुरीषम्।
 अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः पुनर्णवः। अग्निमयो
 ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद ॥ ६२ ॥

[१०]

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
 समाप्तः ॥ २ ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्ने। आशानां त्वा विश्वा
 आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामौ भूतस्य
 कामस्तदग्रै। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो रायोऽयं यज्ञः।
 आपो भद्रा आदिप्श्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो देह्यः। पूर्वं देवा
 अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहः स्विष्टम् ॥ १ ॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं
 यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
 तमिष्टिभिरन्विन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्टयो ह वै नाम। ता
 इष्टय इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ २ ॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहमु वा

आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टकपालं
निरवपत्। आशायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
अस्यऽऽशा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
स्वाहाऽऽशायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ३ ॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहमु वै
कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो भविष्यति। अनु
स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टकपालं
निरवपत्। कामाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः
कामोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो
भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा कामाय
स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय
स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ४ ॥

तं ब्रह्माब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु वै ब्रह्मास्मि।
मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो भविष्यति। अनु स्वर्गं
लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टकपालं
निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान्
यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य

यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ५ ॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो भवष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ६ ॥

तमापोऽब्रुवन्। प्रजापतेऽप्सु वै सर्वे कामाः श्रिताः। वयमु वा आपः स्मः। अस्मान्नु यजस्व। अथ त्वयि सर्वे कामाः श्रयिष्यन्ते। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अद्ध्यश्चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मिन्त्सर्वे कामा अश्रयन्त। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वे ह वा अस्मिन्कामाः श्रयन्ते। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽद्ध्यः स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ७ ॥

तमग्निर्बलिमानब्रवीत्। प्रजापतेऽग्नये वै बलिमते सर्वाणि भूतानि
 बलिः हरन्ति। अहमु वा अग्निर्बलिमानस्मि। मां नु यजस्व।
 अथ ते सर्वाणि भूतानि बलिः हरिष्यन्ति। अनु स्वर्गं लोकं
 वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्।
 अग्नये बलिमतं चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि
 भूतानि बलिमहरन्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा
 अस्मै भूतानि बलिः हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ८ ॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविवित्ससि। अहमु
 वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति।
 अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं
 निरवपत्। अनुवित्त्यै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य
 सत्याऽनुवित्तिरभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा
 अस्यानुवित्तिर्भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा
 यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय
 स्वाहाऽनुवित्त्यै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा।
 स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ ९ ॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः। दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो
 नाम। आशा प्रथमा रक्षति। कामो द्वितीयाम्। ब्रह्म तृतीयाम्।
 यज्ञश्चतुर्थीम्। आपः पञ्चमीम्। अग्निर्बलिमानन्वष्टीम्। अनुवित्तिः

सप्तमीम्। अनुह वै स्वर्गं लोकं विन्दति। कामचारोऽस्य स्वर्गे लोके
भवति। य एताभिरिष्टिभिर्यजते। य उ चैना एवं वेद। तास्वन्विष्टि।
पष्ठौहीवरां दद्यात्क॒सं च। स्त्रियै चाऽऽभार॑ सम्ृद्ध्यै ॥ १० ॥

[२]

तपसा देवा देवतामग्र आयन्। तपसर्षयः स्वरन्वविन्दन्। तपसा
सपत्नान्प्रणुदामारातीः। येनेदं विश्वं परिभूतं यदस्ति। प्रथमजं देवः
हविषा विधेम। स्वयम्भु ब्रह्म परमं तपो यत्। स एव पुत्रः स पिता
स माता। तपो ह यक्षं प्रथमः सम्बभूव। श्रद्धया देवो देवत्वमश्नुते।
श्रद्धा प्रतिष्ठा लोकस्य देवी ॥ ११ ॥

सा नो जुषाणोप यज्ञमागात्। कामवत्साऽमृतं दुहाना। श्रद्धा देवी
प्रथमजा ऋतस्य। विश्वस्य भर्त्री जगतः प्रतिष्ठा। तां श्रद्धां हविषा
यजामहे। सा नो लोकममृतं दधातु। ईशाना देवी भुवनस्याधिपत्नी।
आगात्सत्यः हविरिदं जुषाणम्। यस्माद्देवा जज्ञिरे भुवनं च विश्वैः।
तस्मै विधेम हविषा घृतेन ॥ १२ ॥

यथा देवैः सधमादं मदेम। यस्य प्रतिष्ठोर्वन्तरिक्षम्। यस्माद्देवा
जज्ञिरे भुवनं च सर्वैः। तत्सत्यमर्चदुप यज्ञं न आगात्।
ब्रह्माऽऽहुतीरुपमोदमानम्। मनसो वशे सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य
मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान्। स नो
जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां च ॥ १३ ॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः।
उपहवैऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्।
येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः।

अति॑ पा॒प्मान॑मरा॒तिं तरे॑म। लो॒कस्य॑ द्वा॒रम॑र्चि॒मत्प॑वित्रम्।
ज्योति॑ष्मद्भाज॒मानं॑ मह॑स्वत्। अ॒मृत॑स्य॒ धारा॑ बहु॒धा दोह॑मानम्।
च॒रणं नो॑ लो॒के सु॒धितां॑ दधातु। अ॒ग्नि॒र्मूर्धा॑ भुवः। अनु॑
नोऽद्यानु॑मति॒रन्वि॑दनु॒मते॑ त्वम्। ह॒व्यवा॑ह॒ः स्वि॑ष्टम्॥ १४॥

[३]

दे॒वेभ्यो॑ वै स्व॒र्गो लो॒कस्ति॒रोऽभ॑वत्। ते प्र॒जाप॑तिमब्रुवन्।
प्रजा॑पते स्व॒र्गो वै नो॑ लो॒कस्ति॒रोऽभू॑त्। तमन्वि॒च्छेति॑। तं
यज्ञ॑क्र॒तुभि॒रन्वै॑च्छत्। तं यज्ञ॑क्र॒तुभि॒र्नान्वि॑न्दत्। तमिष्टि॑भि॒-
रन्वै॑च्छत्। तमिष्टि॑भि॒रन्वि॑न्दत्। तदिष्टी॑नामिष्टित्वम्। एष्ट॑यो
ह॒ वै नाम॑। ता इष्ट॑य॒ इत्याच॑क्षते प॒रोक्षे॑ण। प॒रोक्ष॑प्रिया इव॒ हि
दे॒वाः॥ १५॥

तं तपो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते तप॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै तपो॑ऽस्मि।
मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते स॒त्यं तपो॑ भविष्यति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं
वेत्स्य॑सीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं निर॑वपत्। तप॑से च॒रुम्।
अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑ स॒त्यं तपो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं
लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः५ ह॒ वा अ॑स्य॒ तपो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं
लो॒कं वि॑न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वे॑द। सोऽत्र॑
जुहोति॑। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ तप॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये
स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॒ऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृते स्वाहेति॑॥ १६॥

तः३ श्रद्धा॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते श्रद्धया॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै
श्रद्धा॑ऽस्मि। मां नु॑ यजस्व। अथ॑ ते स॒त्या श्रद्धा॑ भविष्यति। अनु॑

स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ १७ ॥

तं सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा सत्याय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ॥ १८ ॥

तं मनोऽब्रवीत्। प्रजापते मनसा वै श्राम्यसि। अहमु वै मनोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं मनो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। मनसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं मनोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य मनो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा मनसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये

स्वाहा॥ स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहाति॥ १९ ॥
 तं चरणमब्रवीत्। प्रजापते चरणेन वै श्राम्यसि। अहमु वै
 चरणमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं चरणं भविष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वेत्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्।
 चरणाय चरुम्। अनु॑मत्यै चरुम्। ततो॑ वै तस्य सत्यं चरणमभवत्।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कमविन्दत्। सत्यं॑ ह॒ वा अस्य॑ चरणं भवति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं विन्दति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यजते। य उ॑ चैनदेवं
 वेद॑। सोऽत्र जुहोति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॒ चरणाय॑ स्वाहा॥ अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्रजाप॒तये॑ स्वाहा॥ स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽ॒ग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑
 स्वाहेति॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अपा॑घा अनु॑वित्तयो
 नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मां र॑क्षति। श्रद्धा॑ द्वि॒तीया॑म्। सत्यं॑ तृ॒तीया॑म्।
 मनश्चतु॒र्थी॑म्। चरणं॑ पञ्च॒मी॑म्। अनु॑ ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं विन्दति॑।
 का॒मचा॑रौऽस्य स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टिभि॒र्यज॑ते। य
 उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑
 चाऽऽभा॒रं स॑मृ॒द्ध्यै॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॒र्होता॑रः। चतु॒र्होतृ॑भ्योऽधि॒यज्ञो॑ निर्मितः। नैनं॑
 श॒प्तम्। नाभि॑चरित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒ वै चतु॒र्होतृ॑णां
 चतु॒र्होतृ॑त्वं वेद॑। अथो॑ पञ्च॒होतृ॑त्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दि॒शः
 कल्प॑न्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्। पृथि॒वी हो॒ता
 चतु॒र्होतृ॑णाम्॥ २२ ॥

अ॒ग्निर॒होता॒ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घो॒ता षड्द्वौ॑तृणाम्। म॒हाह॑वि॒रहो॒ता
स॒प्तहो॑तृणाम्। ए॒तद्वै च॑तु॒रहो॑तृणां चतु॒रहो॑तृत्वम्। अथो
पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हा॒स्मै दि॒शः क॒ल्पन्ते॑। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै
सर्व॑वि॒द्या। ए॒तद्भे॒षज॑म्। ए॒षा प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्जसा॒यनिः
स्रु॒तिः ॥ २३ ॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्य॒छदि॑र्द॒र्शो याव॑त्त॒रस॑म्। स्वर॑ति। अ॒न॒प॒ब्रवः॑
सर्व॑मायुरेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑ गौप॒त्यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सी
भ॒वति॑। ए॒तान् योऽध्यै॑ति। स्पृ॒णोत्या॑त्मानम्। प्र॒जां पि॒तृन्। ए॒तान्
वा अ॒रुण॑ औ॒पवे॑शिर्वि॒दाञ्च॑कार ॥ २४ ॥

ए॒तैर॑धि॒वा॒दम॑पाजयत्। अथो वि॒श्वं पा॒प्मान॑म्। स्व॒र्ययौ॑।
ए॒तान्योऽध्यै॑ति। अ॒धि॒वा॒दं ज॑यति। अथो वि॒श्वं पा॒प्मान॑म्।
स्वर॑ति। ए॒तैर॑ग्निं चि॒न्वीत॑ स्व॒र्गका॑मः। ए॒तैरा॑युष्कामः।
प्र॒जाप॑शु॒कामो॑ वा ॥ २५ ॥

पु॒रस्ता॑द्द॒शहो॑ता॒रमु॑द॒ञ्चमु॑प॒दधा॑ति यावत्प॒दम्। हृद॑यं यजु॒षी प॒त्यौ
च। द॒क्षि॒णतः॑ प्रा॒ञ्चं च॑तु॒रहो॑तारम्। प॒श्चादु॑द॒ञ्चं पञ्च॑होतारम्।
उ॒त्तर॑तः प्रा॒ञ्चं षड्द्वौ॑तारम्। उ॒परि॑ष्टा॒त्प्राञ्चं॑ स॒प्तहो॑तारम्।
हृद॑यं यजु॒षि प॒त्यश्च॑ । य॒थाव॑का॒शं ग्र॑हान्। य॒थाव॑का॒शं
प्र॑तिग्र॒हाँल्लो॑कम्पृ॒णाश्च॑। सर्वा॑ हा॒स्यैता॑ दे॒वताः॑ प्री॒ता अ॒भीष्टा॑
भव॑न्ति ॥ २६ ॥

सदे॒वम॑ग्निं चि॒नुते॑। र॒थस॑म्मितश्चे॒तव्यः॑। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॒णैव
पा॒प्मानं॑ भ्रातृ॒व्यं स्तृ॑णुते। प॒क्षः स॑म्मितश्चे॒तव्यः॑। ए॒तावा॑न्
वै रथः॑। यावत्प॒क्षः। र॒थस॑म्मितमे॒व चि॒नुते॑। इ॒ममे॒व लो॒कं

पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन ॥ २७ ॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन। अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरः स्पृणोति। आत्मा हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति ॥ २८ ॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति। शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः। स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति। सर्वाणि वयांसि ॥ २९ ॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धै। यदि न विन्देत। मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्नुते तं कामम्। यस्मै कामायाग्निश्चीयते। पष्ठौही त्वन्तर्वतीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धै ॥ ३० ॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमेति। वासो ददाति। तेनऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्। नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुरहोतृननुसवनं तर्पयितव्यान् वेद ॥ ३१ ॥

तृप्यति प्रजया पशुभिः। उपैनः सोमपीथो नमति। एते वै चतुरहोतारोऽनुसवनं तर्पयितव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः। तेभ्यो यद्दक्षिणा न नयैत्। दुरिष्टः स्यात्। अग्निमस्य वृद्धीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते। नास्याग्निं वृञ्जते ॥ ३२ ॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपरुषा सम्मितम्।
 तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा अक्ता उपदध्यात्।
 तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते। अग्निं चित्वा सौत्रामण्या
 यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा एष व्यृध्यते। योऽग्निं
 चिनुते ॥ ३३ ॥ यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
 सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते। य उ चैनमेवं
 वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो नाचिकेते ॥ ३४ ॥

[५]

यच्चा॒मृतं॑ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑ ब्रह्म॒णा। तया॑
 देव॑तयाऽङ्गिर॒स्वद्भु॑वा सीद। सर्वाः॑ स्त्रियः॒ सर्वा॑न्पु॒ंसः। सर्वं॑ न
 स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑ भूमैः ॥ ३५ ॥

सङ्घा॑ता देवमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त ऊ॒षाः॑ प॒शूना॑म्।
 पृथि॑व्यां पुष्टि॒रहि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
 अप॑स्वन्तश्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै। अ॒स्यां
 पृथि॑व्यामधि ॥ ३६ ॥

सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तोऽश्मानोऽस्यां पृथि॑व्याम्। प्र॒तिष्ठा॑सु
 प्र॒तिष्ठा॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीर्वी॒रुधः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑
 पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः। याव॑तीरोष॒धीः॑ सर्वाः॑। वि॒ष्टिताः॑
 पृथि॑वीमनु। सर्वा॑स्ताः ॥ ३७ ॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते ॥ ३८ ॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः ॥ यावत्कृष्णायसः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसः सर्वम्। देवत्रा
 यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वस्य सीसस्य सर्वं त्रपु। देवत्रा यच्च
 मानुषम् ॥ ३९ ॥

सर्वास्ताः। सर्वस्य हिरण्यस्य रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वस्य सुवर्णस्य हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तथा
 देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४० ॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता इष्टकाः
 कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा।
 तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद। अन्तरिक्षं च केवलम्।
 यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च याः
 प्रजाः ॥ ४१ ॥

गन्धर्वाप्सरसश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्तसलिलान्।
 स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः सर्वान्व्यसान्।

हि॒मो यच्च॑ शी॒यते॑ ॥ ४२ ॥

सर्वा॑स्ताः । सर्वा॑न्मरी॑चीन् वित॑तान् । नी॒हारो यच्च॑ शी॒यते॑ ।
सर्वा॑स्ताः । सर्वा॑ वि॒द्युतः॑ सर्वा॑न्स्तनयि॑त्नून् । ह्रा॒दुनी॑र्यच्च॑ शी॒यते॑ ।
सर्वा॑स्ताः । सर्वाः॑ स्र॒वन्तीः स॒रितः॑ । सर्व॑मप्सु॒चरं च॑ यत् ।
सर्वा॑स्ताः ॥ ४३ ॥

याश्च॑ कू॒प्या याश्च॑ ना॒द्याः स॒मुद्रि॑याः । याश्च॑ वै॒शन्ती॑रु॒त प्रा॑स॒चीर्याः ।
सर्वा॑स्ताः । ये चो॒त्तिष्ठ॑न्ति जी॒मूताः॑ । याश्च॑ व॒र्षन्ति॑ वृ॒ष्टयः॑ ।
सर्वा॑स्ताः । तप॑स्तेज॒ आका॑शम् । यच्चा॑ऽऽका॒शे प्र॑ति॒ष्ठितम् ।
सर्वा॑स्ताः । वा॒युं वया॑ंसि॒ सर्वा॑णि ॥ ४४ ॥

अ॒न्तरि॑क्ष॒चरं च॑ यत् । सर्वा॑स्ताः । अ॒ग्निः सूर्यं॑ च॒न्द्रम् । मि॒त्रं वरु॑णं
भग॑म् । सर्वा॑स्ताः । स॒त्यं श्र॑द्धां तपो॒ दम॑म् । ना॒म रू॒पं च॑ भू॒ताना॑म् ।
सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒मदु॑घा॒ दधे॑ । तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा ।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द ॥ ४५ ॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि । यच्चा॑न्त॒र्भूतं॑ प्र॒तिष्ठि॑तम् । सर्वा॑स्ता
इष्ट॑काः कृ॒त्वा । उप॑ का॒मदु॑घा॒ दधे॑ । तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा । तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑द । याव॑ती॒स्तार॑काः सर्वाः॑ । वि॒तता॑ रो॒चने॑
दि॒वि । सर्वा॑स्ताः । ऋ॒चो यजू॑षि॒ सामा॑नि ॥ ४६ ॥

अथ॑र्वा॒ङ्गिर॑सश्च॒ ये । सर्वा॑स्ताः । इति॑हा॒सपु॑रा॒णं च॑ । सर्प॑दे॒वज॑नाश्च॒
ये । सर्वा॑स्ताः । ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः । अ॒न्तर्भू॑तं प्र॒तिष्ठि॑तम् ।
सर्वा॑स्ताः । यच्च॑ ब्रह्म॑ यच्चा॑ब्रह्म॑ । अ॒न्तर्ब्र॑ह्मन्प्र॒तिष्ठि॑तम् ॥ ४७ ॥

सर्वास्ताः। अहोरात्राणि सर्वाणि। अर्धमासांश्च केवलान्।
 सर्वास्ताः। सर्वानृतून्सर्वान्मासान्। संवत्सरं च केवलम्।
 सर्वास्ताः। सर्वं भूतं सर्वं भव्यम्। यच्चातोऽधिभविष्यति।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा सीद ॥ ४८ ॥

[८]

ऋचां प्राचीं महती दिगुच्यते। दक्षिणामाहुर्यजुषामपाराम्।
 अथर्वणामङ्गिरसां प्रतीचीं। साम्नामुदीची महती दिगुच्यते।
 ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते। यजुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अहः।
 सामवेदेनाऽस्तमये महीयते। वेदैरशन्यस्त्रिभिरेति सूर्यः। ऋग्भ्यो
 जाताः सर्वशो मूर्तिमाहुः। सर्वा गतिर्याजुषी हैव शश्वत् ॥ ४९ ॥

सर्वं तेजः सामरूप्यं हं शश्वत्। सर्वं हेंदं ब्रह्मणा हैव सृष्टम्।
 ऋग्भ्यो जातं वैश्यं वर्णमाहुः। यजुर्वेदं क्षत्रियस्याऽऽहुर्योनिम्।
 सामवेदो ब्राह्मणानां प्रसूतिः। पूर्वं पूर्वेभ्यो वच एतदूचुः।
 आदरश्मग्निं चिन्वानाः। पूर्वं विश्वसृजोऽमृताः। शतं
 वर्षसहस्राणि। दीक्षिताः सत्तमासत ॥ ५० ॥

तप आसीद्गृहपतिः। ब्रह्म ब्रह्माऽभवत्स्वयम्। सत्यं ह
 होतैषामासीत्। यद्विश्वसृज आसत। अमृतमेभ्य उदगायत्। सहस्रं
 परिवत्सरान्। भूतं ह प्रस्तोतैषामासीत्। भविष्यत्प्रति चाहरत्।
 प्राणो अध्वर्युरभवत्। इदं सर्वं सिषासताम् ॥ ५१ ॥

अपानो विद्वानावृतः। प्रतिप्रातिष्ठदध्वरे। आर्तवा उपगातारः।

सदस्या ऋतवोऽभवन्। अर्धमासाश्च मासाश्च। चमसाध्वर्यवोऽभवन्।
अशस्सद्ब्रह्मणस्तेजः। अच्छावाकोऽभवद्यशः। ऋतमेषां
प्रशास्ताऽऽसीत्। यद्विश्वसृज आसत् ॥ ५२ ॥

ऊर्ग्राजानमुदवहत्। ध्रुवगोपः सहोऽभवत्। ओजोऽभ्यष्टौद्राव्णः।
यद्विश्वसृज आसत्। अपचितिः पोत्रीयामयजत्। नेष्ट्रीयाम-
यजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा हैवायजत्स्वयम्। इरा
पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिनङ्गुविः ॥ ५३ ॥

इध्मश्च ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाश्च
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतन्त्राणि
तन्वानाऽहः। सस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ। मुहूर्ताः
प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां पतिः ॥ ५४ ॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमासत। सहस्रसमं प्रसुतेन यन्तः। ततो ह
जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म नाम। येन सूर्यस्तपति
तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान् योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं
बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानश्च सम्पराये। एष नित्यो महिमा
ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् ॥ ५५ ॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते पापकेन।
पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशत्ः पञ्चदशाः।
पञ्चपञ्चाशत्ः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशत् एकविंशतिः। विश्वसृजाश्च
सहस्रसंवत्सरम्। एतेन वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त।
यद्विश्वमसृजन्त। तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते।

ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां यन्ति। एतासामेव देवतानां
 सायुज्यम्। सार्ष्टितां समानलोकतां यन्ति। य एतदुपयन्ति। ये
 चैनत्प्राहुः। येभ्यश्चैनत्प्राहुः ॥ ५६ ॥

[९]

॥ ॐ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः समाप्तः ॥ ३ ॥

॥ इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम् ॥

हरिः ॐ ॥

